

საქართველოში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ისტორიის ნარკვევები

წიგნი I

ნაშრომი შესრულდა
საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ
დაფინანსებული გრანტით -
„რუსეთის კოლონიალიზმი საქართველოში“ (№GNSF/ST06/1-030)

თბილისი

2007

UDC(უაკ) 94(479.22:470)+325.3(479.22)
ს-322

კრებულში წარმოდგენილი სტატიები წარმოაჩენენ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის რთულ პერიპეტიებს – რუსული კოლონიალიზმის აგრესიულ დემოგრაფიულ, საეკლესიო, სოციალურ პოლიტიკას. ავტორების მიერ ხაზგასმულია რუსეთის ძაღმომრეობითი დამკვიდრების თავისებურებები, გამოკვეთილია საქართველოში რუსული მმართველობის სისტემაში ჩადებული კოლონიურ-რუსიფიკატორული კოდი.

რედაქტორი: ა. დაუშვილი

რეცენზენტები: ლ. ნანიკაშვილი

მ. ჯაფარიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: მარიამ ბუტიკაშვილი

ISBN 978-9941-0-0196-3

რედაქტორის წინასიტყვა

კრებულში შევიდა საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული გრანტის – „რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში“ – ჯგუფის თანამშრომელთა მიერ შესრულებული ნარკვევები. ქართული საბჭოთა და პოსტსაბჭოთა ისტორიოგრაფიის ღრმად შესწავლისა და კრიტიკული გააზრების საფუძველზე, საქართველოსა და რუსეთის არქივ-საცავებში გამოვლენილი ახალი მასალების გათვალისწინებით კრებულში წარმოდგენილ სტატიებში წარმოსენილია რუსეთ-საქართველოს ისტორიული ურთიერთობის რამდენიმე საჭირობოროტო საკითხი, რასაც საბჭოთა ისტორიოგრაფია შეგნებულად არიდებდა თავს, ჩქმალაედა ან სერიოზულად აყალბებდა კიდევ. მაგალითად, შესწავლილია XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის ზოგიერთი უცნობი დეტალი, გახსნილია რუსული მმართველობის სისტემაში ჩადებული – კოლონიურ-რუსიფიკატორული კოდი, დასაბუთებულია საქართველოში არაქართველი კოლონისტების ჩამოსახლების საქმეში „გადასახლებულთა სამმართველოს ამიერკავკასიის განყოფილების“ აშკარად მავნებლური როლი, ყურადღება მიექცა „ჯინგოიზმის“ პრობლემას საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში, ახლებურად არის გააზრებული ცარიზმის რელიგიური პოლიტიკის კოლონიური ასპექტები და ა.შ.

ავტორთა მიზანია ახალი მეთოდოლოგიური პრინციპების საფუძველზე კომპლექსურად შეისწავლონ რუსული კოლონიალიზმის თავისებურებები საქართველოში, თავი აარიდონ გაცვეთილ სტერეოტიპებს და ობიექტივიზმის მეთოდოლოგიური პრინციპების საფუძველზე გამოააშკარაონ XIX-XX საუკუნეში რუსეთის აშკარა თუ ფარული კოლონიალიზმის ჭეშმარიტი არსი.

კრებული განკუთვნილია სპეციალისტებისა და საქართველოს ისტორიით დაინტერესებული მკითხველებისათვის. ყველა დასაბუთებულ შენიშვნას ავტორები მადლიერებით მიიღებენ.

ორი რუსეთი (მითი და რეალობა)

იშვიათია თემა, რომელსაც იმდენი პუბლიკაცია ეძღვნებოდეს ამ ბოლო დროს, რამდენიც რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის პრობლემას. ეს საკითხი აღელვებს მეცნიერებს, პოლიტიკოსებს, ბიზნესმენებს, რიგით მოქალაქეებს. ინტერესი განპირობებულია არა მხოლოდ ორ ქვეყანას შორის პოლიტიკური თუ ეკონომიკური სიტუაციის ამჟამინდელი გაზაფხუვებით, არამედ წარსულის ობიექტური გააზრებისა და მისი უკეთ შეცნობის აუცილებლობითაც. ამ კუთხით აქტუალურია მსჯელობა ე.წ. ორი რუსეთის შესახებ, გარკვევა იმისა, შესაძლებელია თუ არა, რომ ერთი და იგივე ქვეყანა ერთდროულად იყოს დემოკრატიულიც და რეაქციულიც, სხვა ქვეყნის, მაგალითად, საქართველოს მოამაგეც და დამპყრობ-დამმონებელიც.

ვინც მეტ-ნაკლებად იცნობს რუსეთისა და საქართველოს ისტორიას გასულ საუკუნეებში, დამეთანხმება, რომ ეს თემა ახალი არ არის. საუბარი დრომოგზეულ, კონსერვატორულსა და ახალ, პროგრესულ რუსეთზე დეკაბრისტებმა ჯერ კიდევ XIX ს. 20-იან წლებში წამოიწყეს. ახლადწარმოშობილი და თითქოს ერთმანეთთან დაპირისპირებული ეს ორი ბანაკი დახატა ა. გრიბოედოვმა თავის პოემაში „ვაი ჭკუისაგან.“ სკალოზუბების, მოღჩადღინების და ფამუსოვების ხაფხუმიკიდებულ და რეაქციულ რუსეთს მან ჩაცკის სახით დაუპირისპირა ახალგაზრდა და თავისუფლებისმოყვარე რუსეთი. თუმცა ისიც სათქმელია, რომ ჩაცკისნაირები მთელს რუსეთში თითზე ჩამოსათვლელნი თუ იყვნენ. თავად გრიბოედოვი წერდა: „ჩემს კომედიაში 25 სულელი მოდის ერთ საღად მოაზროვნე ადამიანზე.“

ბ. ბელინსკის სიტყვით, „ვაი ჭკუისაგან“ რუსული სინამდვილის პოეტურ გამოსახვას წარმოადგენდა. მაგრამ ნამდვილი, ანუ ოფიციალური რუსეთი სხვა იყო და იმპერიაში მოქცეულ არარუს ხალხებთან დამოკიდებულებაში, რაც ჩვენთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია, — ამ სახელმწიფოს მეთაურსა თუ რიგით ქვეშევრდომთა აბსოლუტურ უმრავლესობას ერთი თქაღსაზრისი გააჩნდა.

ლიტერატურულ კრიტიკაში აღიარებულია, რომ ნაცკი დეკაბრისტებისა და თვით ავტორის შეხედულებებს ამჟღავნებს. ეს შეხედულებანი კი დიდად როდი განსხვავდებოდა იმ ოფიციალური პოლიტიკისაგან, რომელსაც ცარიზმი ახორციელებდა. მაგალითად, დეკაბრისტთა აღიარებული ლიდერი პ. პესტელი თავის საპროგრამო დოკუმენტში — „რუსკაია პრაედა“ პირდაპირ მიუთითებდა, რომ რუსეთის იმპერიაში შემავალი არარუსი მოსახლეობა საბოლოოდ უნდა შეერწყას რუს ხალხსო. ეხებოდა რა კავკასიის საკითხს, პესტელი წერდა: „გაიყოს კავკასიის ხალხები ორ თანრიგად — მშვიდობიან და მშფოთვარედ. მათგან პირველნი დატოვებულ იქნას საცხოვრებელ ადგილზე. მიეცეს მათ რუსული კანონ-სამართალი. ჩასახლებულ იქნას კავკასიაში რუსი კოლონისტები, რომელთაც გადაეცეს მშფოთვარე მოსახლეობისათვის ნამორთმეული მიწები. ამით უზრუნველყოფილი იქნება კავკასიის დამშვიდება და ეს მხარე გადაიქცევა მშვიდ და კეთილმოწყობილ რუსულ ოლქად“¹.

კავკასიის, მათ შორის საქართველოს კოლონიზაციის პროცესი მეფის მთავრობას ამ დროს უკვე კარგა ხნის დაწყებული ჰქონდა. უცხოტომელთა საქართველოში ჩამოსახლება ჯერ კიდევ ციციანოვმა წამოიწყო, როცა მეზობელი სახანოებიდან ქართლ-კახეთში რამდენიმე ათასი სომეხი გადმოიყვანა. 1817-1819 წლებში თბილისში, ბოლნისში, სართიჭალასა და სხვ. ადგილებში რუსეთიდან გერმანული კოლონისტები ჩამოსახლეს და საუკეთესო ნაკვეთები გამოუყვეს. ამას მოჰყვა სამსახურიდან გასულ რუს ჯარისკაცთა თუ ოფიცერთა კომპაქტური დასახლებების — სამხედრო დაბების შექმნა და სხვ. არაქართველთა ხელოვნური მიგრაცია და საქართველოს კუთხეთა ეთნოგრაფიული აჭრელება, რაც ქართველი ხალხის ეროვნული გადაგვარებისა და გაქრობის ამოცანას ემსახურებოდა, ცარიზმის დამხობამდე ფაქტობრივად არ შეწყვეტილა.

დეკაბრისტები, რომლებიც თავად განასახიერებდნენ ახალგაზრდა, პროგრესულ რუსეთს და მზად იყვნენ თავი გაეწირათ ქვეყნის განახლებისა თუ უკეთესი მომავლისათვის, საქართველოსთან მიმართებაში ბევრად როდი განირჩეოდნენ თვითმპყრობელური მეფის რუსეთისაგან. მათაც ნაკლებ აწუხებდათ იმ ხალხთა ეროვნული თავისუფლების ბედი, რომლებიც რუსეთის „ხალხთა საპყრობილეში“ ძალმომრეობით იტანჯებოდნენ.

ა. პუშკინიც ხომ მიესალმებოდა რუსეთის არმიის მიერ კავკასიის დაპყრობას, როცა წერდა: „ქედი მოიხარე, კავკასიავე, ერმოლოვი მოდის!“

ავიღოთ ჩერნიშევსკი, — ყველაზე დიდი დემოკრატი და რევოლუციონერი ლენინამდელ რუსეთში. ცოტა ძალისხმევა მოახმარა ნიკო ნიკოლაძემ დასჯილი ჩერნიშევსკის გადასახლებიდან განთავისუფლებას? იგივე ნიკო ნიკოლაძე არ იყო ჩერნიშევსკის ნაშრომთა გამოცემის მოამბე და რედაქტორი? თუნდაც მაღლიერების ნიშნად ხომ მაინც უნდა დასცდენოდა ჩერნიშევსკის მცირე სიტყვა საქართველოს სასარგებლოდ. არ უთქვამს! ამაოდ დაუწყებთ ძებნას ამგვარ რამეს მის ნაწერებში. ჩვენი ეროვნული საწუხარი და გულისტკივილი დემოკრატ ჩერნიშევსკისთვისაც ისეთივე უცხო იყო და შორეული, როგორც კონსერვატორ თუ რეაქციონერ რუს მოხელე-ჩინოვნისათვის.

მაშ, როდის და საიდან გაჩნდა თვალსაზრისი ორი რუსეთის შესახებ?

ერთმორწმუნე ჩრდილოელი მეზობელი მაჰმადიანური აგრესიისაგან მხსნელად და მფარველად ქართველმა მეფეებმა ჯერ კიდევ XV საუკუნეში მიიწნიეს და მზერა მისკენ მიაპყრეს.

მას შემდეგ, რაც რუსეთსა და კახეთს შორის ელჩების მიმოსვლა დაიწყო, რუსთა ქვეყნის შესახებ საქართველოში ზოგადად დადებითი შეხედულება ჩამოყალიბდა. ქართველთა ცნობიერებაში რუსეთი ძლევაამოსილ მართლმადიდებელ სახელმწიფოდ აღიქმებოდა, რომელსაც შეეძლო მფარველობის ხელი გაეწვდინა მუსლიმთა ურდოებით შევიწროებული ქრისტიანი თანამოსმევებისათვის. მაშინ არავის მოსვლია აზრად, ეფიქრა საფრთხეზეც, რაც შეიძლებოდა მოჰყოლოდა რუსეთის კავკასიურ ორბიტაზე გამოჩენას.

ფეოდალური საქართველოს გვიანდელი მესვეურებიც ნაკლებად აცნობიერებდნენ, რომ რუსეთი იმპერია იყო და იგი თავის გაფლენას სხვა ხალხებსა თუ ქვეყნებზე ძალადობრივი გზით ავრცელებდა; რომ იმპერიული სამფლობელოების გაფართოების მიზნით, რუსეთის ხელისუფალნი, სამხედრო ექსპანსიის გარდა, ფართოდ მიმართავდნენ თავიანთ დიპლომატიურ არსენალში დამკვიდრებულ შანტაჟის, გადაბირების, მოტყუების, დაშინებისა და სხვა ხერხებს, რომლებიც ჯერ კიდევ უცხო იყო ქართული სინამდვილისათვის.

ჩვენს მეფეებსა და ღიდეზულებს ჯერაც ვერ გაეაზრებინათ, რომ რუსეთის პოლიტიკას სხვა ხალხებთან მიმართებაში სარწმუნოებრივი ერთობა და ქრისტიანული კაცობრიუება კი არ განსაზღვრავდა, არამედ საკუთარი იმპერიის მიზნები და გეოსტრატეგიული ინტერესები.

XVIII საუკუნის ბოლოს თბილისში მყოფი პატრი ნიკოლა ამაოდ ცდილობდა თვალი აეხილა ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი XII-სათვის. გულუბრყვილო და ორთოდოქს ქრისტიან გიორგის არ სჯეროდა პატრის სიტყვები, რომ რუსნი, „უცხო ნათესაენი, პატრონად ქვეყანისა მოყვანილი, შეექმნება ერსა მტერად, ... მღევნელად და მაწუხებლად“; რომ „რუსნი შემოიტანენ პირველადვე მძიმესა უღელსა და დასდებენ ქვეყანისა კისერსა; მოითხოვენ ღიდთა ხარკთა“ და სხვ.²

გიორგი XII-ს სიკედილამდე მიაჩნდა, რომ საქართველოში ქრისტიანობის შენარჩუნება ურუსეთოდ შეუძლებელი იყო. „თუ არა მკლავი რუსთა ხელმწიფისა, ვერ ვინ დაიცავს საქრისტიანოსა. ... სხვა პატრონი არა გვყავს ჩვენ გარდა რუსთა ხელმწიფეთა,“ – აცხადებდა იგი³.

1799 წლის ნოემბერში, გეორგიევსკის ტრაქტატის თანახმად, თბილისში რუსეთის სამხედრო პოლკი შეძოვიდა. საისტორიო წყარო მოგვითხრობს: „გონიერთა ქართველთა უხაროდათ რუსთა ჯარისა შემოსევა, ვითარცა ერთმორწმუნისა ერისაგან ელოდნენ ქვეყნის დაცვასა“⁴.

ამ ადამიანებს გულწრფელად სწამდათ, რომ მართლმადიდებელი ძლიერი მეზობელი შეიფარებდა ჩვენს ქვეყანას, მისცემდა მას მშვიდობიანი განვითარების შესაძლებლობას და სხვ. მათ არ დაუწყიათ რუსეთში „სხვა რუსეთის“ ძებნა, რადგან სჯეროდათ სახელმწიფოსი, რომელიც ტრაქტატით შეეკრა ერეკლე II-ს და მისი სამეფოს დაცვა ოფიციალურად იკისრა.

ქართველი მწერალი და ფილოსოფოსი იონა ხელაშვილი საქართველოში რუსთა დამკვიდრების გამო XIX საუკუნის დამდეგს აღფრთოვანებული აღნიშნავდა: „დღეთა ამათ წინაპარსი ინატრიდნენ, რათამცა თვით ეხილათ ოქროვანი საუკუნე ესე... აჰა, აღმოგიბრწყინა სიბრძნისა მზეი ნაზარეულმან ჩრდილოეთისაგან. აჰა, ოქროვანი საუკუნე გაქვს“⁵.

ღიდი ფეოდალი ივანე აფხაზი ნატრობდა: „ღმერთო, ნუ მიიყვან რუსთა ესრეთსა განწირულებასა შინა, რომელ იძულებულ იყვნენ დარტყვად საქართველოსა, რომელიცა მისეუ

შეიქმნების მსხვერპლად უწესობისა, შინაგანისა განხეთქილება და ზედადასხმისა დაუძინებელ მტერთაგან”⁶.

მაგრამ მალე გაირკვა, რომ ეს „მფარველი“ „მოყვარე – მტერია,“ – მოძალა ბაგრატიონთა ტახტი, გააუქმა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია, შემოიღო უცხო მართვა-გამგებლობა და სასტიკი რეჟიმი გააბატონა.

ქართველობა მიხედა, რომ მოატყუეს. რუსეთმა გატეხა იმპერატორის სიტყვა, დაარღვია ტრაქტატით ნაკისრი პირობა და საქართველო კი არ დაიცვა და დაიფარა, არამედ დაიპყრო და თავის იმპერიას მიუერთა. „არავინ ველოდით რუსთაგან ამასო“⁷, გაიოცეს სახტად დარწმუნებმა ქართველებმა, მაგრამ გვიანდა იყო. სწორედ ამ დროიდან შეიქნა საჭირო „მეორე რუსეთის“ ძიება.

„ახალ“, „სხვა“ რუსეთად დასახული იქნა ცარიზმთან დაპირისპირებული ლიბერალური, დემოკრატიული თუ რევოლუციური ძალები, რომლებიც იმპერიის სახელმწიფოებრივი წყობილების შეცვლის მიზანს ისახავდნენ, მისი განახლები-სათვის იღვწოდნენ.

ცნობილია, რომ ამგვარ ძალებთან თანამშრომლობაზე გარკვეულ იმედს ამყარებდა აკაკი წერეთელიც. 1913 წელს პოეტს მოსკოვის ქართულმა სათვისტომომ შესვედრა მოუწყო. ლიტერატურული საღამოს შემდეგ გაიმართა ნადიმი. სუფრას რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროს ქართველი და კავკასიიდან არსებული ზოგიერთი სხვა დეპუტატიც ესწრებოდა. ამ უკანასკნელთაგან სტუმარს გულთბილად მიესალმა მ. სკობელევი. საპასუხო სიტყვაში აკაკი წერეთელმა აღნიშნა: „ჩვენ... დიდად ვაფასებთ ძმობას, ერთობას და მეგობრობას რუსეთის ერებთან. მართალია, რუსის ხალხში ბევრია ისეთები, რომლებსაც არ სურთ და ეჯავრებათ ჩვენი ასეთი ძმური კავშირი, მაგრამ არის სამაგიეროდ ახალგაზრდა რუსეთი, რომელთანაც ჩვენ გვსურს ხელიხელმეორედებით სიარული არა მარტო ეროვნული, არამედ საკაცობრიო იდეალების განსახორციელებლად, იმ იდეალებისა, რომელსაც ეწოდება ძმობა, ერთობა, თანასწორობა“⁸.

ქართულ საზოგადოებრივ ცნობიერებაში ორი რუსეთის იდეის დამკვიდრება ა. გრიბოედოვთან მხატვრულად ასახულ და აკაკი წერეთლის სადღეგრძელოში წარმოსენილ ახალგაზრდა რუსეთს ნაკლებად უკავშირდება. ამ მხრივ მთავარი როლი საბჭოთა პროპაგანდამ შეასრულა, რომელიც ლენინის

შეხედულებას ეყრდნობოდა და გამუდმებით ხაზს უსვამდა ძველი — მეფის რუსეთისა და ახალი — ბოლშევიკურ-კომუნისტური რუსეთის სხვადასხვაობას არა მხოლოდ კულტურის, არამედ სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ნიშნით, წარმოაჩენდა რა პირველს ხავერდოვანად, რეაქციულ გამოვლინებად, ხოლო მეორეს უაღრესად დემოკრატიულ, პროგრესულ ფენომენად. ანგარიში არ ეწყოდა იმ გარემოებას, რომ არ შეიძლებოდა ყოფილიყო და არც ყოფილა არასოდეს ორი რუსეთი ოფიციალური თვალსაზრისით. სახელმწიფოებრივი პოლიტიკა რუსეთისა მედამ ერთი — იმპერიულ-დერეჟეული იყო მეფის დროსაც, საბჭოთა ხანაშიც და ასეთივეა ახლაც.

ამ თემაზე დღეს ბევრი იწერება რუსეთშიც. პოსტსაბჭოური რუსული ისტორიოგრაფია, განსაკუთრებით პუბლიცისტიკა აღარ მაღაეს რუსეთის იმპერიულ ბუნებას არამარტო თვითმპყრობელობის, არამედ კომუნისტურ ეპოქაშიც. თანამედროვე რუს მკვლევართა მრავალ პუბლიკაციაში წარმოჩენილია რუსეთის იმპერიის კოლონიური ხასიათიც.

აღსანიშნავია, რომ ათწლეულების განმავლობაში ჩვენშიც ჩამოყალიბდა სტერეოტიპი რუსეთ-საქართველოს განუყრელი მეგობრობის, პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხში ქართველი ხალხისთვის თითქოსდა რუსეთის გარდა აღტურნატივის არარსებობის შესახებ და სხვა, რის რეცედივებს, სამწუხაროდ, დღემდე ვაწყდებით.

როცა საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების საკითხზე ვსაუბრობთ, აუცილებელია ითქვას, რომ ჩვენ წინაპრებს ამ მხრივ ფართო არჩევანის შესაძლებლობა მართლაც არ ექონიათ. მათ არაერთხელ მოსინჯეს დასავლეთის სახელმწიფოებთან დაახლოების გზა, მაგრამ, გეოგრაფიული სიმორის გამო, საქართველოს ხმა ევროპას ნაკლებად წვდებოდა. ქართველი ხალხის ტრაგიკული ბედი ევროპაში მორალურ თანაგრძნობას იწვევდა, ხოლო ამას იქით საქმე აღარ მიდიოდა. საქართველო ვერ მოხვდა დასავლეთის ქვეყნების სერიოზულ ინტერესთა სფეროში. ამიტომაც იქცა ერთმორწმუნე რუსეთი ბოლო იმედად. მაგრამ რუსეთზე ორიენტაცია საქართველოსთვის ცუდსა და უარესს შორის არჩევანი იყო. უარესს, ცხადია, ირანოსმადლეუთის მაჰმადიანური გარემოცვა წარმოადგენდა, ცუდს — რუსეთი.

აქვე, არ იქნება ინტერესმოკლებული ითქვას, რომ რუსეთის როლის შესახებ განაპირა ხალხების ცხოვრებაში

მცდარი თვალსაზრისი იყო გაბატონებული ბევრ ე. წ. მოკავშირე რესპუბლიკაშიც. ახლა ამ ქვეყნების თანამედროვე ისტორიულ ლიტერატურაში ვითარება სულ სხვაგვარადაა ასახული. ამ კუთხით საყურადღებო მასალას იძლევა გახმაურებული ინტერნეტროექტი სახელწოდებით: „რუსეთი პოსტ-საბჭოთა სივრცის ქვეყნების ისტორიის სახელმძღვანელოებში.“ იგი ნაუშანის ფონდის დაკვეთით მომზადდა და განხორციელდა 2004 წელს.

თვალსაზრისებისთვის დავიმოწმოთ რამდენიმე ნიმუში: მაგალითად, სომხურ სასკოლო და სტუდენტთათვის განკუთვნილ ისტორიის სახელმძღვანელოებში დღეს ვეღარ ამოიკითხავთ, რომ რუსეთი სომხეთისათვის განმათავისუფლებელი და კეთილისმყოფელი სახელმწიფო იყო. იგი წარმოიწინააღმდეგა, როგორც ძლიერი იმპერია, რომელიც მოქმედებდა საკუთარი მიზნებისა და ინტერესების მისაღწევად: „თესდა რა იმედს ამიერკავკასიის დამონებულ ხალხებში, რუსეთი ამით თავის სამხედრო-პოლიტიკური ამოცანების გადაწყვეტას იადვილებდაო,“ – დაასკენიან სომეხი ისტორიკოსები.⁹

აზერბაიჯანულ სახელმძღვანელოებში რუსეთი კავკასიის დამპყრობ, კოლონიზატორ ქვეყნადაა სახელდებული.¹⁰ უკრაინულ ისტორიის სახელმძღვანელოებში აქცენტი მახვილდება რუსეთის მტრული სახის წყენებაზე, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში ეწეოდა უკრაინის დაუნდობელ ექსპლუატაციას, მიმართაუდა რუსიფიკაციას, ახშობდა მის ეროვნულ კულტურას, დევნიდა ადგილობრივ ენას და სხვ.¹¹ ბოლო დროს ქართველი ავტორებიც ასევე ცდილობენ მიუკერძოებლად წარმოაჩინონ საქართველოში რუსეთის მფლობელობის როგორც უარყოფითი, ისე ობიექტურად დადებითი შედეგები.

აუცილებელია ითქვას კიდევ ერთი თვისების შესახებ, რომელიც ახასიათებს ყველა დროის რუსეთს: იგი განგებ მაღავს თავის ნამდვილ ზრახვებს და ესწრაფვის საკუთარი სიავე და ბოროტება სხვათა თვალში სათნოებად გაასაღოს; თავად მუდამ მოძალადე და დამპყრობელი, მცირერიცხოვან ერთა მოსარსლედ და მფარველად წარმოიჩნდეს. საილუსტრაციოდ მიემართოთ ფაქტებს:

ოსმალეთის წინააღმდეგ სამხრეთ კავკასიაში მოკავშირის მაძიებელმა თეოდორე ივანეს-ძემ 1585 წელს კახეთში თავისი ელჩი რუსინ დანილოვი გამოგზავნა. რუსთა ხელმწიფე პოლიტიკურ კავშირსა და მფარველობას სთავაზობდა აღექ-

სანდრე კახთა მეფეს. წინადადება კახეთის ინტერესებსაც ეხმოდებოდა. მოძალადე თურქთაგან დასაცავად ალექსანდრემ ეს მომენტი სასარგებლოდ მიიხსია და რუს დესპანს მოსკოვში საკუთარი ელჩებიც გააყოლა. კახეთის მეფე „თავს უდებდა“ მოსკოვის ხელმწიფეს და მისგან მფარველობას ითხოვდა. ალექსანდრეს „აჯამ“ თევდორე მეფე დიდად გაახარა. კახეთთან ურთიერთდამოკიდებულების, ანუ მფარველობა-ხელდებულების ხასიათის გარკვევა-დაზუსტების მიზნით, საქართველოში ახალი ელჩობა მოავლინეს.

რუსი დიპლომატები საგანგებოდ იყვნენ გაფრთხილებულნი, რომ კახეთთან დაახლოების საქმეში მოსკოვის ინიციატივაზე ხმა არ ამოვლიოთ. სხვა არსებითი ხასიათის მოსაზრებათა გვერდით, ამას მოითხოვდა საქმის ფორმალური მხარეც: კახეთის მეფე მოსკოვის მეფის ხელდებული ხდებოდა. ამიტომ მასვე შეშვენიოდა როგორც „აჯა და მოხსენება“, ისე საამისო წინასწარი მოსამზადებელი საქმიანობაც. ეს დაკვირვება ცნობილ ისტორიკოსს ნიკო ბერძენიშვილს ეკუთვნის¹².

ელჩებმა თან ჩამოიტანეს მოსკოვს შემუშავებული ფიცის ტექსტი. ფიცი ალექსანდრემ, მისმა შეილებმა და დარბაისლებმა მიიღეს რუსეთის მეფის ერთგულებაზე. ფიცში სურათი ისეა დახატული, თითქოს კახეთის მეფემ ხელმწიფეს „თავი დაუკრა“, ელჩები გაუგზავნა და ითხოვა კახეთი თავის ხელქვეშ დაეჭირა. რუსთხელმწიფემ კი აჯა შეიწყალა და მფარველობის ხელი დასდო. ვინც მხოლოდ ამ დოკუმენტს – „წიგნი ფიცისას“ იცნობს, პგონია რომ რუსეთს კახეთთან მიმართებაში მარტოოდენ კეთილშობილება ამოძრავებდა და სხვა რამ განსრახეა არ კქონია.

რუსეთის მხარე იყო ინიციატორი ქართლ-კახეთის სამეფოს თავის მფარველობაში მიღებისა XVIII საუკუნის 80-იან წლებშიც. გეორგიევსკის ტრაქტატის პრეამბულაში კი, ისე როგორც ხსენებულ ფიცის წიგნში, მოხოვნელად ქართველი მეფეა წარმოდგენილი.

პირმოთენიებით და ცბიერებით იყო აღსავსე იმპერატორ ალექსანდრე პირველის 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტიც, რომელიც საქვეყნოდ აცხადებდა: „არა ძალთა შემატევისათვის, არა ანგარებისათვის, არა ფარგლების გაერცვლებისათვის ქვეყნიერებაზე ისედაც უდიდესი იმპერიისა ვეისრულობთ წყენ საქართველოს სამეფოს მმართველობის ტვირთს.

მხოლოდ ღირსება, მხოლოდ პატიოსნება და ადამიანობა გვაკისრებინებს ჩვენ საღმრთო მოვალეობას, ყურად ვიდეთ რა ტანჯულთა მუდარა, მათი ნალევლის განსაქარებლად დავაწესოთ საქართველოში ისეთი მმართველობა, რომელიც შეძლებს მართლმსაჯულების დამყარებას, უზრუნველყოფს პირად და ქონებრივ უშიშროებას, კანონით ყველას დაცვას.”

კიდევ უფრო დაფარვით, თორემ არსებითად ცარიზმის გ'ხას ადგა ბოლშევიკური რუსეთიც. 1922 წელს, სსრ კავშირის შექმნისას, ცარიზმის იმპერიისაგან განთავისუფლებული არარუსი ერების ახალ, საბჭოთა იმპერიაში თავისმოხვეული გაერთიანება რომ შეენიღბათ, ღვინიმა მოითხოვა: რუს ხალხთან შემდგომი დაახლოების ინიციატივა ქვემოდან – წინათ ჩაგრული ხალხებისაგან წამოსულიყო, რაც განხორციელდა კიდევც.

იგივე პოლიტიკა გრძელდება დღესაც. ე. წ. სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკის მესვეურთა და აფხაზ სეპარატისტთა რუსეთისაკენ სწრაფვა მის შემადგენლობაში შესვლის მიზნით, ინიციატივის ქვემოდან წამოსვლის ცარისტულ-ღვინურ გეგმის მოდერნიზებული ვარიანტია, თორემ, ეჭვგარეშეა, ამ სწრაფვასაც რუსეთი ახალისებს.

ისტორიულად რუსეთის სახელმწიფო მუდამ მოქმედებდა პრინციპით – „მღიერი იმორჩილებს სუსტს.“ განსხვავება ის იყო, რომ თუ მეფის რუსეთი ამას აშკარადაც აკეთებდა, საბჭოთა რუსეთი შეგნებულად ინიღბებოდა, რათა მსოფლიო სა'ზოგადოებისათვის თვალი აეხვია და პასუხისმგებლობა ჩადენილის გამო თავიდან აეცილებინა. ასევე იქცევა თანამედროვე რუსეთიც.

რუსეთისთვის დამახასიათებელია ოფიციალური კურსის იმგვარი შენიღბვაც, ვითომც უმაღლესმა ხელისუფლებამ არ იცის, რას ნადიან მისი ხელქვეითები, იქნებიან ისინი სამხედროები, თუ პოლიტიკური თანამდებობის პირები. მოვისმლოთ რამდენიმე მაგალითი.

ცნობილია ასეთი ფაქტი: 1920 წლის აპრილში, მას შემდეგ, რაც რუსეთის სამხედრო შენაერთებმა უმტკივნეულოდ დაიკავეს ბაქო და აზერბაიჯანში საბჭოთა ხელისუფლება გამოცხადდა, სერგო ორჯონიკიძემ წითელი არმიის ნაწილები საქართველოს საზღვრებისაკენ დაძრა, ხოლო მოსკოვში დეკემბრამ აფრინა, – რამდენიმე დღეში თბილისში ვიქნები, აქველადფერი ბრწყინვალედ გამოვალ.” ქართულმა ჯარმა გენერალ

გიორგი კვინიტაძის სარდლობით მტერს საკადრისი პასუხი გასცა და რუსები უკანვე — აზერბაიჯანისკენ გააბრუნა. მაგრამ ამჯერად ეს არ არის მთავარი. ნევენ აქ უფრო სხვა დეტალი გვაინტერესებს.

საბჭოთა ისტორიოგრაფია ს. ორჯონიკიძის ამ ნაბიჯს ქართველი ბოლშევიკის ინიციატივად ნათლავდა და მის მოქმედებას კრემლის მესვეურთაგან მიჯნავდა. იმოსწმებდნენ დენინისა და სტალინის სახელით ორჯონიკიძისათვის გაგზავნილ დეპეშას, რომელშიც ნათქვამი იყო: „ცენტრალური კომიტეტი გავალდებოთ გამოიყვანოთ ნაწილები საქართველოს ფარგლებიდან საზღვარზე და თავი შეიკავოთ საქართველოსზე შეტევისაგან“¹³. ამით სურდათ მიესქმალათ კრემლის აგრესია და მთავარი მოქმედი გმირი — დენინი საქართველოსთან დამოკიდებულებაში მხოლოდ მშვიდობიანი და კეთილმეზობლური ურთიერთობის მომხრედ გამოეყვანათ.

სინამდვილეში საქმე სხვაგვარად იყო. საქართველოს გასაბჭოების მიზნით მოსკოვში იმ ხანად ორი პროექტი შეიმუშავეს: პირველი ამ ამოცანის მიღწევას მშვიდობიანი საშუალებით ითვალისწინებდა, მეორე კი — სამხედრო წარევით. მეორე პროექტით მოქმედება ს. ორჯონიკიძეს ეკისრებოდა. მას კარტ-ბლანში მიცემული პქონდა, მაგრამ ვითარება მოულოდნელად შეიცვალა. ეს ის დროა, როდესაც პოლონეთიდან პილსუდსკიმ შემოუტია და კიევი აიღო, ხოლო ყირიმში ვრანგელი გააქტიურდა და დესანტი ყუბანში გადასხა. დამატებით კიდევ ერთი ფრონტზე ბრძოლას საბჭოთა რუსეთი ევლარ შეძლებდა, რის გამოც საქართველოს საკითხის გადაწყვეტაში უპირატესობა დროებით მშვიდობიან გზას მიანიჭეს. მით უფრო, რომ მოსკოვთან მოლაპარაკებების მისწრაფება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფალთა (გაანინდათ და ამ მიზნით რუსეთში წარგზავნილი გრიგოლ ურატაძეც უკვე გზაში იმყოფებოდა. ამიტომაც მოთხოვეს ორჯონიკიძეს, შეესერებინა საბრძოლო ოპერაციები და ხელი აეღო შეტევაზე.

საქართველოს საზღვრებში წითელი ჯარით შემოჭრა რომ სერგო ორჯონიკიძის თვითნებობა ყოფილიყო და არა ცენტრის ცოტა ადრინდელი ნებართვით მოწყობილი აქცია, ცხადია, ორჯონიკიძეს დარწმუნებას არ დაუწყებდნენ, — ვითარების შეცვლის გამო წამოწყებული შეტევა შეანერე, ცენტრალური კომიტეტის ახლანდელ ხაზს ეწინააღმდეგებაო, —

მას რეეოლუციის კანონების შესატყვისად, უბრალოდ, დახვრეტდნენ¹⁴.

გავიხსენოთ 1989 წლის 9 აპრილი. დღემდე დოკუმენტურად პასუხი არ გაცემულა კითხვაზე: ვინ მისცა ბრძანება საბჭოთა არმიის მეომრებს თბილისში მანიფესტაციის დასაბრუნებლად, რომელიც მსხვერპლით დამთავრდა. სომ ფაქტია, რომ ხელს აფარებენ მ. გორბაჩოვს, თორემ, სად, როდის, რომელ ქვეყანაში მოქმედებს რეგულარული არმია მთავრობისა თუ სახელმწიფოს მეთაურის დაუეთიხავად?

მოსკოვი დიდხანს უარყოფდა აფხაზეთის ტრაგედიაში რუსი გენერლებისა და ოფიცრების მონაწილეობას, თუმცა ბოლოს ელცინმა აღიარა დანაშაულში რუსეთის პასუხისმგებლობაც.

კრემლის საიდუმლო უკვე გაშიფრულია. მიგნებულია ფორმულა, რომელიც ნათელს ჰყენს ამ თავსატეხ საკითხს. ეს გახლავთ დღემდე უცვლელად მოქმედი, ჯერ კიდევ 1920 წელს გაცემული ლენინური დირექტია, რომელშიც ხაზგასმულია: „ჯარების შეყვანა უნდა მოხდეს ფრონტის ან არმიის განკარგულებით და ან ფრონტის ან არმიის სახელით, მაგრამ არა მთავრობის სახელით.“

სამწუხაროდ, ქართველი პოლიტიკოსები ყოველთვის დროზე როდი გამოიცნობდნენ რუსეთის ჩამდვილ მიზანსწრაფვას.

ვდებოდა ვრეკლე მეორე, როდესაც ქართლ-კახეთის „დასახმარებლად“ გამოგზავნილ რუსეთის თითქოსდა „ერნ გენერალს“ ეკატერინე მეორესთან დაასმენდა. ქართველ მეფეს არ სჯეროდა, თორემ ტოტლებენი სუსტად ისე იქცეოდა, როგორადაც საიმპერატორო კარზე იყო დარიგებული. არსებითად, ეკატერინე II-ცა და მისი გენერლებიც ერთ – დიდმეფრობელურ და იმპერიულ რუსულ პოლიტიკას ახორციელებდნენ: ცნობილია, რომ ტოტლებენის შემცველ გენერალ სუხოტინსაც იგივე ინსტრუქცია მიეცა, რაც მისი წინამორბედს¹⁵.

ვდებოდა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის სათავეში მყოფი ნოე ჟორდანი, დარწმუნებული იმაში, რომ საქართველოსთან მიმართებაში რუსეთს ორი ტენდენცია გააჩნდა: „ერთი – პოლიტიკური, მეორე იმპერიალისტური. ამ უკანასკნელს მეთაურობდნენ გროცკი, სამხედრო მინისტრი

და სტალინი, ეროვნებათა მინისტრი (კომისარი), პირველს კი ლენინი¹⁶.

1917 წლის ოქტომბრის სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ რუსეთში მართლაც გამოიკვეთა ორი პოლიტიკური ძალა, — ერთის მხრივ, ხელისუფლებას დაპატრონებული ბოლშევიკებისა და მეორეს მხრივ, ძველი რეჟიმის ერთგული თეთრგვარდიული მოძრაობის სახით. ამ სრულიად განსხვავებული მსოფლმხედველობის მქონე დაჯგუფებებს ანუ „წითელ“ და „თეთრ“ რუსეთს, რომლებიც ერთმანეთს ძალაუფლებისათვის ბრძოლაში სამკედრო-სასიცოცხლოდ დაუპირისპირდნენ, ერთი საერთო მახასიათებელი ჰქონდათ. არც ერთი მათგანი არ ურიგდებოდა ყოფილი იმპერიის დანაწევრებას, არ ცნობდა რუსეთისაგან გამოყოფილი განაპირა ქვეყნების დამოუკიდებლობას და ესწრაფოდა მათ ხელახლა დამორჩილებას. მართებულად შენიშნავდა გასული „საქართველო“ „რანაირი შინაარსიც არ უნდა მიიღონ ფერებმა რუსეთში (წითელი, თეთრი თუ მწვანე), ცხადია ერთი რამ: რუსეთი არ შეიცვლის თავის იმპერიულ დამოკიდებულებას საქართველოსადმი“¹⁷.

თუ საერთოდ შეიძლება ღაპარაკი ორ რუსეთზე და ისიც პირობითად, ეს ყველაზე უფრო 1918-1920 წ.წ. ისტორიის მონაკვეთს შეეხება, როცა რუსეთი გახეული იყო სამოქალაქო ომის ხანძარში და არავინ იცოდა, ვინ ვის ძლევდა, — გაიმარჯვებდა საბჭოთა ხელისუფლება (ბოლშევიზმი) თუ მისი მოწინააღმდეგე თეთრგვარდიული გენერლების ბანაკი. ამ პერიოდში საქართველოს პრაქტიკულად „ორივე რუსეთთან“ მოუხდა შეხება, უფრო სწორად, თავის დაცვა, როგორც ერთის, ისე მეორის შემოტევისაგან და დარწმუნდა მათ დამპყრობლურ მისწრაფებაში.

საქართველოსთან დამოკიდებულებაში რუსეთის პოლიტიკა, როგორც ენახეთ, არასოდეს ყოფილა კეთილმეზობლური, იგი მუდამ იმპერიული და აგრესიული იყო. მეფე ერეკლე ვერ მოესწრო, ეხილა რუსეთის ჭეშმარიტი სახე, ნოე ჟორდანიას კი არა მხოლოდ თვითმხილველი, არამედ მსხვერპლიც გახდა რუსეთის ძალმომრეობისა.

კიდევ ერთი რუსული თვისების გამო. შემწნეულია: საკუთარ მთავრობასთან ოპოზიციაში მყოფი დემოკრატი რუსები, თუ ბედის წყალობით ხელისუფლების სათავეში აღმოჩნდნენ, სხვა ხალხთან დამოკიდებულებაში აუცილებლად აგ-

რესიულნი ხდებიან და დემოკრატიობას იეიწყებენ. თეალსაჩი-
ნო მაგალითია ა. კერენსკი და ბ. ელცინი.

ცარიზმთან დაპირისპირებული კერენსკი დროებითი
მთაერობის მეთაურის პოსტზე თვითმპყრობელობაზე ნაკლები
გულმოდგინეობით როდი იცავდა სახელმწიფოს მთლიანობი-
სა და საქართველოს რუსეთის შემადგენლობაში დარჩენის
იდესს. ა. კერენსკი წინ აღუდგა საქართველოსთვის არა მხო-
ლოდ პოლიტიკური ავტონომიის მინიჭებას, არამედ ეკლესიის
ავტოკეფალიის აღდგენასაც კი. თანაპარტიულ და სხვა ქარ-
თველებთან შეხვედრისას მას ურცხვად განუცხადებია: „ჩვენ
შორის დიდი გაუგებრობაა, ჩვენ ერთმანეთისა ვერა ვაგვი-
გია-რარ“¹⁸. დავით კლდიაშვილიც იგონებდა, როგორი საყვე-
დურით მიუმართავს ქუთაისში ჩამოსული კერენსკისათვის
გიორგი ზდანოვის: „აღექსანდრ ფიოდოროვიჩ, თუ თქვენ
ამგვარი შეხედულებისა ხართ საქართველოზე, უმჯობესი იყო
აქ ფეხი არ დაგედგათო!“¹⁹.

1989 წლის 9 აპრილის ამბებთან დაკავშირებით, რუსეთ-
ში ხელისუფლებისათვის მეტროპოლი ელცინი თბილისს ეს-
ტუმრა და ქართველ ხალხს თანადგომა აღუთქვა. როცა
კრემლს დაეპატრონა და ქვეყნის პრეზიდენტი გახდა, ელცინს
საქართველოს სატკივარი აღარ გახსენებია. მეტიც, რუსეთი
მისი მმართველობის დროსაც ისევე ცდილობდა შეენარჩუნე-
ბინა საქართველოზე პოლიტიკური თუ ეკონომიკური გავლე-
ნა, როგორც გორბაჩოვის ხანაში. მოსკოვი აშკარად თუ ფა-
რულად აქეზებდა სეპარატისტულ მოძრაობას საქართველოში
და სხე.

კონსტანტინე გამსახურდიას ეკუთვნის სიტყვები: „დე-
მოკრატიულ რუსეთთან ჩვენ თარჯიმანი არ დაგვჭირდებაო.“
მართლაც, დემოკრატიის ენა ყველასათვის გასაგები უნდა იყ-
ოს. თეალუწვდენელ რუსეთში გაკრთება ხოლმე დემოკრა-
ტიის ანრდილი. რა თქმა უნდა, ამას უნდა მივესალმოთ. არც
მასთან კავშირზე შეიძლება უარის თქმა. მაგრამ ახალი შეც-
დომა აღარ უნდა მოგვივიდეს, — ეს არ არის მეორე რუსეთი,
რადგან ორი რუსეთი სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური თეალ-
საზრისით არც არსებულა და არც არსებობს, იგი მხოლოდ
მითია, ფანტაზიის ნაყოფია და არაფერი აქვს საერთო რეა-
ლობასთან.

TWO RUSSIA (Myth and Reality)

The subject of two Russia has long been figuring in historiography. The article deals with the analysis of the history of establishing this idea in the consciousness of the Georgian society and its essence is explained.

It is noted that the Georgian kings and princess sought deliverance from the Mohammedan aggression and saw it in close relations with Russia. This political orientation was founded on the religious unity of Russians and Georgians. As for the Russian royal court, they had imperial aims and geo-strategic interests in regard to Georgia.

Soviet Russia also followed the policy of tsarism in regard to the non-Russian peoples in the Russian state, though in a disguised form. Neither today's Russia gives up imperial ambitions – it still considers Georgia to be part of its state.

When Russia conquered Georgia in the 19th century and revealed its aggressive nature, part of Georgian society started looking for “another”, “new” Russia in the liberal, democratic or revolutionary forces. But the main role in this respect was played by the Soviet propaganda that was based on Lenin's thesis and emphasized the difference between the old – king's and new Bolshevik Russia not only in culture, but also in the state formation.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. პ. სურგულაძე, რუსეთის იმპერია XIX საუკუნეში, თბ., 1973, გვ. 139-140.
2. პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ., 1978, გვ. 152.
3. იქვე, გვ. 152-153.
4. იქვე, გვ. 140.
5. მ. გაფრინდაშვილი, ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიის ნარკვევები, III, თბ., 1988, გვ. 300.
6. გრიგოლ ორბელიანი, თბ., 1989, გვ. 235.
7. პ. იოსელიანი, დასახ. წიგნი, გვ. 180.
8. უერნ. „კლდე“ 1913, №6.
9. <http://www.historia.ru/2004/01/bagdasarjan.htm>
10. <http://www.historia.ru/2004/01/mamedova.htm>
11. <http://www.contriv.ru/print/1838>
12. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966, გვ. 10-22.
13. ა. ირემაძე, განთიადის სათავეებთან, თბ., 1984, გვ. 233.
14. ო. ჯანელიძე, დახვერჭილი თავისუფლება, თბ., 2000, გვ. 33.
15. ი. ცინცაძე, ორი საბუთი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან 1768-1774 წ.წ. რუსეთ-თურქეთის ომში, ენიშკის მოამბე, 1940, №5-6, გვ. 351.
16. ნ. უორდანი, ჩემი წარსული, თბ., 1990, გვ. 117.
17. გა'ს. „საქართველო“, 1920 წ., 16 თებერვალი.
18. ვასილ წერეთელი, თბ., 1998, გვ. 214.
19. დ. კლდიაშვილი, ჩემი ცხოვრების გზაზე, ბათუმი, 1984, გვ. 186.

საქართველოში კოლონიური მმართველობის დასაწყისი

1. რუსეთის ბატონობის პირველი წლების დახასიათება

გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ, რუსებმა ქართლ-კახეთის გამგებლობა მეფის შემკვიდრეს დავეთ ბატონიშვილს მიახდეს¹, რომელსაც დაუმაღეს, რომ მისი გამეფების საკითხი უკვე უარყოფითად იყო გადაწყვეტილი და ამით მისი დროებითი მმართველობა კიდევ უფრო მორჩილი და რუსეთისათვის მამებლური გახადეს.

მაგრამ, დავითის ილუზიები დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1801 წელს საქართველოში ჩამოსულმა გენერალმა კიორინგმა ბატონიშვილი პოსტიდან გადააყენა და აქ დროებითი მმართველობა დააარსა, რომლის თავმჯდომარედ გენერალი ლაზარევი დანიშნა, წევრებად კი რამდენიმე ქართველი თავადი და ერთი სომეხი, თბილისის ყოფილი მამასახლისი, შეიყვანა. კოლეგიის კომპეტენციაში ყველა იმ საქმის გადაღლა შედიოდა, რასაც უწინ მეფე წვევტლა, გარდა სისხლის სამართლის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი საქმეებისა, რომელიც კრონინგს ეგზავნებოდა.

ამ შემთხვევაში იმედგაცრუებული დავით ბატონიშვილი ობიექტურ წყაროდ არ გამოდგება, მაგრამ მაინც ინტერესს მოკლებული არ არის ე. წ. დროებითი მმართველობის მისეული შეფასება: აღნიშნავდა რა, რომ დროებითი მმართველობა რამდენიმე „პლუტი“ და „დურაკისაგან“ შედგებოდა, იქვე ქვეყნის გაჭირვებასაც მიუთითებდა: „ესთქვათ, რომ უბედურება სოფლისაგან დიდი ხანია წვეულებად შემოსულა, და ვითომ მეც ერთი გაუუბედურდი, მაგრამ ამ მთელმა ქვეყანამ, თვის შორის დამკვიდრებული ერთი, რა დააშაყეს და ან რას შესცოდნენ, რომ ამისთანას უკანონოს და უწესოს უბედურებაში მიაწიეს, რომ ოთხთ უწიგნოთა, უწვრთნელთა და უისტორიო გეამთაგან ეს მთელი სამეფო იტანჯებოდეს და ასე მოუვლელად და მწუხარედ რჩებოდეს“².

კავკასიაში რუსეთის ასოცვლიანი ბატონობა დამყარდა. მისი მიზანი იყო თავის სასარგებლო პოლიტიკა გაქტარებისა, თუნდაც იგი ხალხის ინტერესთა საწინააღმდეგო ყოფი-

ლიყო. ეს თითქოს ღოგიური, მაგრამ აღმაშფოთებელია, რომ ეს ხორციელდებოდა ყველაზე უხეში, ყველაზე არაადამიანური. ყველაზე მდაბალი ფორმებით, რასაც ზოგი რუსი დიდმოხელე და ზოგიერთი ჩინოვნიკიც, მაგალითად, ადოლფ ბერჟე, აღიარებდა და იმით ხსნიდა, რომ „ცარიზმს თვით ცენტრალურ გუბერნიებშიც არ ჰქავდა იმათზე უკეთესი შემსრულებლები, ვისაც საქართველოში აგზავნიდა“, მაგრამ ეს უცნაოებელი ისტორიული ფაქტი, „სულაც არ ამცირებდა კავკასიაში მოხელეების მიერ ჩადენილ ბოროტმოქმედებებს, რაიც ქვეყნის მოსახლეობას რუსეთის საწინააღმდეგოდ განაწყობდნენ“³. სვენ უნდა შევედგეთ რუსეთის წარმომადგენელთა შორის ერთ-ერთ ღირსეულ გამონაკლისს – ინტელექტუალურ ავტორს. მართალია, რომ რუსი მოხელეები ცენტრალურ გუბერნიებშიც არ გამოირჩეოდნენ დიდი დახეწილობით, მაგრამ კავკასიაში მათ შორისაც ყველაზე უარესებს აგზავნიდნენ და, რაც მთავარია, თემცა ხშირია რუსი ავტორების მიერ რუსი ჩინოვნიკების ნაკლზე და უღირსობებზე საუბარი, მაგრამ მეტად ძნელი გასახსენებელია ფაქტი, რომ რომელიმე მათგანი ადგილობრივი მცხოვრებლებისადმი უდიერი, ან უსამართლო მოქცევისათვის დასჯილიყო და, რაც მთავარია, ბერჟე ჩივის არა მოხელეთა მოსახლეობისადმი არაადამიანურ დამოკიდებულებაზე, არამედ იმაზე, რომ ასეთი მიდგომა რუსეთის საწინააღმდეგოდ განაწყობდა ადგილობრივებს.

აღნიშნულ საკითხზე მეტად მკაფიო რეაგირებას ახდენს ვ. ძიუბენკო, რომელმაც საქართველოში მრავალი ათეული წელი გაატარა. მისი დაკვირვებით, რუსი მოხელეები, რომლებიც კავკასიისკენ მოისწრაფოდნენ „...უმთავრესად მსმელი ხალხი ან თავაწყვეტილი ახალგაზრდობა იყო, რომლებიც ორმაგი სამგზავრო ფულისა და ნახევარი წლის ჯამაგირის წინასწარ მიღების შემდეგ, მთელი გზა არყისა და ღვინის სმას ანდომებდნენ და ძალიან ხშირად გეორგიევსკამდე ძლივს აღწევდნენ, სადაც ასეთი უმსგავსო საქციელის და პავეის მკვეთრი (ვეფხისტყაოსნის) შედეგად, ციებ-ცხელება ემართებოდათ და მრავალი მათგანი აქვე კბოვებდა თავის აღსასრულს“⁴.

თუკი რუსეთის ჩინოვნიკები ასეთი ღირსების იყვნენ, მაშინ აღვილი წარმოსადგენია მორალური დონე და ინტელექტუალური სახე გაუნათლებელი რუსი სალდათისა, რო-

მელმა(კ არ(კ კი იცოდა ვინ იყვნენ ქართველები, რა რელიგია, რა რწმენა, ისტორია აქონდა მათ და, საერთოდ, მათ თითქმის ადამიანებადაც არ თვლიდნენ და შესაბამისად ექცეოდნენ.

2. ახალი ბეგარ-გადასახადების სიმძიმე და რუსი მოხელეები

პირველი და მჭიდრო ურთიერთობა ქართველ გლეხებსა და რუს „საღლათებს“ დამპყრობთა საქართველოში შემოსვლისთანავე მოუხდათ და შემდეგ გრძელდებოდა გზების მოწესრიგების, ტვირთის გადატანის, სურსათით დაკმაყოფილების, თუ სხვა საკითხებში. მათი კონტაქტები უმეტესად უსიამოვნებებით, ურთიერთშეტაკებებით, დასჯით (ცხადია, ქართველთა) და ბოლოს აჯანყებებითაც კი მთავრდებოდა.

რამდენიმე ფაქტს, უამრავთაგან, რომელსაც ქვევით მოვიყვანო, რითაც საქართველოში რუსთა ბატონობის დახასიათებას შევეცდებით, თითქოს ძნელია რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა ვუწოდოთ, რადგან ცენტრი ადგილობრივ მოხელეებს შესაბამის მითითებებს არ აძლევდა და ზოგჯერ გმობდა კიდევ. მაგრამ ასეთი მიდგომა სწორი არ იქნება, რადგან ცენტრალურმა კოლონიურმა მმართველობამ შეამზადა პირობები ამგვარი ფაქტებისათვის და თავიდანვე სასტიკად არ აღკვეთა ისინი, შეიძლება ითქვას, რომ ხელისუფლებამ თვითონვე მისცა საამისო მაგალითი, რადგან როგორც უცვრემონიოდ და უდიერად ეპყრობოდა ცენტრი ქართველი ერის უმაღლეს წარმომადგენლებს, დედოფლებს, ბატონიშვილებს, დიდებულებს, შესაბამის უდიერობას იწენდნენ ქვედა ინსტანციის წარმომადგენლებისადმი, დაბალი წოდების ადამიანებისადმი.

დამახასიათებელია უამრავი გლეხების საჩივარი, იმის შესახებ თუ როგორ მივიდა ანანურის მაზრის კაპიტან-ისპრაენიკი, ხელ-ყესი შეუკრა გლეხებს, ძაღლების სალაფავისთვის განკუთვნილ ჭურჭელში შეამზადა ადამიანის გონებისათვის წარმოუდგენელი მასა, რომელშიც შედიოდა შრატი, დაკუწული კატები, ყოველივე ეს შეაზავა ადამიანის ფეხით და შეაჭამა გაბაწრულ ადამიანებს. თურმე ამასაც არ დასჯერდა, გადაუწვა რვა სახლი, სადაც ყველაფერთან ერთად განადგურდა 300 კოდი ქერი და სხვა სარსო-საბადებელი.

მოსამინებელად გამოსულმა ხალხმა კაპიტან-ისპრავნიკი ნინბუ-
ბით მოკლეს, რისთვისაც სასტიკი სასჯელი, ცხადია, ვერ
აიცილებს.

ტიპიური და დამახასიათებელია მთიულეთის გლეხთა
განცხადება, რომლებიც საგზაო ბეგარის სიმძიმეს და არაა-
დამიანურ მოპყრობას აპროტესტებდნენ: „1. კაცისაგან თით-
ქმის მოუთმენელ სიცივეში სტეფანწმინდიდან ანანურამდე სა-
შინელი თოვლი გვახვეტინეს და გზა გავწმინდეთ.

2. ჩვენგან გაკეთებულ ამავე გზაზე წვიმისაგან შეიქმნა
ტალახი. გვაპრევიანეს ფინხი და ტალახში გვაყრევინეს; ამ
დაფენილს ფინხში ყაზახის ცხენს ფეხი ჩაუფარდა, მოგ-
ვდგნენ და მათრახის ცემით ორი კაცი მოგვიკლეს.

3. მოვიდა თოვლი და ამოივსო ჩვენგან გაწმენდილი
გზა; ისეთ დროს მიგვიყვანეს საკეთებლად, რომ ზვავი მო-
დიოდა და სიკედილს არ დაგკარიდეს. წამოვიდა ზვავი და
ცოტას მოვრწით, რომ არ დაგვიტანა, მაგრამ ტიმოთემ ისევ
ხმლის ცემით მიგვიყვანა; წამოვიდა ზვავი და შიშით ერთმა-
ნეთს რომ ვეცენით, ტიმოთე და სამი კაცი იქ გაიჭყლიტა.

4. მოვიდა 80 სალდათი და 12 ცხენოსანი ყაზახი; ამათ
უნდებოდათ დღეში სალდათებს 10 საკლაი, ყაზახებს – 2,
ქათამს, ყველს, ერბოს ვინ იანგარიშებს?

5. ცხენს და ხარს ბარგის ზიდვით ტყავი აღარ შერნათ
და ქირაც არ მოუციათ; ერთხელ მოგვცეს თითო მანეთი,
ესეც მოვითმინეთ.

6. ორნი დელაკაცი უღელში შეაბეს. მარხილი მოუბეს
და სალდათები მათრახის ცემით მიერეკებოდნენ...

ჩვენ ერთობით აწ ეს ვარნიეთ, თუ სხვა არ მოგვევლინა
რა განსაცდელი ამ მოუთმენელი მწუხარებისაგან, ჩვენის ხე-
ლით ჩვენს სახლს ცეცხლი უნდა მოვეუკიდოთ, ცოლშვილი
შიგ შეეყაროთ, ჩვენც შიგ შევიდეთ და დავიწვენთ. ამ ტან-
ჯვას და მათრახით სიკედილს და ჩვენი ცოლების უწყსოს
საქმით დანახვას ეს გვირჩევენია, რომ ასე დავიხოცნეთ. მარ-
ტო მთიულეთში უცბათ 23 მომკედარა სხვას გარდა“⁶. ამას
აცხადებდნენ ამაყი მთიულეები.

რუსების უმსგავსო საქციელს თვით გამორჩეულად და-
უნდობელი გენერალი ლაზარევიც კი ვერ უარყოფდა (1802 წ.)
„აფიცრები მარტოოდენ უინიანობით გატაცებულნი თხოულობ-
ბენ საბეგრო ცხენებს და ურმებს, შაურს არ აძლევენ პატ-
რონებს და ამით ოჯახს უღუპავენ; სალდათები პირადად შე-

ურაცხყოფას აყენებენ მცხოვრებლებს, სტაცებენ საქონელს, ფრინველს და ხილს, ანადგურებენ ბოსტან-ბაღებს, ვენახებს; ღვინოს რომ დაღვვენ და გაიღვშებიან, ქვევრებს მიწით ავსებენ, იქამდე მიდის მათი უგუნურობა, ავხნიანობა⁷.

სასოწარკვეთილი ხალხი იარაღს ჰკიდებდა ხელს (1802 წ. კახეთის, 1803 წ. თიანეთის აჯანყება), მაგრამ აჯანყებულები-ხადმი „ცივილიზებულ“ ხელისუფალთა დამოკიდებულება, სალდათებისაგან არ განსხვავდებოდა. ღაშქრობაში მყოფი გენერალი პ. ციციანოვი დირექტივას აგზავნიდა: „დაუნდობლად ანეხთ და აკუწეთ მემამოხენი; გაანადგურეთ მათი სოფლები, ერთი სიტყვით, მათ ბინებში შესვლის დროს ხელი უნდა აიღოთ შეწყალების ყოველგვარ აზრზე. მათ უნდა მოექცეთ როგორც ბოროტმოქმედთ და ბარბაროსებს“⁸.

ციციანოვის გაღიზიანება აღმაშფოთებელია, რადგან უბრალო ქართველ ხალხზე რომ ანთხევდა ღვარძლს, უპრიანი იყო მათზე ყფიქრა, ვინც ამ ხალხს ხელში იარაღი ააღებინა, რომელთა მორალი, უსამართლობა და გაუმაძღრობა სრულიად გაუგებარი იყო მათი სტატუსის ადამიანებისგან.

საერთოდ, მეტად ნიშანდობლივია თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ წარმოსახული ზოგიერთი მაღალი სინის, სხარტი და ლაკონური პორტრეტები; „ტორმასოვი კაცი მძევინვარე, ამპარტავანი და უწყალო“, პაულისი „კაცი ელაში, რაგვარადაც თვალთ, ეგრეთვე სულითა და მოქმედებით“, რტიშევი „კაცი ეს იყო ფრიად მექრთამე, ვინც მისცემდის ქრთამსა, გაუშვებდის, ვინც არა – წარგზავნიდეს ციმბირსა და გარდა ამისა შტერიც“. ერმოლოვი „კაცი ესე იყო არა უგუნური, არამედ იყო ქვეკანმხედველი, ქუებუდანი, მცბიერი და ფიცხელი“⁹.

რუსეთი საქართველოში შემოვიდა როგორც კოლონიზატორი, მას შესაბამისი მიზნები და ამოცანები ჰქონდა, რაც ქვეყნისთვის უმძიმესი ასატანი იყო, მაგრამ ამ მდგომარეობას კიდევ უფრო ამძიმებდა ის, რომ რუსეთს საქართველოში შემოჰყვა ათასობით და ათიათასობით ხელმოცარეული, უსუნო და გაუნათლებელ პიროვნებათა უღირსი მასები, რომელთაც არც თავიანთი სამშობლოს ბედი აწუხებდათ და, მით უმეტეს, არც დაპყრობილი საქართველოსი. მათი ერთადერთი მიზანი საკუთარი მატერიალური კეთილდღეობის, კარიერის და ამბიციების დაკმაყოფილება იყო.

როდესაც დაპყრობილი საქართველოს მართვის საკითხი იხილებოდა, გათვალისწინებული იყო, რომ იგი უნდა გან-

ხორციელებულიყო ვახტანგის კანონების და ადგილობრივი ზნე-ჩვეულებების გათვალისწინებით, მაგრამ ეს მხოლოდ ღირსი სიტყვები გამოდგა, მით უმეტეს, როცა მომხივანმა რუსული ენის არაფერი იცოდა, განძკითხავმა კი ქართულისა. შეიქმნა მრავალინსტანციური სასამართლო, სადაც საკითხების გადაწყვეტა უსაშველოდ ჭიანურდებოდა. აუცილებელი გახდა რუსულ ენაზე საჩივრის დაწერა, მისი ზეპირი განხილვა, რაც ასევე რუსულ ენაზე მიმდინარეობდა და ა. შ. რუს მოხელეებს ყოველგვარი მაქინაციების, უზნეობის და კორუფციისათვის უხსნიდა ხელებს. მაკონტროლებელი კი არააინ იყო. უკიდურეს შემთხვევაში სახელგატეხილ მოხელეებს ერთი ადგილიდან მეორეზე გადაიყვანდნენ, ან გაათავისუფლებდნენ. სხვა სასჯელი არ არსებობდა. ამის გარანტი ქვეყნის სამოქალაქო მმართველი კოვალენსკი იყო. ეს დიდმოხელე მხოლოდ საკუთარი გამდიდრებით იყო დაკავებული და ქვეყნის მართვას არაერთარ ყურადღებას არ აქცევდა. მან მომხვეჭელობით, ქრთამებით, სხვადასხვა მაქინაციებით, უსამართლობებით და ა. შ., უთვალავი ქონება დააგროვა და უამრავი სახელმწიფო დანაშაული ჩაიდინა. მაგრამ რა, ქვეყნის ახალმა მმართველმა პ. ციკვიანოვმა იგი მხოლოდ სახელმწიფო საქმიანობას ჩამოაშორა; კაცის რომელიც უმაღლეს სასჯელს იმსახურებდა, პოსტიდან გაათავისუფლეს, გაატანეს წინ-მეძღები, უამრავი ნაძარცვი ფული და სხვა აუარებელი სიკეთე¹⁰.

3. სამეფო ოჯახის წევრთა იძულებითი გადასახლება

ქართლ-კახეთის ანექსიის ფაქტის შემდეგ, რუსეთის კოლონიური ხელისუფლების მიერ გატარებულ ღონისძიებათა შორის ყველაზე უსამართლო, ყველაზე უზნეო და არაადამიანური, მეფის ოჯახის წევრთა სამშობლოდან გადასახლების ოპერაციის ჩატარება იყო.

მეფის ოჯახის წევრთა სამშობლოდან გადასახლება რუსეთს საქართველოში შემოსვლამდე პქონდა გადაწყვეტილი, მაგრამ ქვეყნის შენარსუნებისათვის გაწეულმა საქმიანობამ (შეთქმულებების, აჯანყებების სიხშირემ, მეზობელ სახელმწიფოებთან დაპირისპირებამ და ა. შ.). ამ საკითხის გადაწყვეტა მნიშვნელოვნად დაასწარა.

რესკრიპტში, რომელიც გენერალ პ. ციციანოვს კავკასიაში გამოგზავნის წინ მისცეს, ბაგრატიონთა სახლის წევრთა რუსეთში გადასახლებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ამ საკითხის მოგვარება ციციანოვს უპირველეს მოვალეობად დაუსახეს, რადგან ბაგრატიონთა სახლის წევრთა საქართველოში ყოფნა ყოველგვარი აჯანყების და არეულობის საფუძვლად იყო მისჩვეული (ამ დებულებებით ბათილდება საქართველოში რუსეთის შემოსვლის ნებაყოფლობა, ხალხის საერთო სურვილი და სხვა ზღაპრები, რითაც კარიზმის ხელისუფლება მსოფლიო საზოგადოებას კეკებად). ციციანოვს ცენტრიდან ურჩევდნენ, რომ ყოველმხრივ ეცადა, რათა ოპერაცია ნებაყოფლობით, დაყოლიებით, დაინტერსებით და ა. შ. ჩაეტარებინა; მაგრამ, უკიდურეს შემთხვევაში, მას ძალის გამოყენების ნებასაც აძლევდნენ¹¹. ოპერაციის ნებაყოფლობით განხორციელება კარიზმს იმისთვის კი არ სურდა, რომ უსამართლობისა და უკანონობისათვის აერიდებინა თავი, არამედ იმისთვის, რომ სამეფო ოჯახის გაუბედურების შემყურე ამიერკავკასიის ჯერ კიდევ დამოუკიდებელ სახანოებს, რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის სურვილი კიდევ უფრო არ გაჩეხებოდათ¹².

პ. ციციანოვი ენერგიულად შეუდგა მიღებული დავალების შესრულებას. საქმე დარეჯან და მარიამ დედოფლიდან დაიწყო, მაგრამ ყველა შეგონებაზე მათგან გადაჭრილი უარი მიიღო. მაშინ, ერთობ ვერაგულ და თვითნებურ ხერხს მიმართა: დედოფლებს და ბატონიშვილებს ყმა-მამული მოთიანად ჩამოართვა და ხაზინას გადასცა, რათა ისინი ეკონომიკურ გაჭირვებაში ჩაეგდო და ამ გზით გადასახლების თანხმობა გამოეძალა. მაგრამ არც ამ სასტიკმა ღონისძიებამ გაჭრა. ამის შემდეგ რუსეთის მეფის წარმომადგენელი ძალადობაზე გადავიდა და 1803 წლის სექსიან 19 თებერვალს სწეული ბაგრატი და დავით ბატონიშვილები, დამპყრობთა ძლიერი რაზმით გარშემორტყმულები, რუსეთს გაამგზავრეს¹³. მათთან იყო თეიმურაზ გიორგის ძე ბაგრატიონი, რომელმაც გაქცევა მოახერხა და მალე სპარსეთში გადავიდა.

ეს საქმის მხოლოდ დასაწყისი იყო. ჯერი დედოფლებზე მიდგა: დარეჯანი, როგორც ციციანოვი პირადად დარწმუნდა, მიიმეღ იყო ავად, გიორგი XII-ის ქვრივი მარიამი კი არაერთარ ეკონომიკურ სიძნელეებს არ ერიდებოდა და სამშობლოში დარჩენას იხვეწებოდა. მაგრამ ციციანოვი უტეხი

იყო და გადაწყვეტილებებს არ ცვლიდა. 1803 წლის 13 აპრილს რუსის ჯარებმა ალყა შემოარტყეს მარიამის სასახლეს. გენერალი ლაზარევი დედოფლის საწოლში შეიჭრა და მისი ძალით გამოყვანა სცადა. დედოფალმა უკანასკნელი არგუმენტი მოიშველია და განაცხადა, რომ აუად იყო. გენერალმა ძალის დატანება დაუპირა და დედოფლის სარეცელს დასწვდა. „ძალა დედოფალს“? – გაისმა თურმე იქვე და მოძალადეს ფერდში ხანჯალი ჩასცეს. ლაზარევი მაღე სული განუტევა. მომაკვდავი ლაზარევის ყვირილზე საწოლში ხალხი შემოცვივდა და მათ მომაკვდავი ლაზარევი, მწოლიარე დედოფალი, იქვე კი მისი ორი უმცროსი შვილი (თითქმის ბავშვები) თამარი და ჯიბრაელი დაინახეს, რომლებიც ხანჯლებს იქნეოდნენ და არავის იკარებდნენ. მისუსტებულმა დედოფალმა განაცხადა, რომ გენერალი მან მოკლა ხანჯლით, რომელიც მას ბაღიშის ქვეშ კქონდა დამალული, მაგრამ ვინ იყო ლაზარევის ფაქტობრივი მკვლელი დღემდე უცნობია¹⁴. მხარსა და ხელში დაჭრილი დედოფალი შეიპყრეს და მცირეწლოვან ბავშვებთან ერთად ძლიერი დაცვის თანხლებით რუსეთს გაამგზავრეს. „...დედოფალი დაკოდილი ბრალეულ პყვეს. მან მოკლა იგი (გენერალი – მ. ს.) და შვილებითურთ თვისით, რომელნიც იყვნენ მას ჟამსა ფრიად წერილმანი ასაკითა წაიყვანეს როსიად, რომლისა ჰერეგა მჭერეტელთათვის იყო სასარო“¹⁵. გაბოროტებულმა ციციანოვმა თურმე ესეც არ იკმარა და ბრძანება გასცა, რომ გზაში დედოფალს ისე მოჰყრობოდნენ, როგორც ბოროტმოქმედს და მკვლელს.

რუსეთში ჩასული დედოფალი ბელგოროდის მონასტერში გამოკეტეს, სადაც 8 წელი გაატარა, ვიდრე შვილების დაქინებული თხოვნით ალექსანდრე I-მა ნება არ დართო მოსკოვში შვილებთან გადასულიყო საცხოვრებლად. გარდაიცვალა სატახტო ქალაქში ღრმად მოხუცებული, საიდანაც ქართველი თავადაზნაურების ძალისხმევით საქართველოში გამოასვენეს და სვეტიცხოველში მეფეების – ერეკლე II-სა და გიორგი XII-ის გვერდით დაკრძალეს¹⁶.

მარიამის გადასახლების შემდეგ, 1803 წლის 25 ოქტომბერს, ციციანოვმა დარეჯან დედოფალიც გაუყენა რუსეთის გზას.

ამით ბატონიშვილების გასახლების პროცესის პირველი ეტაპი დასრულდა, რადგან რუსებს დანარჩენებისადმი ხელი აღარ მიუწვდებოდათ: იულონი და ფარნავა'ს ბატონიშვილები

სოლომონ II-ის კარზე ელოდნენ მოველენების განვითარებას, თეიმურაზ ბატონიშვილი კი აღუქსახდრესთან ერთად ჭარბელაქანში იმყოფებოდა.

ციციანოვი მაინც იხტიბარს არ იტყვია და მათ გამოტყუებას ყოველგვარი საშუალებით ცდილობდა. წერდა გრძელ ეპისტოლეებს, სადაც ბატონიშვილებს ვარდისფერ ფერებში უხატავდა რუსეთში ცხოვრებას – დიდ ქონებას, მაღალ საზოგადოებას, იმპერატორის პატივს. მას (გენერალს) თეიმურაზ ბატონიშვილიც არ გამოირჩენია, რომელიც სპარსეთში (ჭარბელაქანში) იყო და თითქოს დიდ საშიშროებას არ წარმოადგენდა, ეპატიუებოდა საქართველოში და უამრავ სიკეთეს სთავაზობდა. ბატონიშვილებთან რომ ვერაფერი გააწყუო, ციციანოვმა ახლა ბელი მათ მეუღლეებთან სცადა, რათა ემოქმედათ თავიანთ ქმრებს და რუსეთში გადასახლებაზე დაეყოფილებინათ. „მუხლ მოდრეკილი ვეამბორები თქვენი უგანათლებულებსობის, ჩემი საყვარელი დის ხელს, – სწერდა გენერალი იულონ ბატონიშვილის მეუღლეს – ურჩიეთ იულონს შეისძინოს ვედრება მისი ერთგულის მეგობრისა, დასტოვოს საქართველო და წავიდეს რუსეთს, სადაც მოკლის სიკეთე და ბედნიერება“.

ბატონიშვილები მას პასუხსაც კი არ აძლევდნენ.

4. რუსთა მიერ დასავლეთ საქართველოს საკითხის „მოგვარება“

ყველა რუსულ დოკუმენტში, რომელიც ქართლ-კახეთთან არის დაკავშირებული, ეს რეგიონი საქართველოდ არის მოხსენიებული, ეს შემთხვევით არ ხდებოდა. რუსეთის დიპლომატიამ კარგად იცოდა, რომ ქართლ-კახეთის საკითხის გადაწყვეტა უმნიშვნელოვანესი გასაღები იყო მთელი საქართველოს ოკუპაციისა.

იმერეთის ახალგაზრდა მეფე, სოლომონ II, რომელიც მთელ იმერეთზე აცხადებდა პრეტენზიას, და როგორც ირკვევა, ერეკლე II-ისა და სოლომონ პირველის შეთანხმებით, გაერთიანებული საქართველოს მეფედაც კი ივარაუდებოდა (რომ დასცლოდა), ქართლ-კახეთში რუსეთის მიერ ვატარებულ ვერაგულ პოლიტიკას აღშფოთებით შეხედა. იგი გიორგი XII-ის მოწინააღმდეგე ბანაკის აქტიური წევრი იყო, თვლიდა, რომ ერეკლე II-ის კანონი ტახტის მემკვიდრეობის

შესახებ ცხიერებაში ურყევად უნდა გატარებულიყო. ქართლ-კახეთის ანექსიის შემდეგაც აგრძელებდა ანტირუსულ საქმიანობას: თავისთან იფარებდა ბატონიშვილებს იულონს და ფარნაევს, ურთიერთობა გააცხოველა თურქეთთან, კავშირი არ გაწყვიტა შაჰის კარზე მყოფ ალექსანდრე ბატონიშვილთან და ერთგვარი ანტირუსული კოალიციის შექმრას შეეცადა, რათა საერთო ძალებით რუსები კავკასიიდან გაეყარათ და საქართველოში ბაგრატიონთა დინასტია აღედგინათ¹⁷. რაკი კოალიციისგან ჯერ რეალური შედეგი არ ჩანდა, სოლომონმა გადაწყვიტა ფორმალურად მიეღო რუსეთის მფარველობა, მაგრამ რუსეთმა, გარკვეული მოსაზრებებით და ქუჩურ-კაინარჯის 'ზავზე' მითითებით მას უარი შემოუთვალა.

ცოტა მოგვიანებით, ქუჩურ-კაინარჯის 'ზავმა' რუსეთს ხელი არ შეუშალა სამეგრელოს საქმეებში ჩარეულიყო და იქ იმერეთის საწინააღმდეგო პოლიტიკა გაეტარებინა.

სოლომონი მიხვდა, რომ მისი საქმე რთულდებოდა და არა მარტო ღელსუმიის, რომელსაც სამეგრელოს მთავარი ეცოდებოდა, არამედ საკუთარი ტახტის დაკარგვაც ემუქრებოდა. მან უკვე კარგად იცოდა რუსეთის მოქმედების ტექნიკური ნიუანსები. იმერეთის მეფემ რუსეთში თავისი ელჩი სოლომონ ლეონიძე გააგზავნა, რათა ეშუამდგომლა, რომ დასავლეთ საქართველო რუსეთის მფარველობაში მიეღო, მაგრამ ციციანოვის მეშვეობით ალექსანდრე პირველმა კარგად იცოდა სოლომონ II-ის ნამდვილი ზრახვები. ამიტომ მან იმერეთის ელჩი არ მიიღო, ციციანოვს კი მიუთითა, შესაფერისი საგარეო სიტუაციების დადგომისთანავე იმერეთის სამეფო დაიკავეო¹⁸.

ასეთ ვითარებაში, დასავლეთ საქართველოსადმი იმპერიის დამოკიდებულება რადიკალურად შეიცვალა და შენიღბული ანექსიის მომზადება დაიწყო. ხელავედა რა რუსეთის ჭეშმარიტ განწყობას და საერთაშორისო ვითარებას, როგორც ჩანს, სოლომონ II-ს გაუჩენლდა რუსეთის მფარველობისკენ სწრაფვა, რადგან გრძნობდა ამის საბოლოო შედეგს. ახლა ციციანოვის წინაშე უფრო მკვეთრად დადგა სოლომონის დასუსტებისა და იმერეთის პრობლემის მოგვარების საკითხი. შექმნილ ვითარებაში საიმპერატორო ხელისუფლება ციციანოვისგან იმერეთის პირდაპირ შემოერთებას, ოკუპაციას მოითხოვდა. მაგრამ გენერალმა მაინც სიფრთხილე არჩია, რადგან თურქეთი კი გაჩუმებული პყავდა. მაგრამ შესაძლებელი იყო ირანს გამოეხატა თავისი პრეტენზია.

იცოდნენ რა იმერეთის სამეფოსა და სამეგრელოს სამთავროს ქიშპი ღუხუშის საკითხზე, რუსებმა სამეგრელოს მხარე დაიჭირეს.

ამასობაში კონსტანტინეპოლში მიმდინარეობდა მოლაპარაკება ქუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულების გადასასინჯად, რომელსაც რუსეთისათვის დასავლეთ საქართველოში მოქმედების თავისუფლება უნდა მიენიჭებინა. მოლაპარაკება რუსეთის ინტერესების შესაბამისად მიმდინარეობდა. მისი წარმომადგენელი იტალინსკი დარწმუნდა, რომ თურქეთი წინააღმდეგი არ იქნებოდა არათუ სამეგრელოს, არამედ საერთოდ იმერეთის რუსეთისათვის დათმობისაც. პეტერბურგში ეს განწყობა ცნობილი იყო და მათ იტალინსკის ინფორმაციისთვის არც კი დაუცდიათ და ციციანოვს მიუთითეს, რომ სამეგრელო დაეკავებინა. „არ გაგიჭირდებათ თქვენ – სწერდა ალექსანდრე I ციციანოვს – სამეგრელო რომ დაიკავოს, ამისათვის უღჩის, იტალინსკის, ცნობას მოუცადოთ. ოტომანთა პორტა, რომელსაც სამეგრელოზე ასეთი მოხვედებითი ხელისუფლება აქვს ისე, რომ ამას არაფერი სარგებლობა არ მოაქვს მისთვის, ამ შემთხვევაში... არ მოინდომებს დაარღვიოს რუსეთთან არსებული კეთილგანწყობა“¹⁹. ეს ამონაწერი ჩვენ იმისთვის მივიტანეთ, რომ ხაზი გაგვესვა საიმპერატორო მთავრობის, და რაც მთავარია „ლიბერალი“ ალექსანდრე პირველის ჭეშმარიტი დამოკიდებულებისათვის, ტერიტორიების სრულიად თვითნებური ანექსიისადმი.

1803 წ. 4 დეკემბერს დადიანმა ხელი მოაწერა ხელშეკრულებას, რომლის თანახმადაც სამეგრელო ავტონომიის უფლებით რუსეთთან შეერთებულად ცხადდებოდა.

ამის შემდეგ, რუსეთის დიპლომატიამ ადვილად მიაღწია, რომ თურქეთს მთლიანად ხელი აეღო დასავლეთ საქართველოზე.²⁰

ცენტრი ციციანოვს გადამწყვეტ, მოურიდებელ მოქმედებას კარნახობდა, მაგრამ, გენერალმა ირანის ინტერესების ანგარიშის გაწევა მაინც მიზანშეწონილად მიიჩნია. სოლომონ მეორე კი მხოლოდ იმ შემთხვევაში დათანხმდებოდა რუსეთის ქვეშევრდომობას, თუკი მას ღუხუშს დაუბრუნებდნენ და მის მყოფობას ხელუხლებლად დატოვებდნენ.

იმპერია ყოველგვარი უღირსი ხერხებით მოქმედებდა, რათა იმერეთი დაეიდარაბის გარეშე ჩაეგდო ხელში: არ

ერიდებოდა დიდებულთა მოქრთამებას, უხეად არიგებდა დაპირებებს და სხე.

ამასთან, ციცვიანოვმა კარგად გათვლილი ვერაგული გეგმა შეიმუშავა, რომელიც გულისხმობდა, რომ რუსეთი ერთხანს მოითმენდა იმერეთის სამეფოს არსებობის ფაქტს, თუკი სოლომონი დათანხმდებოდა ხელი მოეწერა ციცვიანოვის მიერ შედგენილ სათხოვარ პუნქტებზე. პუნქტები კი ისე იყო შედგენილი, რომ იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის ნიშანწყალსაც კი არ ტოვებდა, გარდა მეფის ფორმალური არსებობის აღიარებისა.

სოლომონმა ამაზე უარი თქვა, მაგრამ ციცვიანოვმა გადაწყვიტა რუსეთის ძალა და შესაძლებლობები იმერეთის მეფისათვის კიდევ ერთხელ მოეგონებინა: ქართლის მოსახლეურე იმერეთის სოფლები იარაღით დაიკავა და მოსახლეობის დაფიცება დაიწყო.

იმერეთის მეფე წინააღმდეგობის გაწყეისათვის მზად არ იყო, მით უმეტეს, რომ დამხმარე არაყინ წანდა. მას ყველა გზა მოუჭრა და იძულებული შეიქნა დანებებულყო. 1804 წლის 25 აპრილს, სოფელ ელაზნაურში მოხდა ციცვიანოვის და იმერეთის მეფის შეხვედრა, სადაც იმერეთის მეფემ სასუიმოდ მიიღო ფიცი რუსეთის ხელმწიფის ერთგულებაზე და ხელი მოაწერა სათხოვარ პუნქტებს.²¹ ცხადია, არც ერთი მხარე გულწრფელი არ იყო და მომავალში შეთანხმების თავის სასარგებლოდ შეცვლას გეგმავდა.

იმერეთის საკითხის მოგვარებას რუსებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქონდა. მათ მდ. ხობის შესართავთან მცირე რედუტი ააგეს, რომლის საშუალებით იმერეთთან ზღვიით კომუნიკაციის ახალი საშუალება გაუწინდათ.

როცა იმერეთის საკითხი დადგა, გურიის მთავარმაც მოითხოვა, მსგავსი შეთანხმება მათთანაც გაფორმებულყო, მაგრამ არაფერი გამოუვიდა — ციცვიანოვმა გურია იმერეთის ნაწილად ჩათვალა და მისი საკითხიც გადაწყვეტილად მიიწინა.

დასავლეთ საქართველოს პრობლემას რუსეთი მოგვარებულად თვლიდა. 1804 წლის 25 აპრილს, მაშინ როცა სათხოვარ პუნქტებზე სოლომონ მეორეს ხელი არ ჰქონდა მოწერილი და ჯერ კიდევ არ იყო გაფორმებული რუსეთი იმერეთის ხელშეკრულება, ციცვიანოვი ამაყად მოახსენებდა იმპერატორს: „იმერეთის სამეფო გადაიქცა რუსეთის პროვინციადო“.²²

დრო გადიოდა და საგარეო და საშინაო ვითარება იცვლებოდა. რუსეთისა და თურქეთის დროებითი ურთიერთობით დაპყრობილი დაპყრობილები ტრადიციული მტრობით შეიცვალა. რუსეთის შავიზღვისპირეთის ნავსადგურების დასაკავებლად იბრძოდა. ამ ბრძოლაში გურიის მთავარმა რუსეთის მხარე დაიკავა, ამიტომ იმპერატორისაგან ორდენი და იმერეთის მეფისგან დამოუკიდებლობა მიიღო. იმერეთის მეფეს კი ასე თუ ისე გულშემატკივარი (თურქეთი, ახალციხის საფაშო) გამოუჩნდა და რუსეთთან იძულებით დადებული, მიუღებელი ხელშეკრულებისაგან განთავისუფლებას და დამოუკიდებლობის მოპოვებას შეეცადა. იგი უსაფრთხოების მიზნით ვარციხეში ცხოვრობდა და მოსალოდნელი გართულებებისთვის ემზადებოდა. შეუძლებელია მისთვის, მინიშნებით მაინც, ცნობილი არ ყოფილიყო, რომ ჯერ კიდევ 1808 წელს გუდოვინმა მიიღო იმპერატორის ბრძანება იმერეთში სამეფო ხელისუფლების გაუქმების და იქ დროებითი მმართველობის დაარსების შესახებ²³ სოლომონს ასევე უტყუარი ცნობები ჰქონდა იმის თაობაზე, რომ რუსები, ხელსაყრელ მომენტში, მის მოცილებას გეგმავენ. ამის გამო იგი სასახლეში არ შედიოდა და საერთოდ ქუთაისს ახლოს არ ეკარებოდა²⁴. იმერეთის მეფეს, თავის მხრივ, რუსებთან ის პრეტენზიაც ჰქონდა, რომ მათ არ შეასრულეს ელაზნაურის შეთანხმების საიდუმლო პუნქტი, რომლითაც ლენსუმი მას უნდა გადასცემოდა.

რუსები ჩვეული ტაქტიკით მოქმედებდნენ და უხვად იყენებდნენ მოსყიდვას, ღირსშესატყვისს, დაპირებებს, მაგრამ ყველაფერი ეს, რუსეთის მოძულე დიდებულებზე ნაგარაუდვე შედეგს არ აღწევდა. თავის მხრივ, თურქეთიც არ იშურებდა დაპირებებს და სოლომონს ბრძოლისათვის აქეზებდა.

რუსეთმა ევრაფრიტ მოახერხა იმერეთში სოლომონის საწინააღმდეგო პარტია შეექმნა.

ამასობაში კი, ტორმასოვმა ბრძანება მიიღო ღიად და უცერემონიოდ ემოქმედა. მან გორსა და სურამში ჯარებს მოუყარა თავი, რათა იმერეთში შეკრილიყო. სოლომონის მცდელობამ, მიმოწერით შეექცია მტერი და დაგეგმილი შემოჭრა გაზაფხულამდე გაეჭიანურებინა, შედეგი არ გამოიღო.

1810 წლის 10 თებერვალს რუსებმა იმერეთზე შეტევა ყოველი მხრიდან დაიწყეს. მთავარმა ლევან დადიანმა, ცხუ-

ნის წყალი გადალახა და სოფლების დაკავებას და ხალხის დაფიცებას შეუდგა.²⁵

ბრძოლა ერთ თვეს გაგრძელდა, რუსების კოლონიური რეჟიმის დაცემულ ავტორიტეტს და მასების განწყობას ის გარემოება ახასიათებს, რომ ოფიციალური (ჩნობით: „იმერეთის მცხოვრებლები ეზიდებოდნენ თავიანთ ქონებას და მიჰყავდათ თავიანი ოჯახი ტყეში, თვითონ კი დიდ გროვად შეკრებილნი სხედასხვა მაგარ ადგილებზე ხერგილებს ქმნიდნენ“.

იმერეთის ყველა ფენა და წოდება თავის მოუდრეკელი მეფის, სოლომონ II-ის წინამძღოლობით გამირულად იბრძოდა. მაგრამ ჭარბი, უკეთ შეიარაღებული და გაწვრთნილი ძალების შემოტევას ვეღარ გაუძლეს და საბოლოოდ დამარცხდნენ. 9 მარტს, ზეკარის უღელტეხილისკენ უკან დახეული მამაკი მეფე რუსებმა ფერსათის მთებში შეიპყრეს.

თბილისში ჩაყვანილი სოლომონი ტორმასოვმა პატივით მიიღო და შესანიშნავად მოათავსა, მაგრამ გაძლიერებული დაცვა დაუყენა. სოლომონმა და მისმა მომხრეებმა, დიდი მოხერხებით, მაინც შეძლეს მეფის ტყვეობიდან გაპარება, იმერეთში ჩაყვანა და ახალი აჯანყების ორგანიზება (1810 წლის 10 მაისს), მაგრამ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლა დიდი დახმარების გარეშე, ცხადია, შეუძლებელი იყო. აჯანყებამ 4 თვე გასტანა და საბოლოოდ სოლომონ II-ის ახალციხეში გადასვლით დამთავრდა.

მთელი ამ მოძრაობის პოზიტიური შედეგი ის იყო, რომ მეფე დამპყრობთა ხელში არ აღმოჩნდა, სადაც მათი პოლიტიკის ძალაუფლებური პროპაგანდისტობა ელოდა.

იმერლებმა კიდევ ერთხელ დაამტკიცეს, რომ დამოუკიდებლობა მათთვის ყველაზე მაღალი და წმინდა ღირებულებაა.

იმერეთის სამეფოს საკითხის გადაწყვეტის შემდეგ, დასაეღუთ საქართველოს ბედი გარკვეული ჩანდა. დარსენილი სამთავროების გაუქმება რუსეთისადმი მათი დამოკიდებულების ფორმისა და დროის საკითხი იყო. XIX საუკუნის 60-იანი წლებისათვის რუსებმა არსებითი გართულებების გარეშე გადაწყვეტეს სამეგრელოს, სვანეთის და აფხაზეთის სამთავროების ოკუპაციის საკითხიც.

ასე რომ, საქართველოს პოლიტიკური შექცევის პრობლემა დასრულდა, თუმცა ამას რუსული მმართველობისათვის სიმშვიდე არ მოუტანია.

5. რუსული კოლონიური მმართველობის დახასიათება

ყოველ შემთხვევაში, XIX საუკუნის პირველ ნახევარში არ ყოფილა დღე, რომ საქართველოში რაიმე აჯანყება, დაუმორჩილებლობა, გაქცევა, შეთქმულება და ა. შ. არ დაფიქსირებულიყო.

ქართველთა ანტირუსულ საბრძოლო განწყობილებას ერთი მხრივ სამშობლოს თავისუფლების დაკარგვის ნაღველი და მისი დაბრუნებისკენ სწრაფვა, მეორე მხრივ კი, ის არაადამიანური, ბარბაროსული კოლონიური რეჟიმი განაპირობებდა, რომელიც დამპყრობლებმა საქართველოს რეგიონებში დაამყარეს.

„თავისი ხასიათით საქართველოში დამყარებული მმართველობა იყო რუსეთის ფეოდალურ-ბატონყმური სახელმწიფოს სამხედრო სარკეპაციო მმართველობა, რომელიც აქ რუსეთის შეიარაღებულ ძალებს ეყრდნობოდა და რომლის შენახვა ხალხს ეკისრებოდა“²⁶.

რასაც ნაშრომის ამ ნაწილში წაიკითხავთ, არაფერი ახალი და გაუგონარი არ არის, მას შეხედებით ბევრ ნაწარმოებში, რომელიც ასე თუ ისე რუსეთის კავკასიაში ყოფნასთანაა დაკავშირებული. მაგრამ მათი გამოკრება, თუნდაც კიდევ ერთხელ, აუცილებელია, რადგან უიმისოდ შეუძლებელია წარმოდგენა შევიქმნათ საქართველოში რუსული კოლონიალიზმის არსზე.

რუსეთი საქართველოს აღმოსავლეთში მისი ბატონობის გავრცელების დასაყრდენად განიხილავდა. აქ იგი გამუდმებულ ომებს აწარმოებდა როგორც ირანის, ისე თურქეთის წინააღმდეგ, შესაბამისად ზრდიდა რუსული შენაერთების რაოდენობას და უბედურება ის იყო, რომ მათი სურსათით ყოველგვარი მომარაგება, ადგილთ და სხვა სახის მომსახურებით უსრუნველყოფა, ქართველებს ევალებოდათ.

ხელისუფლება მიღებულ პერს და სხვა სურსათს თითქოს ყიდულობდა, მაგრამ საქმე ის იყო, რომ ფასს თვითონ, თავის შეხედულების მიხედვით აწესებდა. აღ ჭაფჭაჟაძე თავის ცნობილ განცხადებაში აღნიშნავს, რომ ამ ფასს „აწე-

სებდნენ სრულიად თვითნებურად მთავარმართველნი ან გუბერნატორები — აწესებდნენ ადგილობრივი ფასების ნახევარს ან მეოთხედს... ფასების დაწესებისა და განაწილების შემდეგ, რეკვიზიის წესით, საშუალებათა და მოსაყელის ანგარიშგაუწველად — იგზავნებოდნენ პროვინატ კომისიონერები, თითოეულ მათგანს ყაზახთა რაზმი ახლდა... ფასის სიმცირით ხალხი მეტად იყო გამწარებული, თავის საკუთრებას იცავდა და ისე არ ელუოდა მას, სანამ ძალით არ წაართმევდნენ და ფიზიკურად არ დასჯიდნენ. ხანდახან პროვინატის გამოღება გაწერის მიხედვით ისეთ სოფლებს დაეკისრებოდა ხოლმე, რომელთაც რაიმე მიზეზით საკუთარი პური არ აქონდათ და იძულებული იყვნენ სხვებისგან შეესყიდათ იგი. ამისთანა შემთხვევაში კომისიონერები შემდეგ ოინს მიმართავდნენ: მათ მაგიერად პროვინატს თვითონ იძენდნენ და მათგან ფულს ღებულობდნენ, მაგრამ არა სახაზინო, არამედ საბაზრო ფასებით. გარდა ამისა ისინი ფულს მცხოვრებთ მოტანასა და ჩაბარებაშიც ახდევინებდნენ, ხოლო როცა საუბედუროდ პროვინატის გაღება გაეწერებოდა ისეთ სოფლებს, რომელთაც პური არც თვითონ აქონდათ და არც მეზობლებს მოუსაველიანობის გამო, ამისთანა შემთხვევაში მცხოვრებნი კომისიონერების სრულ განკარგულებაში ვარდებოდნენ; კომისიონერი სახაზინო ფასების მიხედვით ფულს მიუყრიდა ხოლმე მათ და მრისხანედ უბრძანებდა — სურსათი გააჩინეთო²⁷. და ვაი მას, ვინც ამ ბრძანებას არ შეასრულებდა.

არანაკლებად (თუ უფრო მეტად არა), გლეხობისათვის აუტანელი იყო საბინაო ბუგარა, ანუ სახლებში ჯარის ჩაყენება. ჯარის დაბანაკების ამგვარი წესი რუსებმა ეტყობა მექიკიდრეობით მიიღეს მონღოლებისაგან, ისევე როგორც საქციელის ბევრი თვისება. რომ უკეთ წარმოვიდგინოთ ამ ბუგარის სიმძიმე, უნდა გავიხსენოთ, რომ ქართველი გლეხი დარბაზის ტიპის შენობაში ცხოვრობდა, რომელიც ერთი საერთო სათავსოსაგან შედგებოდა. ასეთ ვითარებაში, ბატონის სტატუსის მქონე პიროვნების ჩასახლება, ადვილი წარმოსადგენია, რა სიმძიმეს გამოიწვევდა. დამცირება, ძალადობა, ოჯახის პატიოსნების შელახვა, ამგვარი წესის ყველაზე მსუბუქი შედეგი იყო. ღოთობა, მოსახლეობის აკლება, შეურაცხყოფა, ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა, ადვილი გასაგებია რას განიცდიდა თავმოყვარე ქართველი გლეხი, რომელსაც ფაქტობრივად თვალწინ მეუღლეს უუპატიურებდნენ.

თვით რუსი ისტორიკოსებიც კი არ მაღაყენ და გამოგენ ამგვარ დამოკიდებულებას. ნ. როჟკოვა თავის გამოკვლევაში, კახეთის 1812 წლის აჯანყებას რომ ეხება, ყურადღებას მიაქცევს რა რუსი სალდათების უსაქციელობას, არაადამიანურობას, მრუშობას, გარყენილებას, მოურიდებლობას, აღნიშნავს, რომ ქვეყანაში სადაც ოჯახის სიწმინდეს და პატიოსნებას კანონი ისე იცავდა, რომ ამ სიწმინდის შემლახვის მკვლელობაც კი კანონით არ ისჯებოდა, რუსი სალდათების საქციელი განსაკუთრებით აუტანელი და გაუგებარი იყო²⁸.

ქართველი გლეხის გამწარება იქამდე მისულა, რომ ისინი მზად იყვნენ თავისი ხარჯებით აეშენებინათ ყაზარბები, ოღონდ ეს დამამცირებელი ბეგარა აეცილებინათ.

კიდევ უფრო მძიმე და გაუსაძლისი იყო სამხედრო ბეგარა. უკვე 1803 წელს დაწესდა საგანგებო ბეგარა, რომელიც ჯარისთვის სურსათისა და ღალის გადაზიდვას ქართველ გლეხებს ავალებდა.

შეუძლებელია გარკვევა, რუსი კოლონიზატორების მიერ შექერილი ბეგარა-გადასახადებიდან, რომელი იყო ყველაზე მძიმე და აუტანელი. ისინი ყველა ასეთი იყო. მით უმეტეს, რომ ყოველივე ეს გლეხებს უნდა შეესრულებინათ საბატონო ბეგარა-გადასახადების პარალელურად. არ იყო არავითარი შეღავათი. ისინი ხალხისთვის დამატებით ტვირთს შეადგენდნენ და, რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ეს ტვირთი ხორციელდებოდა წარმოუდგენელი სიმკაცრით, დაუნდობლობით, მოტყუებით, ვერაგობით, ადამიანებისადმი არაადამიანური დამოკიდებულებით.

განსაკუთრებით რუსული ანექსიის პირველ 20-30-იან წლებში, დღე არ იყო, რომ ქვეყანა ომებისაგან, აჯანყებებისაგან და ა. შ., დასვენებული ყოფილიყო. შესაბამისად, რუსული ლაშქარი გამუდმებით მოძრაობდა შავსა და კასპიის ზღვებს შორის გადაჭიმულ, უგზო, გაუქვალ ტერიტორიაზე და სადაც არ უნდა წასულიყო, მას უკან მიჰყვებოდა ურმების, საპალნიანი ცხენების უწყვეტი ქარავანი და მათი გამცვილებელი, დანაგრულ გლეხთა დიდი არმია, რომელსაც ევალებოდა ბეგარის მთელი სამხედრო ამუნიციის, სურსათისა თუ ტვირთის გადაზიდვა დარსა თუ აედარში, ყინვასა, ქარბუქსა და თოვლ-ჰყაპში. ქართველებისგან შემდგარი ადალი ნაბიჯითაც არ უნდა ჩამორჩენოდა სალდათებს, რომლებიც უკეთუ-

სად ნაცმიულ-დახურული, მხოლოდ ერთთოფ გადაკიდებულე-
ბი მოძრაობდნენ. გამყოლი გლეხები იძულებულნი იყვნენ თა-
ვიანთი მეურნეობა უპატრონოდ მიეტოვებინათ, მომავალი
წლის სარჩო ეჭვის ქვეშ დაეყენებინათ და ჯარს ხლებოდნენ.
იმ ჯარს, რომლის ოფიცრობა მეორე წელს, მათივე მიზეზით
გამანაგებელი მეურნეობიდან დაწესებულ სურსათს მოით-
ხოვდა და არ არსებობდა ძალა, რომ მათთვის გარკვეული
შედავითის გაწევა აეძულებინა.

უზომოდ დატვირთული ურმები გზაში იმტვრეოდა, სა-
ქონელი მთავორიან ადგილებში სიარუდს ვეღარ უძლებდა
და იულიტებოდა. თვით გამყოლი გლეხები ან საერთოდ ვერ
ბრუნდებოდნენ მიტოვებულ კარ-მიდამოში, ანდა გაძვალტყა-
ვებულნი, დასნეულებულნი ეცხადებოდნენ თავიანთ ოჯახებს.

მართალია, ტვირთის გადაზიდვაში ხელისუფლება მოჭ-
რილ ფასს გამოყოფდა, მაგრამ იგი გაწეული შრომის საფა-
ხურის ერთ მეხუთედსაც კი არ შეადგენდა, და ამ უმნიშვნე-
ლო თანხასაც, მოხელეთა ბიუროკრატული და განუკით-
ხაობის გამო, გლეხებამდე არ უშვებდნენ. თვით ცარიზმის
ინტერესების დამცველი ისტორიკოსებიც ვერ მაღავედნენ იმ
ფაქტს, რომ უკიდურესად გამანადგურებელი სამხედრო ბე-
გარა უკანასკნელ ძალას აცლიდა მოსახლეობას. საკმარისია
ადინიშნოს, რომ მარტო ქართლ-კახეთს 112-154 ათასი უღელი
ხარ-კამენი თავისი ურმებით და გამცილებლებით და 99 ათა-
სი სანადვადრე ცხენი უნდა გამოეყვანა.

თუ თვალს გადავაგვლებთ განხილულ მასალას, აშკა-
რად იკვეთება საქართველოსადმი რუსეთის კოლონიური პო-
ლიტიკის ორი პერიოდი: 1) ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსი-
ის მომზადება და ანექსია და 2) საქართველოში რუსული კო-
ლონიური პოლიტიკის დამყარება და მომდევნო ხანა. თუ მო-
კლედ დავახასიათებთ ამ პერიოდების არსს, გამოვნიშნავთ, რომ
პირველი არის რუსეთის მმართველი წრეების მოჩვენებითი
კეთილგანწყობა, სინამდვილეში სიცრუე და ვერაგობა და მე-
ორე – დაპყრობილი მხარის და მისი მოსახლეობის ინტერეს-
თა სრული იგნორირება, მომთხოვნელობა და სისასტიკე.

არსებითი მნიშვნელობა არ აქვს, ვინ იყო ამ პოლიტი-
კის გამტარებელი – პირველ შემთხვევაში იმპერატორი, ხე-
ლისუფლება, დიპლომატია – მეორე შემთხვევაში, ამათ ემა-
ტება რიგითი შემსრულებლები: გენერლები, ოფიცრები, საღ-

დათები. ცხადია, ორივე ვითარების მოკარნახე და პასუხისმგებელი ხელისუფლების მმართველი ძალებია.

ცნობილია, რუსეთი ყოველთვის კრიდებოდა თავისი სამფლობელოების გაფართოებას სამხედრო მოქმედებებით, დაპყრობებით, ე. ი. ძალით შემუშავებული (ან გადაღებული) მეთოდით. იგი თანდათანობით, წლების განმავლობაში, უახლოვდებოდა მიზანში ამოღებულ რეგიონს. სხვადასხვა დაპირებებით, დაიმედებით ახვევდა თავს მოსვენებით მფარველობას, რომელიც თანდათან ქვეშევრდომობის რანგში გადასყავდა. მას მოეყვებოდა ზომები, ქვეშევრდომი ქვეყნის გეგმაზომიერ დასჯისტებას რომ ისახავდა მიზნად, რახაც იგი მოქნილად და ტექნიკურად ატარებდა, რათა საბოლოოდ ძალაგამოცვლილი და სიკვდილის პირას მისული ქვეშევრდომები იძულებული გაეხადა თავის გადასარჩენად რუსეთის შემადგენლობაში შესვლა ეთხოვა. ასეთი გეგმის განხორციელებას აპირებდა იგი ქართლ-კახეთის მიმართაც, მაგრამ ბოლომდე ნანაფიქრი არ გამოუვიდა და ანექსიის, დაპყრობის ელფერი მაინც ვერ გააქრო.

ამ პოლიტიკის მეშვეობით, რუსეთი თავისი ინტერესების სფეროს სამხრეთით მიმართავდა, შავსა და კასპიის ზღვებს შორის გაბატონებას გეგმავდა და სამსხვერპლოს აუწქარებლად უახლოვდებოდა. განხილული თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა პანინის მოსაზრება, რომელიც მან ტოტლებენს გაუზიარა ქართლ-კახეთის ოკუპაციასთან დაკავშირებით: „საქართველოს სიშორე და მიმოსვლის სირთულე ორი ის გარემოებაა, რომელიც ამ მიწის მითვისებას არამყარს ხდის. შეიძლება დროთა განმავლობაში აღმოჩნდეს საშუალება, რომლის ძალითაც ეს უხერხულობები ამგვარად აღარ მოგვეჩვენოს“²⁹. და სხვ. XVIII-XIX სს. მიჯნაზე რუსებს ეს ნანატრი დრო დაუდგათ.

ფაქტი ის არის, რომ XIX ს. 30-იანი წლების დასაწყისში რუსეთი საქართველოს საბოლოოდ დაეუფლა და თავისი კოლონიური პოლიტიკის დახეუწას შეუდგა.

THE BEGINNING OF THE COLONIAL RULE IN GEORGIA

The data telling us about the Russian colonial policy carried out in Georgia able us to single out tow periods. 1. Preparing of the annexing of Kartl-Kakheti kingdom and its annexing. 2. Establishing of Russian colonial policy in Georgia and the following period.

The first period is characterized by the hypocritical benevolence of the Russian authorities towards Georgia but it was a mere lie. The actions of the Russian officials in the Caucasus were inhuman and mean. Even the Russian authors write about it. but not a single official was punished by Russian government for inhuman behavior.

The second period is characterized by total occupation of previously conquered lands, obviously ignoring people's interests, demanding and cruelty. It was well seen when they established heaviest taxes, when the violence of the Russian officials were causing risings and clashes with the Russian army.

Georgian royal family opposed establishing the colonial regime. The Russian administration according to emperor's instructions exiled members of the Georgian royal family in Russia, that increased anti-Russian mood of Georgian people. The loss of freedom and strive for independence on the one hand and antihuman, barbaric colonial regime on the other gave an impulse to the Georgian people's national-liberation movement.

It is not of principle importance who was carrying out the Russian policy: emperor, government, diplomatic corps or common executors such as: generals, officers, soldiers, common functionary's. The responsible ruling forces of the Russian government were the authors of the colonial policy.

With the help of exceptionally cruel colonial methods but flexibly Russia was carrying out its policy and step by step was reaching its aim-the total occupation of the region.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ბუტკოვი, დასახ. ნაშრომი, ტ. II, გვ. 471.
2. ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, ტ. III, გვ. 345.
3. Берже А. Присоединение Грузии к России 1799-1801 гг. Русская старина, 1880, т. XVIII т-ц, с 1-30, июнь с 153-177.
4. Воспитания В. А. Дзюбенко, Полувесковая гражданская служба в Закавказье 1829-1876 гг. Русская старина, т. XXV. 1979, май-август, стр. 639. ე. ორჯონიკიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 69.
5. აღ. ფრონელი მთიულეთის 1804 წლის აჯანყება 1904 წ., გვ. 46; მ. მჭედლიშვილი იმპერიის მარჯულებში, თბ., 1991, გვ. 155.
6. აქტები... III, გვ. 311.
7. აღ. ფრონელი, ამბოხება კახეთისა.
8. Н. Дубровин, Закавказье, стр. 351.
9. თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, თბ., 1983, გვ. 74-75, 78-79, 87.
10. ე. ორჯონიკიძე, რუსული მმართველობის დამყარება საქართველოში, თბ., 1992, გვ. 22.
11. აქტები... ტ. II, №1.
12. ე. ორჯონიკიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 26.
13. აბელ კიკვიძე, საქართველოს ისტორია XIX საუკუნე, თბ., 1954, გვ. 46.
14. თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, გვ. 69.
15. Дубровин, история войны и владычества русских на Кавказе. IV, стр. 73.
16. М. Хелтушинвили, Вступление Грузии в состав российской империи, Кутаиси, 1901, стр. 48.
17. ა. კიკვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 54.
18. აქტები... II, №6-9, გვ. 903.
19. იქვე, გვ. 689. ა. კიკვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 54.
20. ე. ორჯონიკიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 33.
21. აქტები II, №748. ა. კიკვიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 56.
22. Чудинов В. Имеретинские неурядицы в 1808-1810 гг. Кавказский сборник т. XV, стр. 277; ე. ორჯონიკიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 277.
23. იქვე.
24. აქტები, ტ. IV, №219.
25. აღ. ჭავჭავაძე თხზ. კრებული, თბ., 1940 წ., გვ. 248.
26. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 828.

27. აღლ. ჭაქეჭაიძე, თხზ. ერეკლული, ი. გრიშაშვილის რედაქციით, თბ., 1940, გვ. 248... ა. კიკვიძე დასახ. ნაშრ., გვ. 72.
28. Маркова О. П. Восстание в Кахети 1812 г. М., 1951 г. стр. 149; ე. ორჯონიკიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 90.
29. ცაგარელი, Грамоты... ტ. I, გვ. 155.

საქართველოს რუსულ მმართველობის სისტემაში ჩამდგომლი კოლონიურ-რუსიზმისათვის კოდი

მონარქიული რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ იმპერიის ამ განაპირა პროვინციაში მეტროპოლიის ხელისუფალთაგან შექმნილმა მართვა-გამგეობის სისტემამ გარდაქმნა-ევოლუციის სამი პერიოდი განვლო. ქრონოლოგიური ჩარჩოებია: 1) 1801-1842; 2) 1843-1883; 3) 1883-1917 წლები. სამივე პერიოდში მეტროპოლიის მიზანი იყო ქვეყნის კოლონიურ-ეკონომიკურად ათვისება, მისი ბუნებრივი სიმდიდრისა და მეურნეობის თავის სამსახურში ჩაყენება, იმავედროულად კი ქართველი ხალხის რუსიფიკაცია. რამდენადმე იცვლებოდა მხოლოდ კოლონიურ-რუსიფიკატორული პოლიტიკის გარეგნული ფორმა და რეალიზაციის მეთოდი.

საქართველოს მართვა-გამგეობისათვის აბსოლუტური მონარქიისაგან გამოგზავნილმა რუსმა მოხელეებმა თითქმის მყისვე შეამჩნიეს, რომ ბაგრატიონი უფლისწულები სამეფო ტახტზე ნებაყოფლობით არ ამბობდნენ უარს. თავადაზნაურთა წოდება თავის პოლიტიკურ ძალა-გავლენაზე სულს არ აიღებდა, ხოლო სამღვდულოება ერის სულიერ მეთაურობას არ დათმობდა. ისიც დაინახეს, რომ არც ქართველი გლეხი შეხვედრია მშვიდად ახლად მოვლენილ დამპყრობელს, აღსდგა საერთო ეროვნული თავისუფლებისა და პიროვნული ღირსების დაცვისათვის საბრძოლველად. ამიტომ რუსულმა ხელისუფლებამ თავიდანვე მიზნად დაისახა ქართველთა საერთო ეროვნული ფრონტის დაშლა, ბაგრატიონთა საგვარეულოს ხალხისაგან იზოლაცია, ყველა თანხმობით ან განადგურება, ან მორჩილებაში მოყვანა.

რუსეთის დიდმა მოხელეებმა და ოფიციალურმა ისტორიკოსებმა საქართველოს წარსულშიც გადაიხედეს. შეამჩნიეს, რომ თავადაზნაურობა და სამღვდულოება დიდ როლს ასრულებდა საქართველოს სამეფო-სამთავროთა მართვა-გამგეობაში, სასოგადოებრივ ცხოვრებაში და ხელაფენებს წარსული დიდების რაღაც ანალოგი (სუროგატი) რუსულ მართვა-გამგეობაში შესთავაზეს.

რუსეთის იმპერატორისაგან დამტკიცებული კანონმდებლობის შესაბამისად, 1802 წელს ქართლ-კახეთის უმაღლეს

ხელისუფლად გამოცხადდა კაეკასიაში განლაგებული რუსთა
ჯარის სარდალი. იგი ჩააყენეს საოკუპაციო რეჟიმის სათა-
ვეში და მთავარმართებლის სტატუსით შეამკეს. მას დაუქვემ-
დებარეს ე. წ. „საქართველოს უზენაესი მთავრობის“ ყველა
დაწესებულება და მოხელე. ამ მთავრობის „ექსპედიციების“
აღმასრულებელი, სახაზინო საქმეთა, სისხლისა და სამოქალაქო
სამართლის საქმეთა უფროსებად რუსი მოხელეები და-
სვეს, მათ მრჩეველებად ქართველი თავადები დანიშნეს. მაღა-
ლი წოდების ქართველები დაუშვეს პოლიციაში, აგრეთვე
სამაზრო სასამართლოებში, სადაც სისხლის სამართლის
საქმეები რუსული კოდექსის საფუძველზე, ხოლო სამოქალაქო
სამართლის შედარებით უმნიშვნელო საქმეები ქართული
დაწერილი სამართლის (ვახტანგ VI-ის კანონების) და ადამ-
წესების შესაბამისად უნდა გარსეულიყო¹.

„საქართველოს უზენაესი მთავრობა“, რომლის უფლება-
მოსილება ქართლ-კახეთზე ვრცელდებოდა (რუსული მოხე-
ლეების „აზრით“, იმერეთი, გურია, სამეგრელო, სვანეთი და
აფხაზეთი სხვა ქვეყნები იყო და არა ქართული ტომებით და-
სახლებული), რა თქმა უნდა, ფიქცია იყო. ის არსებითად
რუს მოხელეთა კრებულს წარმოადგენდა. ქართველ „მრჩე-
ვებს“, „მსაჯულებსა“ და პოლიციელებს, მართალია, მეტ-
ნაკლები ხელფასი დაუნიშნეს, მაგრამ ამაყი თავადები ძნე-
ლად ეგუებოდნენ იმას, რომ კანონ-დებულებებით ნაგულის-
ხმები კოლეგიალური რუსულ-ქართული მმართველობა პრაქ-
ტიკაში რუსული მმართველობა იყო. ყველა საქმეებს რუსი
მთავარმმართველი, ექსპედიციათა უფროსები, აგრეთვე გო-
რის, დუშეთის, ლორეს, თელავის და სიღნაღის მაზრების სა-
თავეში ჩაყენებული კაპიტან-ისპრაენიკები განაგებდნენ. ქარ-
თველ მრჩეველ-მსაჯულთაგან მხოლოდ გარკვეულ ინფორმა-
ციას ღებულობდნენ. ამ თავისებურ პენსიონერებს გასამრჯე-
ლოს იმისათვის აძლევდნენ, რომ რუსი უფროსების თვით-
ნებობა-განუკითხაობისათვის ხელი არ შეეშალათ².

1810 წელს რუსეთმა იარაღით დაიპყრო იმერეთი და
რაჭა, გააუქმა მეფობა, დაამყარა საოკუპაციო რეჟიმი და
უწოდა იმერეთის დროებითი მმართველობა. მას საკანონ-
მდებლო ბაზა არც პქონია. ქვეყანას განაგებდა იმერეთის
მმართველი, მისდამი დაქვემდებარებულ მოხელეთა ჯგუფი.
რუსი ხელისუფალნი აქაც იყენებდნენ თავადაზნაურთა წარ-
მომადგენლებს ზოგიერთი საკითხების გარკვევა-გადაწყვეტის

საქმეში, მაგრამ იმერეთის მაღალი წოდება ქართლ-კახეთის თავადაზნაურობაზე გაცილებით უფრო მეტად შეავიწროეს. რუსეთმა დაიქვემდებარა სამეგრელოს, გურიისა და აფხაზეთის სამთავროები, თუმცა ღაღიანს, გურიელსა და შერვაშიძეს ფორმალურად შეუნარჩუნა მთავრის სტატუსი და ფრიად შეეყვავილი შინაგანი თვითმმართველობა. მოგვიანებით ასევე გადაწყვიტა რუსეთმა სვანეთის საკითხი.

საქართველოში შემოღებული მმართველობა, მიუხედავად იმისა, რომ მასში რაღაც ადგილი დაუთმეს ადგილობრივი მოსახლეობის ზედაფენის წარმომადგენლებს, უცხო, გაუგებარი და მიუღებელი აღმოჩნდა ქართველი ხალხის 99 პროცენტისათვის. რუსეთის მთავრობას, მის მიერ გამოგზავნილ მოხელეებს არავითარი სურვილი არ გააჩნდათ რაიმე ანგარიში გაეწიათ ქართველი ერის კულტურის, ზნე-ჩვეულებებისა და ყოფითი თავისებურებისათვის. ახლადმოყვანილი მმართველები და მცირე მოხელეებიც კი ზემოდან დასცქეროდნენ დაპყრობილ-დაქვემდებარებულ ხალხს და მისი ქვეყნის ღირებულებას მხოლოდ საკუთარი ინტერესების პრიზმაში ხედავდნენ. რუსეთთან კავშირის მოიძევე ძალებმა 1783 წლის ტრაქტატით გათვალისწინებული ავტონომიური სახელმწიფოებრიობა ვერ შეინარჩუნეს. მფარველის სახით შემოსულმა იმპერიამ არაფრად ჩააგდო საერთაშორისო სამართალი და ორმხრივი ხელშეკრულება ცალმხრივად დაარღვია. ქართველი ერი რუსეთის აბსოლუტური მონარქიის მიერ შექმნილ „ხალხთა საპყრობილეში“ აღმოჩნდა.

ქართველი ხალხის ანტირუსულმა მოძრაობამ უკვე 1802 წელს მიიღო ფართო მასშტაბი. კელმენჩურის მიდამოებში შეკრებილმა 40 ათასიანმა ყრილობამ პროტესტი გამოთქვა ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების გამო და რუსეთის იმპერატორს გეორგიევსკის ტრაქტატის განახლება და იულონ ერეკლეს ძის ქართლ-კახეთის მეფედ აღიარება მოსთხოვა. რუსულმა ხელისუფლებამ საპროტესტო ყრილობა იარაღის გამოყენებით დაარბია, მაგრამ მთავარმმართველმა ციციანოვმა იმპერატორს ურჩია მცირე დამობაზე წასვლა (ციციანოვმა, 1785 წლის რუსული დებულების გათვალისწინებით, შეადგინა საქართველოს (ქართლ-კახეთის) თავადაზნაურთა წოდებრივი თვითმმართველობის წესდება, რომელიც იმპერატორმა 1803 წელს დაამტკიცა. ამ წესდების მიხედვით თავადაზნაურობა ირჩევდა საგუბერნიო და სამაზრო წინამძღოლებს

(მარშლებს). აგრეთვე სათავედა'ზნაურო საკრებულოს დეპუტატებს. მათ მოვალეობას შეადგენდა მაღალი წოდების ყოფა-ცხოვრების მეთვალყურეობა; მემამულეთა შორის აღმოცენებული საადგილმამულო დავების გარჩევა-გადაწყვეტა, მთავრობასა და ქართლ-კახეთის თავადაზნაურთა შორის შუამავლის როლის შესრულება, წოდებისათვის დიდმნიშვნელოვან ეკონომიკურ-სოციალურ საკითხებზე მთავრობის წინაშე შუამდგომლობის აღძვრა. რაც მთავარი იყო, წოდებრივ თვითმმართველობას დაევალა რუსეთის მთავრობის ადგილობრივი ადმინისტრაციისათვის დახმარების გაწევა შიდაგადასახადების გაწერა-აკრეფასა და ჯარისათვის საჭირო სურსათ-საინოვაციის იაფად შესყიდვაში. წოდებრივი თვითმმართველობის, როგორც თავადაზნაურთა წინამძღოლების, ისე, საკრებულოს დეპუტატთა ერთ-ერთ მთავარ ფუნქციად გადაიქცა რუსული ხელისუფლების ქართველი მოხელეების (მრჩეველების და მსაჯულების) არჩევა.

ქართველი თავადაზნაურობა ფიქრობდა, რომ სულ არა-რაობას შეხლულული წოდებრივი თვითმმართველობაც კი სჯობდა, უფროსილდებოდა მას და იმასაც კი ცდილობდა, რომ რუსეთის მთავრობა მეტ დათმობაზე წაეყვანა. ციციანოვის მეჩქვიდრე მთავარმმართველები კი პირიქით, მიზნად ისახავდნენ კიდევ უფრო მიზეზული გაეხადათ წოდებრივი თვითმმართველობის უფლება, მინიმუმამდე დაეყვანათ ქართველი თავადაზნაურობის როლი თავის ქვეყნის მართვა-გამგეობაში. გენერალი გუროვინი (1806-1809 წწ.) რუსეთის უხე-ნაეს მთავრობას შესწიოდა, რომ აქაურ პოლიციაში ჩარიცხული ქართველი თავადაზნაურნი, კანონების უცოდინარობის გამო, რუს კაპიტან-ისპრავნიკებს ვერ ეხმარებიანო. მისი წინადადების თანახმად, ადგილობრივ პოლიციაში რუსების რიცხვი გაიზარდა, ქართველებისა კი შემცირდა. 1820 წელს სახაზინო საქმეთა ექსპედიციის უფროსმა(ც მოითხოვა ქართველი მრჩეველების ხარჯზე რუსი მოხელეების რაოდენობის გაზრდა. თავადაზნაურთა წინამძღოლებმა კი განაცხადეს, რომ ქართველები მოწოდების სიმაღლეზე დგანან, ამიტომ ადგილობრივ რუსულ მმართველობაში ქართველი მოხელეების რიცხვი არ უნდა შემცირდეს. პირიქით, მიზანშეწონილია მათი რაოდენობის გაზრდაო³.

ქართველ თავადაზნაურთა წოდებრივი თვითმმართველობა ზოგჯერ ყმა გლეხთა გამოსარჩლებასაც ბედავდა. უფ-

რო თავეგამოდებით კი 'ზედაფენების ინტერესებს იცავდა. 1810 წელს წინამძღოლები და დეპუტატები რუსეთის მთავრობას სთხოვდნენ უცხოეთში სხვადასხვა მიზნით გაქცეულ თავადაზნაურთა მემკვიდრეებს მამულებს ნუ ჩამოართმევთ, ხელუხლებელი დატოვებთ ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის მამულებით. ამგვარ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის მთავრობის კოლონიალურ პოლიტიკას და იმპერატორის სატრაპები აგრძელებდნენ რეპრესიებს, თანაც ზრდიდნენ სახაზინო მიწის ფონდს ქართველი თავადაზნაურებისა და სამღვდელოების ხარჯზე. რუსული ხელისუფლება გლეხობასაც ავიწროვებდა, თანდათან მზარდი რაოდენობით ადებდა ღალა-გადასახადებსა და საგზაო-სატრანსპორტო ბეგარას. ყოველივე ეს იყო იმის მიზეზი, რომ 1812 წლისა და 1819-1820 წლების ანტირუსული აჯანყებები საყოველთაო სახალხო ხასიათს ატარებდა. ასეთივე აჯანყებას გეგმავდნენ 1832 წლის შეთქმულნიც და მიზნად ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას ისახავდნენ.

შექმნილმა სიტუაციამ მოითხოვა და მეტროპოლიის ხელისუფლებამ დასახა სამხრეთ კავკასიის საოკუპაციო რეჟიმისა და უხეირო მმართველობის კოლონიურ-რუსიფიკატორული პოლიტიკის ახალი ამოცანების შესაბამისად გარდაქმნა.

1801 წლის მმართველობის დებულებაში და საოკუპაციო რეჟიმის ფუნქციონირების ფორმებში, მართალია, ადრეც შეპქონდათ მცირე კორექტივები, მაგრამ უკეთესობას ხალხი ვერ ამჩნევდა. ჯერ საქართველოში და შემდეგ მთელ სამხრეთ კავკასიაში შექმნილი რუსული მმართველობა უცხო, შემავიწროვებელი და ამდენად მიუღებელი აღმოჩნდა ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობისათვის. თვით რუსი მოხელეები აღიარებდნენ ამას და მიაჩნდათ, რომ სახალხო აჯანყების ძირითადი მიზეზი მართვა-გამგეობის მოუწყობლობა და მოხულეუთა ძალადობა-ბოროტმოქმედება იყო. „მმართველობის გარეგნული კეთილმოწყობა – წერდა მთავარმმართველი პასკევიჩი – ფარავს შინაგან უწყესრიგობას. დაწესებულებები ყველგან დროებითია. საოცარი აღრევია მმართველობის რუსული წესისა ქართულ და მუსლიმურ წესებთან. არაა ერთიანობა არც კანონებში, არც მმართველობის ფორმებში და არც ფინანსებში“. 1831 წელს პასკევიჩმა ნიკოლოზ პირველს წა-

რუღგინა სამხრეთ კავკასიის მართვა-გამგეობის წმინდა რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნის პროექტი.

1833 წელს რუსეთის სახელმწიფო საბჭოსთან შეიქმნა კავკასიის კომიტეტი, რომელსაც დაევალა ამ მხარისათვის ერთიანი ადმინისტრაციული კანონ-დებულების მომზადება. 1837 წელს თბილისში ჩამოვიდა სპეციალური კომისია სენატორ განის მეთაურობით. მან მცირე კორექტივი შეიტანა პასკევიჩისეულ პროექტში და დასამტკიცებლად უზენაეს ინსტანციას გადასცა. 1840 წ. 10 აპრილს ეს პროექტი კანონად იქცა და მომდევნო წლის იანვარში ამოქმედდა. დაიწყო სამხრეთ კავკასიის ერთიანი ადმინისტრაციული ერთეულის ჩამოყალიბება. დებულება თითქოს ითვალისწინებდა საოკუპაციო რეჟიმთან სამოქალაქო მმართველობაზე გადასვლას, მაგრამ მხარის მთავარმმართველის პოსტი შეუთავსეს კავკასიაში მდგარი რუსეთის ჯარის სარდალს. კანონი მას აკისრებდა სამუშაო ფუნქციას სამხრეთ კავკასიის ადმინისტრაციასა და რუსეთის მთავრობის სამინისტროებს შორის. მთავარმმართველის ძირითად მოვალეობად, ფუნქციად გააზრებული იყო ამ განაპირა პროვინციის ადმინისტრაციული შერწყმა რუსეთთან, რასაც უნდა გაეადვილებინა მხარის კოლონიურ-ეკონომიკური ათვისება და ადგილობრივი მოსახლეობის რუსიფიკაცია.

1840 წლის კანონის შესაბამისად, სამხრეთ კავკასია გაიყო ორ ადმინისტრაციულ ერთეულად, ჩამოყალიბდა საქართველო-იმერეთის გუბერნია (რომელიც აერთიანებდა 11 მაზრას) და კასპიის ოლქი (7 მაზრა). შეიქმნა საოლქო და სამაზრო სამმართველოები — ე. ი. მხარეში იქმნებოდა სამსაყვხურიანი ინსტანცია: 1) მთავარი სამმართველო, რომელსაც განასახიერებდნენ მთავარმმართველი და მასთან არსებული საბჭო; 2) საგუბერნიო-საოლქო და 3) სამაზრო სამმართველოები.

სამხრეთ კავკასიის მთავარმმართველი თავის უფლებებით დაემსგავსა რუსეთის შიდა გუბერნიების გენერალ-გუბერნატორს, მაგრამ იმის გამო, რომ ქვეყანა სხვა ტომელებით იყო დასახლებული, ეთნიკური სიტყვლით გამოირჩეოდა და ხალხი ჯერ კიდევ არ იყო მოყვანილი სრულ მორჩილებაში, მთავარმმართველი რამდენადმე გადამეტებული უფლებაკომუნიკაციით აღჭურვეს; მას შეეძლო გაეუქმებინა საგუბერნიო დაწესებულებათა დადგენილებანი, სხვაგვარი ბრძანება

გაეცა, თავის შეხედულებიდან გამომდინარე თანამდებობებიდან არაკომპეტენტური და არასასურველი მოხელეები, რთული სიტუაციის შექმნის დროს არ დალოდებოდა ზემო ინსტანციებიდან მითითებებს და ექვემდებარებოდა 'სომა ესმარა სახელმწიფოებრივი წესრიგის დასამყარებლად. მთავარსამმართველოსთან არსებული საბჭოს (რომლის წევრებს მთავარსამმართველის წარდგინებით იმპერატორი ნიშნავდა) ევალებოდა საგუბერნიო დაწესებულებათა მუშაობისათვის თვალყურის დევნება, ცენტრიდან მოსული კანონ-განკარგულებათა მხარეში გატარების დროს წარმოშობილი სიმძლავრე-გაუგებრობათა აღმოფხვრა.

საქართველო-იმერეთის გუბერნიის მმართველობას სათავეში თითქოს სამოქალაქო გუბერნატორი ჩაუყენეს, მაგრამ ამ თანამდებობაზე თითქმის ყოველთვის გენერალი ინიშნებოდა. გუბერნიაში შეიქმნა სახელმწიფო ქონებათა პალატა, სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო სამართლის პალატა. საზოგადოებრივი მეურნეობის საგანგის (ე. წ. „პრიკასი“), საპროკურორო ნაწილი. იქვე მიუწინეს ადგილი თავადაზნაურთა დეპუტატების საკრებულოს.

რუსი დიდმოხელენი იმედოვნებდნენ, რომ ახლად შემოღობული „სამოქალაქო მმართველობა“ კიდევ უფრო განამტკიცებდა რუსეთის ბატონობას მხარეში, კიდევ უფრო გააღვიძებდა სახელმწიფო ხაზინის შემოსავალს. მმართველობის სისტემიდან ადგილობრივი ელემენტის გამოდევნა, მართლმსაჯულების სფეროდან ქართული, სომხური და მუსლიმანური სამართლის ამოღება, ადმინისტრაციისა და სასამართლოს საქმიანობაში რუსული კანონისა და რუსული ენის სრული გაბატონება გააადვილებდა მეტროპოლიის კოლონიალურ-რუსიფიკატორული პოლიტიკის რეალიზაციას და მისი დიდმოხელენი დარწმუნდნენ, რომ ჯერ კიდევ შეუძლებელი იყო სამხრეთ კავკასიის რუსეთის ორგანულ ნაწილად გადაქცევა. ნიკოლოზ პირველმა გადაწყვიტა კავკასიის განსაკუთრებული ადმინისტრაციული ერთეულის შექმნა, მისი მმართველობის სადავეების თავის ნაცვლისათვის გადაცემა. 1844 წელს მეფის ნაცვლად კავკასიაში მიხეილ ვორონცოვი დაინიშნა. იგი წინა მთავარმმართველებზე უფრო განათლებული, გამოცდილი და მოქნილი მმართველი იყო. მ. ვორონცოვმა ნაწილობრივ მაინც დააკმაყოფილა ქართველი თავადაზნაურობის მოთხოვნები. გარკვეული ადგილი დაუთმო მათ მის ად-

მინისტრაციასა და სასამართლოში. სამოქალაქო სამართლის სფეროში ერთხანს კიდევ დაუშვეს ქართული კანონები და ადათ-წესები. მ. ვორონცოვმა წოდებრივ საქმეთა თვითმმართველობის უფლება მისცა დასაგლეთ საქართველოს თავადაზნაურობასაც, მასზეც გაერცყელდა ზემოაღნიშნული პრივილეგიები.

მ. ვორონცოვმა სამხრეთ კავკასია დაყო ხუთ გუბერნიად. ჩამოყალიბდა თბილისის, ქუთაისის, განჯის, ბაქოსა და ერევნის საგუბერნიო სამმართველოები. მეფისნაცვალმა არაფერს ეკითხებოდა რუსეთის მინისტრებს, თავის შეხედულება-პრინციპებისამებრ განაგებდა მხარეს და თავის საქმიანობის ანგარიშს მხოლოდ იმპერატორს აბარებდა. მ. ვორონცოვი ავტონომიური მმართველი გახდა. სამხრეთ კავკასიამ მიიღო ადმინისტრაციული ავტონომიის სტატუსი. 1857 წელს მეფისნაცვლად დაინიშნა ფელდმარშალი ბარიატინსკი. მის დროს მთავარმმართველობა შედგებოდა საერთო საქმეთა, საფინანსო საქმეთა, სახელმწიფო ქონებისა და სასამართლო საქმეთა დეპარტამენტებისაგან. ამ თავისებურ სამინისტროებს გარდა, ცალკე დაწესებულებათა სახით ჩამოყალიბდა სოფლის მეურნეობისა და კოლონიზაცია საგანგებო სამმართველოები, საერო ბეგარათა საგანგებო. 1859 წ. შეიქმნა საკონტროლო დეპარტამენტი, რომლის ძირითად ფუნქციას შეადგენდა მეფისნაცვლისადმი დაქვემდებარებულ დაწესებულებათა ფულადი ანგარიშების კონტროლი და რევიზია.

1862 წელს მეფისნაცვლად კავკასიაში მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი დაინიშნა. ეს ის დროა, როცა რუსეთის ახალი იმპერატორი, მეფე „გამათავისუფლებელი“ ალექსანდრე მეორე დაქარბებული ტემპით ატარებდა ლიბერალურ-ბურჟუაზიული შინაარსის რეფორმებს. მისი ეხო კავკასიაშიც გაისმა და მეფისნაცვალმა თავის მოხელეთა ერთი ნაწილი სარეფორმო საქმიანობაში ჩააბა. ადრინდელი კანონები და მათ შორის 1840 წ. ადმინისტრაციული რეფორმის კანონდებულება კრიტიკის საგანი გახდა. მიზნად დაისახა მმართველობის სისტემის სრულყოფა.

1864 წლის მარტში მთავარ სამმართველოს უფროსმა ბარონმა ნიკოლაიმ მეფისნაცვალს მ. რომანოვს წარუდგინა მოხსენებითი ბარათი სამხრეთ კავკასიის სამოქალაქო დაწესებულებათა დაუყოვნებლივი, ერთდროული და საერთო რეორგანიზაციის აუცილებლობის შესახებ. დოკუმენტში ნათ-

ქვაშია, რომ რუსეთის მთავრობა 1801 წლიდან დღემდე მხარის მართვა-გამგეობის სფეროში იყენებდა ორ მეთოდს — მნიშვნელოვან პერიოდებში ახდენდა მმართველობის საერთო, სისტემურ გარდაქმნას, უფრო ხშირად კი მმართველობაში შეკქონდა არაარსებითი ცალკეული კორექტივები. პირველი მეთოდი გამოყენებულ იქნა 1801 და 1840 წლებში. ყველა სხვა შემთხვევაში, როცა მიმდინარეობდა ახალი ტერიტორიების დაპყრობა, ახალი გუბერნია-მაზრების შექმნა, პრაქტიკაში იყო ცალკეულ ცვლილებათა მეთოდი. ბარონი ნიკოლაი ადო-არებს, რომ ასეთი მომენტალური ცვლილება-გარდაქმნები არ მიმდინარეობდა მხარის ჯეჰმარიტი საჭიროებიდან და მართვა-გამგეობას დაასვა უფრო მეტი უარყოფითი დადი, ვიდრე დადებითი და ამჟამად ვერ პასუხობდა დროის მოთხოვნილებას. ასეთი გარდაქმნები იწვევდა ფინანსების გადახარჯვას, მის არასწორ განაწილებას. სამოცი წლის განმავლობაში, — აღნიშნული იყო მოხსენებით ბარათში, — სამხრეთ კავკასიის ცენტრალური მმართველობის დაფინანსება გაიზარდა 106 ჯერ, საგუბერნიო მმართველობისა — 80-ჯერ, სამაზრო, საოკრუგო და საქალაქო მმართველობისა — 54-ჯერ. მაღალი რანგის მოხელეებს ძალიან მაღალი ხელფასი აქვთ, დაბალი თანამდებობის პირებს კი მეტისმეტად მცირე. ამიტომ დაბალი რანგის მოხელეები უფრო ხშირად მიმართავენ ქრთამის აღუ-ბას, სხვა სახის გამოძალვას, ძალიან აწუხებენო ადგილობრივ მკვიდრ მოსახლეობას.⁴

ამიერკავკასიის მმართველობის სისტემის ეს ნაკლი ცნობილი გახდა რუსეთის უზენაესი მთავრობისათვის. იმპერატორმა თავის ნაცვალს უბრძანა დაექარებინა სამხრეთ კავკასიაში სხვაგვარი ადმინისტრაციული რეფორმის გატარება. მ. რომანოვმა სათანადო პროექტის შედგენა დაავალა ბარონ ნიკოლაის თავმჯდომარეობით ჩამოყალიბებულ კომისიას, რომლის საქმიანობა თითქმის ორ წელს გაგრძელდა. პროექტი კავკასიის კომიტეტმა იმპერატორს გადასცა და კანონად გადაიქცა 1867 წლის 9 დეკემბერს.

კანონ-დებულების პირველ თავში განსაზღვრული იყო მეფის ნაცვლის უფლებამოსილება. იგი გამოცხადდა კავკასიის უმაღლეს ხელისუფლად, რომლის შემოეობითაც რუსეთის იმპერატორი ატარებდა თავის ნება-სურვილს და პოლიტიკას მხარეში. იგი ანგარიშვადლებული იყო მხოლოდ იმპერატორის წინაშე. მეფის ნაცვალს ნიშნავდა ყველა მოხელეს.

თუ იგი მიიწვევდა, რომ ამა თუ იმ პერსონის კავკასიაში ყოფნა საფრთხეს უქმნიდა მშვიდობასა და წესრიგს, უფლება ჰქონდა იგი გადაესახლებინა იმპერიის სხვა შორეულ მხარეში — მეფის ნაცვალთა კავკასიას მართავდა მთავარსამართველოს დამხარებით, რომელშიც შედიოდა საბჭო (სათათბირო ორგანო), სახელმწიფო ქონებათა და სოფლის მეურნეობის სამმართველოები; სასწავლო ოლქი, საფოსტო, სამთო, სამედიცინო, საკარანტინო-საბაჟო ნაწილები. აგრეთვე საერო ბუგარათა განსაკუთრებული საგანგის, გლეხთა მიწათმოწყობის კომიტეტი, საგზაო, სამშენებლო, სტატისტიკური, საცენზურო კომიტეტები და ზოგი სხვა მთავრობისათვის ნაკლებმნიშვნელოვანი დაწესებულება.

რუსეთის მთავრობის კავკასიური ადმინისტრაციის ერთ-ერთ მთავარ ფუნქციას შეადგენდა გადასახადების განსაზღვრა, გაწერა და აკრეფა. განსაკუთრებულ დაწესებულებას უნდა შეედგინა მხარის ბიუჯეტი, განესაზღვრა მისი შემოსავლისა და გასავლის ნაწილები. იგივე ადგენდა მოსახლეობის მიერ ფულად და ნატურალურ საერო ვალდებულებათა შესრულების მეთოდსა და საშუალებებს. არ გამოირიცხავდა ძალდატანებასა და იძულებას.

იმავდროულად დამტკიცდა ადმინისტრაციულ და სხვა დაწესებულებებში მოხელეთა დანიშვნის წესები. განსაზღვრა შტატების რაოდენობა და მოხელეთა ჯამაგირები. ნაწილობრივ გამოასწორეს ადრინდელი შეცდომა. გაზარდეს დაბალი რანგის მოხელეთა ხელფასები, მაგრამ არ შეუმცირებინათ დიდმოხელეთა ხელფასები. გადაწყდა სამხრეთ კავკასიის მთავარსამართველოს მოხელეებზე ყოველწლიური ხელფასებისა და სხვა სარგოების სახით მიეცათ 375 ათასი მანეთი, საგუბერნიო სამმართველოებისათვის გამოეყოთ 183 ათასი მანეთი, სამაზრო სამმართველოთა მოხელეებისათვის — 341 ათასი მანეთი. გარკვეული თანხები გადაიდო სასამართლოსა და პოლიციის ნორმალური ფუნქციონირებისათვის.⁵

კანონ-დებულებების სათანადო მუხლებისა და შტატების ანალიზი ცხადყოფს, რომ არ შესრულდა რეფორმატორთა ღაპირება მმართველობის ხარჯების საგრძნობლად შემცირების შესახებ. როგორც ჩანს, რუსეთის ცარიზმი, მის მიერ კავკასიაში დასაქმებული დიდმოხელენი ფინანსურ სახსრებს არ იშურებდნენ ადმინისტრაციული აპარატის გასაძლიერებლად, რომელსაც ევალებოდა სამხრეთ კავკასიის ბუ-

ნებრივ სიმდიდრეთა კოლონიურ-ეკონომიკურად ათვისება და ადგილობრივი მოსახლეობის რუსიფიკაცია.

მეფის ნაცვლის მიერ მთავარსამმართველოს უფროსად დანიშნული ბარონი ნიკოლაი დარწმუნებული იყო, რომ 1867 წლის ადმინისტრაციულ რეფორმას შედეგად მოჰყვებოდა სამხრეთ კავკასიაში სახელმწიფოებრივი ცხოვრების რუსულ ყაიდაზე მოწესრიგება, ამ მხარის ადმინისტრაციულად რუსეთთან შერწყმა. თითქმის იმაედროულად გატარებულ სასამართლო რეფორმას, მისი აზრით, მნიშვნელოვანი როლი უნდა შეესრულებინა ტუზემცების რუსიფიკაციაში.

რეფორმამდე მთელ რუსეთის იმპერიაში სასამართლო მთავრობის ადმინისტრაციასა და პოლიციაზე იყო დამოკიდებული. მოსამართლეები ზემოდან ინიშნებოდნენ და საქმის გამოძიებაში გადამწყვეტ როლს პოლიციის მოხელეები ასრულებდნენ. რუსულ გუბერნიაში სასამართლოს რეფორმირება 1864 წელს მოხდა. სასამართლო დამოუკიდებელი გახდა. მთავრობის მოხელეებს აეკრძალა მართლმსაჯულებაზე ზემოქმედება და პოლიციაც განთავისუფლდა საქმის გამოძიების მოვალეობისაგან. წამოყალიბდა საგუბერნიო და სამარხო სასამართლოები. ძალაში შევიდა მოსამართლეთა და ნაფიც მსაჯულთა განათლებული სასოგადოებისაგან არჩევის პრინციპი. ადმინისტრაციული წესით მათი გადაყენება აიკრძალა. დაწესდა სასამართლო პროცესის საჯაროობა. ახალი რუსული სასამართლო დაუახლოვდა დასავლეთ ევროპულს, რამდენადმე პასუხობდა კანონის წინაშე ყველა მოქალაქის თანასწორობის პრინციპს.

იმპერიის განაპირა მხარეებში და კერძოდ საქართველოში, რომელიც ცენტრის მიერ კოლონიად აღიქმებოდა, სასამართლო რეფორმა შეიკეცა. ამის მიზეზად „მოსახლეობის მოუმზადებლობას“ და ადგილობრივ „სპეციფიკურ პირობებს“ ასახელებდნენ. რეალობა კი სხვაგვარი იყო. მეფის მთავრობას დაუშვებლად მიაჩნდა ამ განაპირა მხარეში თავის ადმინისტრაციის ყოვლისშემძლეობის შეზღუდვა, სასამართლოს წარმოების გადაცემა ადგილობრივი მოსახლეობის (თუნდაც მხოლოდ ზედაფენის) მიერ არჩეული მოსამართლეებისა და ნაფიცი მსაჯულებისათვის.

1868 წლის დამდეგს საქართველოში თითქოს გაუქმდა მართლმსაჯულების არქაული წესი. ამოქმედდა მოსახლეობის ყველა ფენისათვის საერთო სასამართლო დაწესებულებანი.

გუბერნიებში ჩამოყალიბდა საოლქო სასამართლოები. მაზრებში დაარსდა მომრიგებელი სასამართლოს განყოფილებანი. თბილისში შექმნილი სასამართლო პალატა თავის უფლება-კომპეტენციას მთელ სამხრეთ კავკასიაზე აერცვლებდა, იყო უმაღლესი ინსტანცია, რომლის დადგენილების გასაჩივრება მხოლოდ რუსეთის იმპერიის სენატში შეიძლებოდა.

საქართველოში არ გადმონერგილა ბურჟუაზიული სასამართლოს ძირითადი პრინციპები. აქ არ შემოუღიათ მოსამართლეთა არჩევისა და სამართლის წარმოებაში ნაფიც მსაჯულთა მონაწილეობის წესი. მოსამართლეებს წინანდებურად რუსეთის მეფისნაცვალს ნიშნავდა და ისინი თითქმის მთლიანად ადმინისტრაციის დიდმოხელეებზე რჩებოდნენ დამოკიდებული. ბარონი ნიკოლაი, რომელმაც შეადგინა მეფისნაცვლის, მ. რომანოვის კავკასიაში ათწლიანი „წარმატებული“ მოღვაწეობის ანგარიში, მართალია, წერდა, რომ რეფორმის შედეგად სასამართლო გამოიყვანა ადმინისტრაციას, ჩამოყალიბდა დამოუკიდებელი დაწესებულების სახით, მაგრამ იგი ჭეშმარიტებას დალატობს. ეს იყო წმინდა ფორმალური, უწყებრივი დამოუკიდებლობა. ფაქტიურად კი სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ კი საქართველოში, ჩამოყალიბდა მეფისნაცვლის, მთავარსამმართველოსა და გუბერნატორისადმი დაქვემდებარებული სხვადასხვა ინსტანციის სასამართლო ორგანოები, რომელნიც ასრულებდნენ დიდმოხელეთა ნებას. რაკი სამხრეთ კავკასიაში არ დაუწესებიათ მოსამართლეთა არჩევითობა, არ შეუქმნიათ ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტი, რუსი დიდმოხელენი ამ მხარეში უფრო ადვილად ახერხებდნენ სამართლის წარმოებაში ჩარევას, მთავრობისათვის სასურველი განაჩენის გამოტანას, სასამართლო ორგანოების რუსიფიკატორულ-კოლონიალური მიზნებისათვის გამოყენებას. ამას აადვილებდა ისიც, რომ სასამართლოდან გამოდგენილი იყო ადგილობრივი ენები, საქმის წარმოება და სასამართლო პროცესები მიმდინარეობდა რუსულ ენაზე, რაც მოსახლეობის აბსოლუტურ უმრავლესობას არ ესმოდა.

XIX ს. 70-იან წლებში სამხრეთ კავკასიის მართვა-გამგეობის სისტემაში გარკვეული კორექტივები შევიდა. დასრულებული სახით 1876 წელს ის შეიტანეს რუსეთის იმპერიის კანონთა კრებულში. დაფიქსირდა, რომ კავკასიის უზენაესი ხელისუფალი იყო რუსეთის მეფის (იმპერატორის) ნაცვალის, რომელიც მეთაურობდა მხარის სამოქალაქო მმართველობის

მთელ აპარატს და იმავედროულად ასრულებდა კავკასიაში მდგარი ჯარის მთავარსარდლის მოვალეობას. აღიარებდნენ, რომ მეფის ნაცვალთა აერთიანებდა სამოქალაქო და სამხედრო მმართველობას. მისდამი დაქვემდებარებულ მოხელეთა დიდ ნაწილს სამხედრო ჩინებით აღჭურვილი პირები შეადგენდნენ. ამდენად, რეფორმამ მთლიანად ვერ გამოიწვია სამოქალაქო და სამხედრო მმართველობა. საოკუპაციო რეჟიმი, ნაწილობრივ მაინც ძალმოსილებას ინარჩუნებდა. მისი ძირითადი ფუნქცია იყო დაუმორჩილებლობის მოძრაობის აღმოფხვრა, უზენაესი მთავრობის რუსიფიკატორულ-კოლონიური პოლიტიკის რეალიზაცია.

კავკასიაში გატარებული ადმინისტრაციული და სასამართლო რეფორმა არ შეხებია ახლად დაპყრობილ-შემოერთებულ ტერიტორიებს. მხარის მთიან რეგიონებს იქ შეუწყველი დარჩათ ეგრეთწოდებული „სამხრეთ-სახალხო“ (სახალხო აქ ზედმეტია – ა. ბ.) მმართველობა, რასაც წარმოებით იყენებდა ბარიატინსკი დაღესტანში. ჩანჩეთ-ინგუშეთსა და ზოგ სხვა რეგიონში. მ. რომანოვმა მმართველობის სამხედრო წესი (საოკუპაციო რეჟიმი) გაავრცელა სერქეზთა დაღყარეთზე. მასვე დაუქვემდებარა 1864 წელს გაუქმებული აფხაზეთის სამთავროს ტერიტორია, 1877 წელს შემოერთებული ბათუმისა და ყარსის ოლქები. დამტკიცდა სპეციალური დებულება – „კავკასიის მთიელთა მმართველობის შესახებ“. ასეთი სამხედრო-საპოლიციო და ფისკალური მიზანდასახული მმართველობა თითქმის ნაპრაუდვე იყო დროებითი ფუნქციონირებისათვის, მაგრამ რამდენიმე წელი გახანგრძლივდა.

სამხედრო-სახალხო მმართველობის სათავეში ყოველთვის გენერალი იდგა, რომელსაც ექვემდებარებოდნენ ცალკეული ოლქებისა და ოკრუგების უფროსი ოფიცრები. თითქმის დატოვეს ძველი ადათ-წესების საფუძველზე მოქმედი ზეპირსიტყვიერი სახალხო სასამართლოები (სრულიად უმნიშვნელო სამოქალაქო საქმეთა განსახილველად), მაგრამ განსაკუთრებით ფართო უფლებამოსილება მიანიჭეს სამხედრო სასამართლოებს, რომელთაც გადაეცემოდნენ სახელმწიფო დელატში, მთავრობის საწინააღმდეგო აჯანყებაში, ძარცვა-ყაჩაღობაში და სახაზინო ქონების მითვისებაში ბრალდებულნი ადამიანები.⁶

ცნობილია, რომ პეტრე პირველის მიერ 1722 წელს დამტკიცებული კანონი „ტაბელი რანგების შესახებ“ საფუძვლად დაედო რუსეთში მოხელეთა განსაკუთრებული კატეგორიის, თავისებური ბიუროკრატიული კლასის ჩამოყალიბებას. დაკანონდა მოხელეთა 14 „კლასის“ არსებობა. სამსახურებრივი კარიერა იწყებოდა მეთორმეტე კლასის წინით და მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი ღებულობდა IV-V კლასის წინს, ხდებოდა ღიდმოხელე. ტაბელი რანგების შესახებ იმპერიის განაპირა ქვეყნებშიც აბოქმედდა. მნიშვნელოვან თანამდებობებს აქაც IV-I კლასის წინიანი მოხელეები იკავებდნენ. პატივმოყვარე ქართველი თავადაზნაურებიც ცდილობდნენ მმართველი ბიუროკრატიისაკენ გზის გაკაფვას, მაღალი წინისა და თანამდებობის მიღებას. მათი ასეთი მისწრაფება რუსული ხელისუფლებამ წაახალისა, თავადაზნაურობისა და საერთოდ ოპოზიციურ ძალთა მოთვინიერების საუკეთესო საშუალებად მიიჩნია. საკმაოდ ბევრმა ქართველმა მიიღო მაიორის, პოლკოვნიკის, გენერლის წოდება: კოლეგიის რეგისტრატორის, ტიტულარული და სამოქალაქო მრჩეველის წინი, მათი შესაფერისი თანამდებობა. ქართველ წინოსნებს, ძირითადად თავადაზნაურებს, არც თუ იშვიათად ეკავათ გუბერნატორის, პოლიცმეისტერის, კანცელარიის უფროსის თანამდებობა. გენერალმა გრიგოლ ორბელიანმა ყველას გაასწრო, თბილისის გუბერნატორად დაინიშნა, თითქმის ერთი წელი (1861) მეფის ნაცვლის მოვალეობასაც კი ასრულებდა.

ადმინისტრაციული რეფორმის გატარების შემდეგ, როცა აღგილობრივი ფულადი შემოსავლების განსახლურა-განკარგვაში საგრძნობლად გაფართოვდა კავკასიის ცენტრალური მმართველობის უფლებამოსილება, მეფისნაცვალმა და მთავარმმართველობამ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია საბაჟო-საგადასახადო სისტემის მოწესრიგებას. სამხრეთ კავკასიაში რუსეთის სახელმწიფო ხაზინის შემოსავლის წყაროები იყო: 1) ხაზინისაგან მისაკუთრებული კულტურული მიწები, ტყეები, საძოვრები, სამთამადნო მრეწველობა, ფოტოტექლეგრაფი, ნავსადგურები, რკინიგზები. 2) მოსახლეობაზე შეწერილი პირდაპირი და არაპირდაპირი გადასახადები.

რუსეთის ცენტრალურ გუბერნიებში დაბეგვრის ობიექტი იყო ყველა მცხოვრები, მოქმედებდა სულადობრივი გადასახადი, საქართველოში კი არსებობდა კომლობრივი გადასახადი. თანდათან მრავლდებოდა გადასახადთა გამღები მო-

სახელეობა. დამოუკიდებელ საქართველოში მთიელები გადასახადებისაგან თავისუფალი იყვნენ, მხოლოდ სამხედრო-საღაშქრო მოვალეობას ასრულებდნენ. რუსეთის მთავრობამ 1865 წელს დაბეგრა თუშები და ფშავე-ხევსურები; 1869 წელს მეგრელები, აფხაზები და სვანები, 1878 წელს ახლად შემოერთებული ბათუმის ოლქის მცხოვრებლები. თუ 1862 წელს გადასახადებმა შეადგინა 1,2 მლნ, 1872 წელს 1,5 მლნ მანეთს გადააჭარბა. ათიოდე წლის შემდეგ პირდაპირი გადასახადები გაორმაგდა. უფრო სწრაფად იზრდებოდა არაპირდაპირი გადასახადები; იბეგრებოდა შემოტანილი და გატანილი საქონელი. ალკოჰოლურ სასმელებზე დაწესდა გადაკეუთილი სააქციზო გამოსადები. სპირტიანი სასმელებით მოვაჭრე დუქნები და რესტორნები იხდიდნენ ე. წ. საპატენტო გამოსადებს. იზრდებოდა ნავთის, მარილის, თევზის, თამბაქოს და სხვა საქონლით ვაჭრობაზე დადებული ტარიფების მოცულობა.

1863 წელს რუსული ხელისუფლების ინსპექტორებმა სამხრეთ კავკასიაში აკრიფეს და სახელმწიფო ხაზინაში შეიტანეს ყველა სახის გადასახადი 3,1 მლნ მანეთის ოდენობით. 1870 წელს კი 6,8 მლნ მანეთი. მხარის საშემოსავლო ბიუჯეტი გაიზარდა ორჯერ და მეტად. შესაბამისად იზრდებოდა საგასავლო ბიუჯეტი, რომლის მთავარი მუხლი იყო არა მწარმოებლური და მოსახლეობის დასახმარებლად გაწეული ხარჯები, არამედ ადმინისტრაციული აპარატისა და სასამართლო დაწესებულებათა დაფინანსებისათვის გამოყოფილი თანხები. 1872 წელს მხარის ცენტრალურ მმართველზე დაიხარჯა 660 ათასი მანეთი, საგუბერნიო მმართველობაზე – 570 ათასი, სამაზრო მმართველობაზე, სასამართლოსა და პროკურატურაზე 1,1 მლნ მანეთი. 1881 წელს რუსეთის სახელმწიფოს სამხრეთ კავკასიურმა შემოსავლებმა შემატა 8-8 მლნ მანეთი, ადგილობრივმა გასაფალმა კი 8,7 მლნ მანეთი შეადგინა. გასაფალში კვლავ მთავარი იყო ადმინისტრაციული აპარატისა და სასამართლოს ხარჯები. ამ პერიოდში სამხრეთ კავკასიის შემოსავლები თითქმის მთლიანად ადგილზე იხარჯებოდა.⁷ 20 წლის შემდეგ კი ადგილობრივი შემოსავლების 20-30%, სახელმწიფო ხაზინას რჩებოდა წმინდა შემოსავლის, მოგების სახით.

იმპერიის რუსულ გუბერნიებში 1864 წელს, ადმინისტრაციული რეფორმის პარალელურად გატარდა ეგრეთ წოდებული „ზემსკაია რეფორმა“ (იგი ქართველმა საზოგადოებამ

ადიქვა როგორც საერო (რეფორმა). ალექსანდრე პირველის მიერ დამტკიცებული კანონ-დებულების მიხედვით საგუბერნიო და სამაზრო თვითმმართველობის ხმოსანთა არსებობაში მონაწილეობა უნდა მიეღო მოსახლეობის ყველა ფენას. საკრებულოებისა და გამგეობის საქმიანობაში ყველა ფენის წარმომადგენლებს. საერო თვითმმართველობის დაწესებულებები შეიქმნა ევროპული რუსეთის 33 გუბერნიაში და მათში შემავალ მაზრებში. პირველ წელს სულ აირჩიეს სამაზრო საერო კრების 13024 ხმოვანი (დეპუტატი). აქედან თავადაზნაურობის წარმომადგენელი იყო 6204, გლეხთა – 5171, ქალაქის მცხოვრებთა – 1643. თავადაზნაურთა წარმომადგენლობა პროცენტულად კიდევ უფრო სჭარბობდა საგუბერნიო საერო კრებებში. რაც შეეხება ერობათა გამგეობებს (აღმასრულებელ ორგანოებს), მათში თითქმის მონოპოლიურად გაბატონდა თავადაზნაურობა და მისი წრიდან გამოსული ინტელიგენცია.

რუს მოღვაწეთა და მათ შორის ისტორიკოსთა საკმაო ნაწილი ერობას (ხემსტვოს) საერთო სახალხო დაწესებულებად აცხადებდა, საერო თვითმმართველობას თვითმპყრობელური სახელმწიფოს აღმინისტრაციული აპარატის საპირისპირო ძალად მიიჩნევდა და ბედავდა იმის თქმას, რომ მართვა-გამგეობის დეცენტრალიზაცია და საერო თვითმმართველობის უფლება-კომპეტენციის გაფართოება რუსეთის იმპერიის უკეთესი მომავლის საწინდარი იყო. ერობის ასეთი შეფასება გაიზიარეს ქართველმა მოღვაწეებმა. მათ კიდევ მეტი იმედი დაამყარეს საერო რეფორმაზე, საერთო სახალხო შინაარსის ადგილობრივ თვითმმართველობაზე.

მაგრამ რუსეთის მთავრობამ ქართველი ხალხი მოუშადადებლად მიიხნია ამგვარი სახის თვითმმართველობისათვის. საქართველოში საერო რეფორმა არ გაუტარებია. ქართველი ერის დაბად კულტურულ ღონეზე ლაპარაკი, რა თქმა უნდა, ბოროტი სიყალბე იყო. მას თვითმმართველობის საკმაო ტრადიციაც გააჩნდა. თურგდალეულებმა და სხვა მიმართულებების მოღვაწეებმა სწორად გაიაზრეს ამგვარი დისკრიმინაციის რუსიფიკატორულ-კოლონიური მოტივი, პროტესტი გამოთქვეს და არაერთხელ მოითხოვეს საქართველოში საერო რეფორმის გატარება, ქართველი ხალხისათვის თვითმმართველობის უფლების მინიჭება, მაგრამ ამაოდ.

რუსულმა ხელისუფლებამ გააგრძელა ნაცადი პოლიტიკა, XIX საუკუნის მეორე ნახევარშიც იყენებდა მცირე დათმობების პრაქტიკას; თუ 1803 და 1848 წელს ქართველ თავადაზნაურობას უბოძა შეზღუდული თვითმმართველობა, მისცა შიდაწოდებრივ საქმეთა თვითმართვის უფლება, XIX ს-ის 60-70-იან წლებში მოჟანგე გლეხებსა და ქალაქის მცხოვრებლებს დაუთმო — ბატონყმობა გააუქმა, გლეხებს საზოგადოებრივი მმართველობის შექმნის უფლება მისცა, მაგრამ მოიწადინა გლეხთაგან არჩეული მამასახლისები და მოსამართლეები პოლიციის აგენტებად გადაექცია, ცდილობდა ისინი რუსული ხელისუფლების მოწინააღმდეგე ძალთა დათრგუნვისათვის გამოეყენებინა. რუსეთის მთავრობა იძულებული გახდა თბილისის, ქუთაისის, გორის, ახალციხის, ფოთისა და ბათუმისათვის (უფრო სწორად მოქალაქეთა ზედაფენისათვის) შეზღუდული თვითმმართველობა ებოძებინა, მაგრამ მასი კონტროლისათვის მყისვე შექმნა საქალაქო საქმეთა საგუბერნიო საგანგო, რომელიც რუს მოხელეთა საიმედო კადრებით დაკომპლექტდა. მათ უნდა აღეკვეცათ ოპოზიციურ ძალთა ანტირუსული და დემოკრატიული მისწრაფებანი.

ფაქტია, რომ რუსეთის მთავრობა და მისი კავკასიური აღმინისტრაცია ცდილობდა, და არცთუ წარუმატებლად, ადგილობრივი მოსახლეობის სოციალური ყენების ერთმანეთისაგან იზოლირებას; წოდებრივ საქმეთა თვითმართვის უფლება მისცა ცალკე თავადაზნაურობას, ცალკე გლეხობას, ცალკე ქალაქის მოსახლეობის ზედაფენას, ყოველნაირად აფერხებდა საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ძალების გაერთიანებას, უარს ამბობდა თვითმმართველობის საერთო სახალხო ორგანოების შექმნას.

მეფის თვითმმართველობა, მისი აღმინისტრაციის თვითნებობა უკმაყოფილებას მხოლოდ იმპერიის განაპირა ქვეყნებში როდი იწვევდა. ანტიმონარქიული ოპოზიცია XIX ს-ის 20-იან წლებში თვით ევროპულ რუსეთში ჩაისახა და მომდევნო ათწლეულებში თანდათან გაფართოვდა. 1881 წელს ნაროდოვოლცებმა ტერორს მიმართეს, სიკოცხლეს გამოასაღმეს იმპერატორი ალექსანდრე II. ამას მყისვე მოჰყვა კონსერვატიულ ძალთა რეაქცია. 60-იანი წლების რეფორმატორთა საქმიანობა საბუდისწერო შეცდომად გამოაცხადეს. დღის წესრიგში დააყენეს კონტრეფორმების გატარება. აუცილებელ საჭიროებად მიიხნიეს არა მარტო ადგილობრივი თვითმმართვე-

ღობის ორგანოთა უფლება-კომპენტენციის შეზღუდვა, არამედ ცენტრის მკაცრი კონტროლის დამყარება მთავრობის საგუბერნიო და სამაზრო ადმინისტრაციისთვის.

ამ ასპექტში დაისვა კავკასიის ადმინისტრაციული ავტონომიის და მეფისნაცვლის ინსტიტუტის გაუქმების საკითხი. 1881 წ. 22 ნოემბერს გამოქვეყნდა ალექსანდრე მესამის შესაბამისი ბრძანება. მეფის ნაცვალს კავკასიაში მ. რომანოვი პეტერბურგს გაიწვიეს. მთავარმმართველად გენერალი დონდუკოვ-კორსაკოვი დანიშნეს. მას დააბრუნეს სამხრეთ კავკასიის მართვა-გამგეობის ახალი კანონდებულების შედგენა. გამოიყო სპეციალური კომისია, მან შეადგინა მმართველობის რეორგანიზაციის პროექტი.

კომისიის შემოქმედების ეს ნაყოფი საკმაოდ მკაცრად გააკრიტიკა მკითხველისათვის უკვე ნაცნობმა, ყოფილი მეფისნაცვალის მარჯვენა ხელმა ბარონმა ნიკოლაიმ. მან ცენტრს წარუდგინა „ბარათი კავკასიის ცენტრალურ მმართველობის რეორგანიზაციის საკითხზე“. იქ ნათქვამი იყო, რომ იმპერია ორი განსხვავებული ნაწილისაგან შედგება. პირველია რუსული — სლავური მოსახლეობით დაკავებული ტერიტორია, მეორე, სხვადასხვა დროს შემოერთებული სხვატომელთა მიწაწყალი. სახელმწიფოს ძლიერებისა და ურდევების ინტერესი მოითხოვდა ამ განსხვავებული ნაწილების შერწყმას, მაგრამ ეს არ იყო ადვილი საქმე. საუკუნეების სიგრძეზე ჩამოყალიბებული ტომობრივ-ეროვნული თავისებურებანი არ შეიძლება ხანგრძლივი ცდისა და ბრძოლის გარეშე წაიშალოს. ამას ანგარიში უნდა გავუწიოთ. ზოგჯერ სხვატომელთა მიმართ დათმობებზეც კი უნდა წავიდეთ. კონკრეტულად კავკასიის საკითხთან დაკავშირებით ნიკოლაი წერდა, რომ ამ მხარის რუსეთთან შერწყმას წინ უნდა უსწრებდეს თვით მისი გაერთიანება. კავკასია არის ეთნოგრაფიული მოზაიკა, საჭიროა ტომობრივ განსხვავებათა ნიველირება, ერთსახეობის მიღწევა, რადგან შემოქმედება უფრო ადვილია ერთიან მთელზე, ვიდრე დანაწევრებულ ელემენტებზე. სწორედ ამიტომაც მიზანშეწონილი კავკასიაში ისეთი ცენტრალური ხელისუფლების შექმნა, რომლის უპირველესი ამოცანა იქნება ამ ხალხების ჯერ ნიველირება, შემდეგ კი გარუსება.

ბარონი ნიკოლაი იმასაც აღნიშნავდა, რომ ნიკოლოზ პირველს განაპირა ქვეყნების რუსეთთან შერწყმის წინაპირობად სულაც არ მიაჩნდა საკმარისად მთელს იმპერიაში ერთ-

ტიპიური მმართველობის შექმნა. მისი აზრით, კავკასიის რუსეთთან შემომტკიცება — შერწყმის იარაღად უნდა გადაქცეულიყო რუსეთის უსუნაესი მთავრობის მიერ იქ ფართო უფლებამოსილებით აღჭურვილი ადგილობრივი (ცენტრალური ხელისუფლება და ნიკოლოზ პირველის ბრძანებით კიდევ) დაინიშნა კავკასიაში მეფისნაცვალთ. ბარონი ნიკოლაი იქვე შენიშნავს, რომ ბევრ სახელმწიფო მოღვაწეს არ მოეწონა კავკასიის ადმინისტრაციული განკერძოება, რადგან მათ ერთმანეთში აურიეს მოველნის გარეგნული ფორმა და შინაარსი. სწორად ვერ გაიაზრეს ამ ღონისძიების მიზანი და საბოლოო შედეგი. თვით ნიკოლაის მიაჩნდა, რომ მეფისნაცვლის ინსტიტუტმა და ადმინისტრაციულმა ავტონომიამ ხელი შეუწყო რუსეთთან კავკასიის დაახლოება-შერწყმის პროცესის გაღრმავებას და თუ თბილისის და ქუთაისის გუბერნიები არ დაემსგავსა კალუგის, ვორონეჟისა და რიაზანის გუბერნიებს, ამაში ადმინისტრაციულ ავტონომიას როდი არ მიუძღვის ბრალი, ეს ეროვნებათა შინაგანი გამძლეობის გამო ხდება.⁸

ერთი სიტყვით, რუსეთის მთავრობის ეს არარუსი მოხელე მეფის ნაცვლის ინსტიტუტის და კავკასიის ადმინისტრაციული ავტონომიის თავგამოდებული მომხრე იყო. მაგრამ მას, რა თქმა უნდა, არ შეეძლო უსუნაესი ბრძანების წინააღმდეგ ხმის ამაღლება. მხოლოდ იმას ცდილობდა, რომ მეფის ნაცვალის უფლება-კომპეტენციის დიდი ნაწილი მთავარმმართველს შერჩენოდა. ბარონ ნიკოლაის ამგვარ პოზიციას მხარი დაუჭირა მთავარმმართველად უკვე დანიშნულმა დონდუკოვ-კორსაკოვმა და მისმა გარემოცვამ. ცენტრი გარკვეულ დათმობაზე წავიდა და კავკასიის უმაღლესი ხელისუფალი რუსეთში მოქმედ გენერალ-გუბერნატორებზე შედარებით მეტი უფლება-კომპეტენციით აღჭურვა. 1883 წ. უმაღლესად დამტკიცდა შესაბამისი კანონდებულება, რომელიც 1885 წელს შეიტანეს რუსეთის იმპერიის კანონთა კრებულში.

კანონის მიხედვით, კავკასიის მმართველობას ქმნიდნენ:

1) კავკასიის სამოქალაქო ნაწილის მთავარმმართველი და მისი თანამემამულე, აგრეთვე მთავარმმართველის საბჭო და ცალკეული სამმართველოები; 2) ადგილობრივი ადმინისტრაციული დაწესებულებები (საგუბერნიო-საოლქო, სამაზრო-საოკრუგო და საქალაქო და სასოფლო); 3) ცალკე ფორმალურად იყო გამოყოფილი სასამართლო დაწესებულებები.

დებულების მიხედვით, ეველა დაწესებულება და მოხელეები თავის საქმიანობაში ხელმძღვანელობდნენ იმპერიის საერთო კანონებით და ანგარიშს უწევდნენ მხარის იმ თავისებურებებს, რაც ჩამოყალიბებული იყო ადგილობრივ დებულებებში.

კავკასიის მთავარმმართველს ნიშნავდა იმპერატორი. მხარის შინაგანი მმართველობის სფეროში მისი მოვალეობა და ფუნქციები, აგრეთვე ურთიერთობის ფორმები ცენტრალურ ხელისუფლების ორგანოებთან განისაზღვრებოდა საერთო საიმპერიო წესებით. თუ მმართველი ცენტრის საერთო სახელმწიფოებრივი მასშტაბის ბრძანება-დადგენილებაში არ იქნებოდა აღნიშნული, რომ ისინი ვრცელდებოდა კავკასიაზე, მთავარმმართველს უნდა გადაეწყოთა გატარებულიყო თუ არა ისინი კავკასიაშიც და თავის დასაბუთებული აზრი ეცნობებინა შესაბამისი სამინისტროსათვის. მინისტრთა საბჭოს ბრძანება-განკარგულებათა ასლები კავკასიის მთავარმმართველსაც ეგზავნებოდა, თუ ეს უკანასკნელი მათს კავკასიაში გატარებას, რაიმე მიზეზით, დაუშვებლად მიიჩნევდა, ამის შესახებ აცნობებდა ზემდგომ ინსტანციას და ამ ბრძანება-განკარგულებათა შესრულებას შეაჩერებდა. თუ ცენტრი არ დათანხმდებოდა, მთავარმმართველს ეს თავისებური „ვეტო“ უნდა მოეხსნა.

ანტისახელმწიფოებრივი და დანაშაულებრივი ქმედების განსაკუთრებით გაძლიერების შემთხვევაში, მთავარმმართველს უფლება ჰქონდა მთავრობის საწინააღმდეგო გამოხვედრებში ბრალდებული პირები 5 წლამდე ვადით გადაესახლებინა კავკასიიდან რუსეთის შორეულ გუბერნიებში. მთავარმმართველის ფუნქციებში შედიოდა მხარის პერიოდული შემოვლა, საგუბერნიო და სამაზრო დაწესებულებათა შემოწმება, ფინანსური ანგარიშების რევიზია.

კავკასიის მთავარსამმართველოს საბჭო, მართალია, არ ერიოდა აღმასრულებელი ნაწილის საქმეებში, მაგრამ დიდ როლს ასრულებდა ცენტრიდან მოსულ და ადგილზე შედგენილ კანონპროექტების განხილვასა და ზოგჯერ დამტკიცების საქმეში. საბჭოს ჰქონდა უფლება, რაღაც მსგავსი საკანონმდებლო ინიციატივისა. მთავარმმართველს ეხმარებოდა იმის გარკვევაში, გავრცელებულიყო თუ არა კავკასიაზე ცენტრიდან მოსული კანონი. რაც მთავარია, მონაწილეობდა მთა-

ვარმმართეულის მიერ შედგენილ კანონ-დებულებათა სრულყოფაში.

რუსეთის სახალხო განათლების უწყებაში მყოფ სასწავლებლებს კავკასიასა და, კერძოდ, საქართველოში განაგებდა ადგილობრივი სასწავლო ოლქი, რომლის სათავეში მყოფი ე. წ. მზრუნველი, მიზნად ისახავდა ადგილობრივ სკოლებში რუსული სასწავლო პროგრამის დამკვიდრებას, თავის ძირითად მოვალეობად მიაჩნდა ქართული ენისა და ქართველი მასწავლებლის სკოლიდან განდევნა, სწავლა-განათლების სისტემის გამოყენება რუსიფიკატორული პოლიტიკის პრაქტიკული რეალიზაციის სფეროში.

კანონ-დებულებაში განსაზღვრული იყო ადგილობრივ დაწესებულებათა მოწყობის წესი და უფლება-მოვალეობა. საერთო წესიდან გამონაკლისად იყო მინიჭებული დაღესტნის და ყარსის ოლქების, შავი ზღვის, სოხუმის, ბათუმის, ართვინის ოკრუგთა მმართველობის წესი, რომლებიც შემუშავებული იყო სხვადასხვა დროს (1860, 1866, 1870, 1874, 1878 წლებში). ეს ტერიტორიები რჩებოდნენ ე. წ. სამხედრო-სახალხო მმართველობის უწყებაში და ძირითადად ექვემდებარებოდნენ სამხედრო წესებს, რაშიც თითქმის არაფერი იყო ხალხური.

დაახლოებითი ადმინისტრაციული კანონი, ავად თუ კარგად ფუნქციონირებდა XIX ს-ის ბოლომდე, მაგრამ დაგროვდა პრობლემები, რომელთა გადაჭრა მეტ-ნაკლებად აქტუალურად იყო მინიჭებული. მოხელეებმა საჭიროდ ჩათვალეს მმართველობის დაწვრილერთეულება, მიახლოება მოსახლეობასთან, მეამბოხე ელემენტების და საეჭვო პირების საქმიანობაზე უფრო ეფექტური კონტროლის დამყარება.

სამხრეთ კავკასიის გუბერნატორები შინაგან საქმეთა სამინისტროს შესწიოდნენ საპოლიციო ძალების სიმცირის შესახებ. ქუთაისის გუბერნატორი იმას აცხადებდა, რომ საპოლიციო უბნის ბოქაულის (პრისტაეის) თანამდებობა მრავალმხრივ საქმიანობას და მძიმე შრომას მოითხოვს. ამისათვის კი მას წლიურად მხოლოდ 1200 მანეთ ხელფასს აძლევდნენ. რუსეთიდან ამ მკირე გასამრჯელოსათვის არავინ ჩამოიღისო. იგი და სხვა გუბერნატორებიც მოითხოვდნენ საპოლიციო უბნის უფროსისათვის ხელფასის საგრძნობლად გაზრდას. 1903 წელს კავკასიის ახალმა მთავარმმართველმა გენერალმა გოლიცინმა იმპერატორის წინაშე აღძრა კიდევ სათანადო შუამდგომლობა. რუსეთის მონარქმა მასვე უბრძანა პროექტის

შედგენა. დავალება შესრულდა. პროექტი ითვალისწინებდა საპოლიციო უბნების გაზრდას და ბოქაულთათვის ხელფასის მომატებას. იგი დამტკიცდა და მისი რეალიზაციისათვის ბიუჯეტში ახალი შტატების დაფინანსებისათვის შეიტანეს 683 ათასი მანეთი.⁹ მალე დაბეჭდვით რამდენიმე ახალი მუხლით გაამდიდრეს. დებულების ახალი ვარიანტის მიხედვით, მაზრები იყოფოდა უბნებად, ყველგან ინიშნებოდა საპოლიციო უბნის უფროსი. იგი გუბერნატორის დავალებით ან თავის ინიციატივით ატარებდა სასოფლო თვითმმართველობის რევიზიას. პირადად არჩეულა მამასახლისებსა და სოფლის მოსამართლეებზე შემოსულ საჩივრებს. მას უფლება ეძლეოდა შეეჩერებინა გლეხთა ყრილობის დადგენილება, თუ არ შეესაბამებოდა კანონს, ზიანს აყენებდა „საზოგადოებრივ წესრიგს“. უბნის უფროსი (ბოქაული) განსაკუთრებული სიმკაცრით აკონტროლებდა სოფლის საზოგადოებრივი მმართველობის იმ ფუნქციას, რომელიც ითვალისწინებდა საკრედიტო კოოპერატივების გახსნას, სასურსათო ფონდების შექმნას. ბოქაულს უფლება ჰქონდა კანონის დარღვევაში შენიშნული პირები დაეჯარიმებინა, დაეპატიმრებინა კიდევ. მოხელეები აღიარებდნენ, რომ ამ ცვლილებათა შედეგად კიდევ უფრო იზღუდებოდა სოფლის საზოგადოებრივი მმართველობა, მაგრამ ამართლებდნენ, რადგან ხელს უწყობდა წესრიგის დაცვასა და სტაბილური მდგომარეობის განმტკიცებას.

პირველმა რევოლუციამ ძალიან შეაშფოთა რუსეთის იმპერატორი, მისი მთავრობა და რეგიონალური ადმინისტრაციის მოხელენი. ისინი ერთხელ კიდევ დადგნენ პროტესტანტულად განწყობილი საზოგადოების წინაშე ღათმობის, მმართველობის სისტემის ლიბერალიზაციის აუცილებლობის წინაშე. განაახლეს რეფორმატორული საქმიანობა. შექმნეს არსებითი გარდაქმნების ილუზია.

1905 წ. 25 თებერვალს გამოქვეყნდა ნიკოლოზ მეორის ბრძანება კავკასიის ადმინისტრაციული ავტონომიის აღდგენისა და ამის შესაბამისად მხარის მართვა-გამგეობაში კორექტივების შეტანის შესახებ. მეფისნაცვლად დაინიშნა გენერალი ი. კორონცოვ-დაშკოვი. იმპერატორი ბრძანებდა: 1) ჩვენს ნაცვალს (ნამესტნიკს) კავკასიაში ებოძოს უმაღლესი ხელისუფლება სამოქალაქო მმართველობის ყველა ნაწილში. 2) თავის წოდება-თანამდებობის შესაბამისად იგი გახდება სახელმწიფო საბჭოსა და მინისტრთა კომიტეტის წევრი, კავკასიაში გან-

ლაგებული ჯარის სარდალი. 3) მეფის ნაცვალს ევალდებოდა შეედგინა ახალი კანონპროექტი, დროის შესაფერისად გარდაექმნა მმართველობის სისტემა. პროექტის დამტკიცებამდე მეფისნაცვლის უფლებამოსილება განისაზღვრა 1876 წლის კანონდებულების 9-19 მუხლების შესაბამისად.¹⁰

მეფისნაცვალმა ი. ეორონცოვ-დაშკოვმა, თბილისში ჩამოსვლისთანავე, ჩამოაყალიბა საეკლავიო კომისია. მის თავმჯდომარედ დანიშნულმა გ. მიცკევიჩმა 25 ოქტომბერს მეფისნაცვალს წარუდგინა ვრცელი წინასწარი მოხსენება. აქ აღნიშნული იყო, რომ მეფისნაცვლის ინსტიტუტის გაუქმებიდან გავიდა 23 წელი. მთავარმმართველობის დროს კი ბევრი რამ შეიცვალა. ადგილზე ამოქმედდა არაერთი განსაკუთრებული კანონი, დებულება და ინიციატივა, რომელნიც მთავარმმართველს ანიჭებდა უფლებას დიდი სიმკაცრით ებრძოლა სახელმწიფოებრივი წეს-რიგის დამრღვევთა წინააღმდეგ. დგება საკითხი – საჭიროა რევოლუციის ამ აღმაშენებლის პერიოდში განსაკუთრებული, მკაცრი რეჟიმის შენარჩუნება, თუ მიზანშეწონილია მისი შერბილება. ხალხისა და განათლებული საზოგადოების მოთხოვნის საფუძველზე ანგარიშის გაწევა, დათმობებზე წასვლა.¹¹

იმ შფოთიან ხანაში კომისიამ სწრაფად იმუშავა, მთავრობას წარუდგინა კანონპროექტი, რომლის მიხედვით მხარის ცენტრალურ მმართველობას შეადგენდა: მეფის ნაცვალს და მისი მოადგილე, მეფის ნაცვლის საბჭო, მეფის ნაცვლის კანცელარია, სხვადასხვა უწყების სამმართველოები. მეორე და მესამე ინსტანციას ქმნიდნენ საგუბერნიო, საოლქო, სამაზრო და საოკრუგო, საქალაქო და სასოფლო დაწესებულებები. აგრეთვე სხვადასხვა დონის სასამართლო ორგანოები.

კანონპროექტის მიხედვით, მეფის ნაცვალს უშუალოდ იმპერატორის წინაშე იყო ანგარიშვალდებული. დამნაშავეობის ზრდის პირობებში (მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლა, ტერორი, ყაჩაღობა-მძარცველობა) მეფის ნაცვალს უფლება ეძლეოდა დამნაშავედ შერაცხული პიროვნებანი, სასამართლოს დადგენილების გარეშე, გადაესახლებინა სხვადასხვა ვადით რუსეთის შორეულ გუბერნიებში, მას შეეძლო მხარეში ცხოვრება აეკრძალა საეჭვოდ მიჩნეულ კავკასიელებისათვის, თანამდებობიდან მოეხსნა არა საიმედო მოხელეები, სასოფლო საზოგადოებისათვის ჩამოერთმია მამასახლისისა და სხვა თანამდებობის პირთა არსევის უფლება, საჭიროების შემთხვე-

ვაში გამოეცხადებინა სამხედრო მდგომარეობა და გაეტარებინა საგანგებო ღონისძიებანი.

კანონი კვლავ ადასტურებდა მეფის ნაცვალთან სათათბირო საბჭოს არსებობას. მასში უპირატესობას ანიჭებდა რუს მოხელეებს, მაგრამ საბჭოს სხდომებში მონაწილეობის უფლებას აძლევდა საქალაქო თვითმმართველობათა წარმომადგენლებს, თავადაზნაურთა წინამძღოლებს და ყოველი გუბერნიის სოფლის მამასახლისთაგან თითო წარმომადგენელს. პროექტის ავტორთა აზრით, საბჭოს მუშაობაში მოსახლეობის წარმომადგენელთა-მონაწილეობა განსაკუთრებით საჭირო იყო ისეთი საკითხების განხილვა-გადაწყვეტის დროს, რომელიც ადგილობრივი პირობების ცოდნას მოითხოვდა (მცხოვრებთა გადასახადის გაღების უნარიანობა, გადასახადთა გაწერა-აკრეფა, საადგილმამულო დაეა და სხვ.).

პროექტის განხილვა-ჩასწორება ერთ წელზე მეტხანს გაგრძელდა. ადგილობრივი პერიოდული პრესის პუბლიცისტებიც გამოთქვამდნენ თავის აზრს. მათმა ოპოზიციურმა და პროტესტანტულმა სულისკვეთებამ ძლიერ გააღიზიანა რუსი დიდმოხელენი, რომლებმაც განხილვის საგნად გაიხადეს პრესის საკითხიც. მეფის ნაცვლის საბჭოს 1907 წ. 19 თებერვლის სხდომაზე განსახილველ პროექტში ბეჭდვითი საქმის მარეგულირებელი ნაწილი ასე ჩამოყალიბდა: 1) მეფის-ნაცვალს კავკასიის მასშტაბით ბეჭდვითი სიტყვის საქმეთა განხილვა-გადაწყვეტაში ენიჭება რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრის თანაბარი უფლება-მოვალეობანი. 2) ბეჭდვით სიტყვასთან დაკავშირებული საკითხების გადაწყვეტა ეკადება ბეჭდვითი სიტყვის კავკასიის კომიტეტს. 3) ასეთი კომიტეტები შეიძლება ჩამოყალიბდეს გუბერნიებისა და ცალკეულ ქალაქებშიც. 4) კავკასიის საცენზურო კომიტეტი, დროებითი კომიტეტები და ინსპექტორები თავიანთი ფუნქციების შესრულების დროს სახელმძღვანელოდ გამოიყენებოდნენ საერთო სარუსეთო კანონებს და მეფის ნაცვლის ინსტრუქციად განკარგულებებს.¹²

იმავე ხანებში, თვით მეფისნაცვალმა იმპერატორს გაუგზავნა თავისებური განმარტებითი ბარათი. აღნიშნა, რომ ამჟამად მეფისნაცვლის უფლება-კომპეტენცია არ შეიძლება იქნეს ისეთივე ფართო, როგორც მიხეილ რომანოვის დროს იყო. ახლა, როცა მთელი სახელმწიფო-ადმინისტრაციული ხელისუფლება მოქცეულია თქვენდამი დაქვემდებარებული მი-

ნისტროს საბჭოს ხელში, კავკასიის უმაღლესი ხელისუფალის მოღვაწეობა მჭიდროდ უნდა ერწყმოდეს და უთანხმოებოდეს ცენტრალური მთავრობის პოლიტიკას. აუცილებელია მეფისნაცვალის შედიოდეს მინისტრთა საბჭოს შემადგენლობაში, მეფისნაცვალთან კი უნდა დაინიშნოს მინისტრთა საბჭოს ყველა უწყებათა წარმომადგენელი. ბოლოს ევრონაციონალიზმის ასკენიდა: არ შეიძლება დავმალოთ, რომ მეფისნაცვლობის ფორმა კავკასიის გარეგნული აღმინისტრაციული განცალკევების ნიშანია, მაგრამ დარწმუნებული ვარ, რომ ნემს მიერ შემოთავაზებული ფორმით კავკასიის მართვა-გამგეობა საფრთხეს არ შეუქმნის იმპერიის მთლიანობას. კავკასიის მმართველობის ასეთი ფორმა დააკმაყოფილებს კავკასიელებს, რომელთაც კარგად იციან, რომ ნაციონალური ავტონომიები ფუჭი ოცნებაა და მხოლოდ მეფის ნაცვლის საბჭოში და მომავალ ერობებში გამოამდგენებდნენ თვითმოქმედების უნარს.

ბოლოს, მეფისნაცვალის იმასაც წერდა, რომ კავკასიაში აბორიგენებთან ერთად რუსებიც ცხოვრობდნენ. „ახლოს მიმაქვს რა გულთან კავკასიის რუსული მოსახლეობის ინტერესები, — აღნიშნავდა მეფისნაცვალის, — დარწმუნებული ვარ დაპროექტებული ღონისძიებანი საგადასახლებლო, მიწათმოქმედების, საგადასახადო სისტემის სრულყოფისა და სხვა სფეროში, ხელს შეუწყობს რუსთა მდგომარეობის გაუმჯობესებას. ადგილობრივი რუსების დახმარებით კავკასია განსაკუთრებული რუსიფიკატორული მეთოდების გამოუყენებლად (რაც პრაქტიკაში იყო და ჩვენი მიზნების საწინააღმდეგო შედეგები მოგვცა) თავისუფალი ეკონომიკური განვითარებისა და თვითმოქმედების ამაღლების მეშვეობით, სწრაფად წავაწინ რუსეთთან დაახლოებისა და შერწყმის გზაზე¹³.

თითქოს არაფერი უშლიდა ხელს პროექტი სახელმწიფოს უმაღლეს ინსტანციებში გაგზავნილ-დამტკიცებულყო, მაგრამ რევოლუციის მარცხისა და რეაქციულ ღონისძიებათა მომსლავრების პირობებში, რუსმა დიდმოხელეებმა საჭიროდ მიიჩნიეს მასში სიტუაციის შესაბამისი კორექტივების შეტანა. კვლავ წინაპლანზე წამოსწიეს ადგილობრივი პოლიციის გაძლიერება, მისი მეთაურებისათვის ხელფასების მომატება. კონსტანტინოპოლში ერობის შემოღების მუხლიც დაფიქსირდა. 1905 წელს მეფის ნაცვალმა საქართველოს მოსახლეობას სრულფასოვანი საერო თვითმმართველობა აღუთქვა. მაგრამ

ორი-სამი წლის შემდეგ კვლავ ეჭვი შეიტანეს ქართველი ხალხის საამისო უნარში. დიდმაყრობელი შოვინისტები ერობის დაწესებულებათა დაარსების წინააღმდეგ იმ მოტივით ილაშქრებდნენ, რომ ყველა წოდებისათვის საერთო საგუბერნიო და სამაზრო თვითმმართველობანი გადაიქცეოდნენ ეროვნული მოძრაობის და სეპარატიზმის კერებად. პროექტის ავტორებმა კი ის აღნიშნეს, რომ ქართველები, მართალია, ჯერ არ არიან მზად ფართო საერობო, ადგილობრივი თვითმმართველობისათვის, მაგრამ შეძლებენ გამარტივებული საუბნო საერობო თვითმმართველობათა მუშაობის წარმართვას. ამაში მათ დაეხმარებოდნენ საპოლიციო უბნის განათლებული რუსი უფროსი. ერობის ამ წვრილი ერთეულის თანამშრომლები რუსი ბოქაულის ხელშეწყობით, შესძლებდნენ ადგილობრივი მნიშვნელობის გზების გაყვანა-შეკეთებას, საცდელ-საჩვენებელი მეურნეობის მოწყობას, მცირე სარწყავი არხების გაყვანას, სკოლებისა და სააგადმყოფოების გახსნას.

პროექტის ავტორები წინადადებას იძლეოდნენ ახალი კანონ-დებულება შეხებოდა მთელ კავკასიას, გაერცვლებულიყო სამხედრო-სახალხო მმართველობის უწყებაში მყოფ რეგიონებზეც (ყარსისა და ბათუმის ოლქები, სოხუმისა და ზაქათალის ოკრუგები, დაღესტანი და სხვ.), რადგან ისინი უკვე აღარ განსხვავდებოდნენ, მათი აზრით, სამხრეთ კავკასიის ხუთი გუბერნიიდან. ბათუმის ოლქი ან გუბერნიად უნდა გარდასახულიყო, ან შეერთებოდა ქუთაისის გუბერნიას. სოხუმის ოკრუგი ქუთაისის გუბერნიას უნდა შერწყმოდა, ზაქათალის ოკრუგი კი თბილისის გუბერნიას. დაპროექტებული მმართველობა დეტალებსა და წვრილმანებში, მართალია, განსხვავდებოდა შიგარუსულისაგან, მაგრამ დისონანსი არ შექმნიდა მასში. ახლო მომავალში, როცა რუსეთისა და პერიფერიის დაახლოება უფრო ცხადი გახდებოდა, ავტორთა აზრით, ამ განაპირა მხარისათვის დაპროექტებული დაწესებულებები ადვილად შეერწყმებოდნენ შიგა რუსეთში არსებულ მართვა-გამგეობის სისტემას. სამხრეთ კავკასიის მართვა რუსი ბიუროკრატი მოხელეების მონოპოლიად დარჩებოდა, ადგილობრივ ელემენტს კვლავ მეტისმეტად უმნიშვნელო ასპარეზი ეთმობოდა.

კავკასიის მართვა-გამგეობის გარდაქმნის პროექტი მეფის ნაცვალმა 1913 წლის დამდეგს გადაუგზავნა რუსეთის უზენაეს ხელისუფლებას. მისი განხილვა გაჭიანურდა, პირ-

ველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ კი შეწყდა. ი. ვორონცოვ-დაშკოვის ზეობის წლებში მხოლოდ ერთი კანონ-პროექტი დამტკიცდა, რომელიც კიდევ უფრო აფართოვებდა და აძლიერებდა პოლიციას.

ახალი კანონ-დებულების მიხედვით, კავკასიის პოლიციის გამგე იყო მეფისნაცვლის თანამემწე საპოლიციო ნაწილში. იგი პრაქტიკულად ახორციელებდა სახელმწიფოებრივი წყობილების განმტკიცების და მთავრობისათვის სასურველი საზოგადოებრივი წესდების დაცვის ყველა ღონისძიებას. კავკასიის შეფს, მეფის ნაცვლის წარდგინებით, ნიშნავდა იმპერატორი და იგი ირიცხებოდა კორპუსის უმაღლეს მოხელეთა შემადგენლობაში. ემორჩილებოდა საერთო საიმპერიო ჟანდარმთა კორპუსის უფროსს. კავკასიის პოლიციის გამგეს კი ექვემდებარებოდა საგუბერნიო, საოლქო, სამაზრო, ციხე-საპრობილეების, რკინიგზის საპოლიციო სამმართველოს ყველა მოხელე.

კავკასიის პოლიციის უზენაეს შეფს უფლება აქონდა, აუცილებლობის შემთხვევაში დროებით გაეძლიერებინა ერთი საპოლიციო სამმართველოს პირადი შემადგენლობა სხვათა ხარჯზე, შეემოწმებინა მის უწყებაში მეოფე დაწესებულებათა მიერ პოლიტიკური ხასიათის საქმეთა წარმოების მიმდინარეობა, გამოძიების საქმის მდგომარეობა, დამნაშავეთათვის გამოტანილი სასჯელის შესრულება. აშკარაა, რომ მეფის მთავრობას და კავკასიის ადმინისტრაციას პირველი რიგის ამოცანად მიაჩნდა არსებული სახელმწიფოებრივი წყობილების დაცვა-განმტკიცება, რევოლუციური და ოპოზიციური ძალების დათრგუნვა. ამიტომაც უხეად აფინანსებდნენ ჟანდარმერიის მოხელეებს. კავკასიის რამდენიმე ადმინისტრაციულ ერთეულებში ბოლომდე (1917 წლამდე) დარჩა სამხედრო მმართველობის სისტემა. ბათუმის ოლქს განაგებდა სამხედრო გუბერნატორი. სამხედროები იდგნენ სოხუმისა და ზაქათალის ოკრუგების სათავეში.

რუსეთის იმპერატორმა და მისმა მთავრობამ კავკასიის და კერძოდ საქართველოს არ აღიარეს საერო თვითმმართველობა. ბოლომდე შეზღუდული რჩებოდა თავად აზნაურთა წოდებრივი თვითმმართველობა, მკაცრი კონტროლის ქვეშ იყოფებოდნენ საქალაქო თვითმმართველობები, სოფლის საზოგადოებრივი მმართველობანი. სასამართლოში, ეკლესიასა და

სკოლაში რუსული ენა ბატონობდა, მშობლიური ქართული ენის გამოყენების არეალი მაქსიმალურად იზღუდებოდა.

დასკვნა

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ იმპერიის ამ განაპირა პროვინციაში მეტროპოლიის ხელისუფალთაგან შექმნილმა მმართველობის სისტემამ გარდაქმნა-ევოლუციის სამი პერიოდი განვლო. მისი ქრონოლოგიური ჩარსოებია: 1) 1801-1840, 2) 1841-1882, 3) 1883-1917 წლები. სამივე პერიოდში რუსეთის მთავრობის და მისი კავკასიური ადმინისტრაციის მიზანი იყო ქვეყნის კოლონიური-ეკონომიკურად ათვისება: მისი ბუნებრივი სიმდიდრისა და მეურნეობის მეტროპოლიის სამსახურში ჩაყენება. იმავდროულად კი ქართველი ერის და სხვა კავკასიელი ხალხების რუსიფიკაცია. რამდენადმე იცვლებოდა მხოლოდ კოლონიალურ-რუსიფიკატორული პოლიტიკის რეალიზაციის მეთოდი.

პირველ პერიოდში საქართველოს საოკუპაციო რეჟიმის სათავეში რუსი მთავარმმართველი და მისდამი დაქვემდებარებული მოხელეები იდგნენ. ე. წ. „საქართველოს უზენაესი მთავრობა“ ფორმალურად არსებობდა. ქართველ მოხელეებს – მრსევლებსა და მსაჯულებს მხოლოდ ინფორმაციის მისაღებად, ადგილობრივ თავისებურებათა გასაშიფრად იყენებდნენ. მათგან საკითხებს მოსახლეობის ინტერესთა შესაბამისად გადაწყვეტა გამორიცხული იყო.

მეორე პერიოდში საქართველო სამხრეთ კავკასიის საერთო ადმინისტრაციული ერთეულის ნაწილი გახდა, თბილისის და ქუთაისის გუბერნიებად გაიყო. საოკუპაციო რეჟიმი თითქოს სამოქალაქო მმართველობით შეიცვალა, მაგრამ ძირითადი თანამდებობანი, ისევე რუსმა გენერლებმა, ოფიცრებმა და პოლიციის მოხელეებმა შეინარჩუნეს. ადგილობრივი, კერძოდ ქართული ელემენტი მთლიანად იგნორირებული აღმოჩნდა. კავკასიის მმართველობის სათავეში მოექცა რუსეთის მეფის (იმპერატორის) ნაცვალი. მხარემ მიიღო ადმინისტრაციული ავტონომიის სტატუსი. ხელისუფლების მთავარი ამოცანა გახდა კავკასიელ ხალხთა კულტურის, ადათ-წესებისა და ყოფით თავისებურებათა ნიველირება, ყველასი ერთად გარუსება. ამისათვის გამოიყენებოდნენ გუბერნია-მაზრათა მოხელეები და ნახევრად რეფორმირებული სასამარ-

თქმის თანამშრომლები. ქართველები და სხვა კავკასიელები ამ ძალადობას წინააღმდეგობას უწევდნენ, ღიღმაყრობდნენ. შოვინისტურ პოლიტიკას არსებითი წარმატება არ მოჰყოლია.

მმართველობის მესამე პერიოდი იმით დაიწყო, რომ რუსეთის იმპერატორმა გააუქმა მეფის ნაცვლის ინსტიტუტი და კავკასიის ადმინისტრაციული ავტონომია. ამ მხარის რუსი მთავარმმართველი და გუბერნატორები დაუქვემდებარეს სახელმწიფოს მინისტრთა საბჭოს. განსაკუთრებით დიდი ყურადღება მიექცა იძულებითი აპარატის სრულყოფას. საქართველოში საერთო რეფორმის გატარებაზე კვლავ უარს ამბობდნენ, სასოფლო და საქალაქო თვითმმართველობათა უფლება-კომპეტენციას მინიმუმამდე კვეცავდნენ. პირველი რევოლუციის მიმდინარეობის ორიოდ წელს რუსული ხელისუფლება, მართალია კვლავ ალაპარაკდა მმართველობის ღიბურალიზაციის და ადგილობრივი პროგრესული საზოგადოებისათვის მეტი გასაქანის მიცემის შესახებ, მაგრამ ცვლილება თითქმის მხოლოდ იმაში გამოიხატა, რომ კვლავ აღდგა მეფის ნაცვლის ინსტიტუტი და კავკასიის ადმინისტრაციული ავტონომია. ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობას ნორმალური თვითმმართველობა არც ამჯერად აღირსეს. მეფის ნაცვალმა ი. ვორონცოვ-დაშკოვმა ფართო რეფორმატორული საქმიანობის ილუზია შექმნა. რეალურად გატარდა მხოლოდ პოლიციის რეფორმა. შეიქმნა პოლიტიკური პოლიცია – ჟანდარმერია. ძირითადად მას დაეკისრა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ჩახშობა, რუსიფიკაციის პროცესისათვის ხელის შეწყობა. ამავე მიზანს ემსახურებოდა სამხედრო მმართველობა, რომლის უწყებაში 1917 წლამდე რჩებოდა საქართველოს რამდენიმე რეგიონი.

COLONIAL-RUSSIFICATION CODE OF RUSSIAN GOVERNING SYSTEM IN GEORGIA

After conquering Georgian Russian governing system underwent three periods of reconstruction and evolution. The chronological frames of these periods are: 1) 1801-1840; 2) 1841-1882; 3) 1883-1917. The main goal of the Russian government and its Caucasian administration during these periods was to colonize and appropriate country economically, made natural resources and economy work for metropoly. Russian government aimed Russification of Georgian nation and other Caucasian peoples' as well. The goal of the government was unalterable but the methods of colonial and Russification policy were somehow changing.

In the first period the head of the regime of occupation of Georgia was Russian vice-gerent and officials subordinated to him. So called "The Supreme Government of Georgia" existed formally. Georgian officials: advisers and juries were used only for obtaining an information and decoding native diversities. To solve the problems of the population under this regime was impossible.

The second period Georgia became a part of the South Caucasian administrative unit. Tbilisi and Kutaisi were divided in guberniyas. The occupation regime as if was changed into civil government but the main posts were still kept by Russian generals, officers and police officials. Natives, particularly Georgians, were totally ignored. The vice-gerent of the Russian king (emperor) became the head of the Caucasian government. The region became an autonomy of the administration. The main goal of the administration was to level the culture, believes, rights and every-day varieties of the Caucasian peoples and Russificate them. The officials of guberniyas and okrugs and officials of half-reformed court were used for the purpose. Georgians and other Caucasians were opposing the violence. The policy of Russian chauvinism was in fact unable to reach its goal.

The third governing period began with the abolishing of the vice-gerent institution and the administrative autonomy of the Caucasus by Russian emperor. The Russian head of the governing body and governors were subordinated to the Council of State Ministers. The particular attention was paid to the perfection of force structures. The empire still did not carry out national reform in Georgia.

The rights of rural and civil self-government were minimized. During the first tow years of the first revolution, though Russian government began to speak about the liberalization of governing system and giving to the native progressive society more freedom, the changes turned out to be nearly only restoring the institution of vice-gerent and the administrative autonomy of the Caucasus. The natives were not still able to self-govern the country. Vice-gerent I. Voroncov- Dashkov gave an illusion of the wide reformative activity. But in fact only the police reform was carried out. Political police-gendarmerie-was formed. Gendarmerie was responsible to repress national-liberation movement and support the Russification process. The military government was serving the same goal. Some regions of Georgia till 1917 were under the control of this government.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. Акты собранные Кавказской Археологической комиссией, т. 1, с. 437-438.
2. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი II, გვ. 266-267.
3. აქტები, ტ. 2, გვ. 6, 21.
4. საქართველოს სცსა, ფ. 219, ანაწ. 1, საქ. 90, ფურც. 9-14.
5. საქართველოს სცსა, ფ. 5, საქ. 275, ფურც. 1-3; საქ. 263, ფურც. 19-20; С. Элиаде, Историческая записка об управлении Кавказом, т. II, с. 38-39, 47.
6. ნ. ესაძე, დასახ. წიგნი, გვ. 81-83.
7. ნ. ესაძე, დასახ. წიგნი, გვ. 300-303.
8. Николай А. П., Записка по вопросу о преобразовании центрального, управления на Кавказе, 1908 г., с. 3-6, 12-14.
9. საქართველოს სცსა, ფ. 10, საქ. 737, ფურც. 5-8, 15-18.
10. საქართველოს სცსა, ფ. 13, ანაწ. 1, საქ. 748, ფურც. 75.
11. იქვე, ფ. 13, ანაწ. 22, საქ. 1, ფურც. 54-55.
12. საქართველოს სცსა, ფ. 13, ანაწ. 1, საქ. 748, ფურც. 76-86, 94-99.
13. იქვე, ფურც. 161-164.

**რუსული დასახლებები საქართველოში (XIX-XX სს.) და
„ბადასახლებულთა სამმართველოს ამიერკავკასიის
ბანყოფილება“**

XIX საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთის იმპერია კიდევ უფრო გაიზარდა დაპყრობილი ქვეყნებისა და ხალხების ხარჯზე. საჭირო იყო ამ ტერიტორიების ათვისება, არარუსთა ეთნიკური ასიმილაცია და ინტეგრირება რუსულ სახელმწიფოში. სხვადასხვა კულტურულ და ეკონომიკურ ბერკეტებთან ერთად, რუსეთმა გამოიყენა ისეთი კოლონიური დემოგრაფიული პოლიტიკა, რაც ითვალისწინებდა დაპყრობილი ტერიტორიების ეთნიკურ ატრელებას, ეროვნული თვითმყოფადობის წაშლას და ამ მრავალეროვან საზოგადოებაში არა ქართული, არამედ რუსული ენისა და კულტურის დანერგვას. კავკასიაში შემოსვლისთანავე, იმპერიელმა ხელისუფლებამ დაიწყო ჯერ კახაელების, შემდეგ გადამდგარი (თადარიგის) სამხედროების, ბოლოს კი სექტანტების (დუხობორები, მოლოკნები, სკოპცები და სხვ.) ჩამოსახლება. პარალელურად მიმდინარეობდა სხვადასხვა ეთნიკური კუთვნილების ადამიანთა (სომხების, ბერძნების, გერმანელების, ქურთების და სხვ.) დასახლება საქართველოს ისტორიულ ტერიტორიებზე. ამ პროცესებს წინებულად ასახავენ ქართველ დემოგრაფთა, ისტორიკოსთა და ეკონომისტთა ნაშრომები.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში რუსული კოლონიზაციის სხვადასხვა მხარეს განიხილავენ ივანე ჯავახიშვილი¹, ი. ანთელავა², გ. მანჯგალაძე³, პ. გუგუშვილი⁴, ზ. ფორაქიშვილი⁵, ი. მირცხულავა⁶, ო. ჟორდანი⁷, ა. სონღულაშვილი⁸, ლ. ჯანიაშვილი⁹, შ. ღომსაძე¹⁰, აფხაზი ისტორიკოსი გ. ძიძარია¹¹ და სხვები.

საკითხს სპეციალურად შეეხო მკვლევარი ლ. თოგოშვილი სადისერტაციო ნაშრომში – „რუსული დასახლებები დასავლეთ საქართველოში (XIX ს-ის 30-90-იანი წლები)¹². ნარკვევი არ მოიცავს წყენს მიერ შესასწავლ ეპოქას და არც მთელს საქართველოს, მითუმეტეს, „გადასახლებულთა სამმართველოს ამიერკავკასიის განყოფილებისა“ და მისი კომიტეტების მუშაობას. საკითხის სრულყოფილად შესწავლა კი გულისხმობს რუსეთში მიმდინარე საკოლონიზაციო პროცე-

სის მიზეზების გარკვევას, კოლონიური პოლიტიკის მოდერნიზაციის, დაპყრობილი ტერიტორიების სრულად ათვისების, არარუსი ხალხების ასიმილაციისა და რუსულ სახელმწიფოში საბოლოო ინტეგრაციისათვის სახელმწიფოს მიერ ახალი მეთოდების გამოყენების შესწავლა-გამოვლენას. ლ. თოგოშვილის ნაშრომში მარტო დასავლეთ საქართველოს რუსულ დასახლებებზეა საუბარი, თანაც ამ პროცესების მიზეზები და მიზნები ძირითადად ეკონომიკურ, სამეურნეო და სოციალურ ასპექტთან კავშირშია განხილული. ავტორი არ ივიწყებს პრობლემის პოლიტიკურ მხარესაც, მაგრამ მაინც რსება შთაბეჭდილება, რომ ძირითადი ეს მხარე არ არის. ამ მიმართულებით უფრო ღრმა ანალიზი, მოვლენათა შეფასებაში კატეგორიულობა, რუსული დემოგრაფიული პოლიტიკის დივერსიული ხასიათის ჩვენებაა საჭირო, გამოსააშკარავებელია მთავრობის მზაკერული ჩანაფიქრი და შენიღბული განცხადებები. მეცნიერულ მიმოქცევაში ჯერ კიდევ არაა შემოტანილი ის მდიდარი საარქივო მასალა, რაც კელვეის ამგვარ შედეგებს მოიტანს, აჩვენებს, რომ დემოგრაფიული პოლიტიკა რუსეთმა აგრესიულ-დივერსიულ იარაღად გამოიყენა ქართველი ხალხის წინააღმდეგ. ამ მასალებიდან ნათლად იხიცი ირკვევა, რომ ერი ფხიზლად უნდა იცავდეს ეთნოისტორიულ და კულტურულ ღირებულებებს, თორემ გადაშენების საფრთხის წინაშე აღმოჩნდება. რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მიერ ჩაფიქრებული დემოგრაფიული ანექსიის გეგმა რომ განხორციელებულიყო, ჩვენი ქვეყანა ალბათ ვეღარასოდეს აღდგებოდა და მისი სახელმწიფოებრივი არსებობა მხოლოდ ისტორიული წარსულის კუთვნილება იქნებოდა.

დემოგრაფიულ პროცესებზე მომუშავე ქართველ ისტორიკოსთაგან ყველაზე თანმიმდევრულ დასკვნებს და შეფასებებს აკეთებს დიდი ქართველი ისტორიკოსი ივანე ჯავახიშვილი, რომელიც მთლიანად სომხურ კოლონიზაციას ეხება და ამ საკითხში პირდაპირ დამნაშავედ, ქართული მიწების ანექსიის და სომხების კომპაქტურ დასახლებათა მიზანმიმართულად შექმნის ორგანიზატორად რუსეთს ასახელებს.

ამიერკავკასიაში (და, საერთოდ, კავკასიაში) რუსულ კოლონიზაციას ტენდენციურად აშუქებდნენ რუსი ავტორები, თუმცა მათ შრომებში საკვლევ თემასთან დაკავშირებით ბევრი საგულისხმო მასალაა: მაგალითად, კლიბანოვის ნაშრომი პრობლემას სექტანტურ მოძრაობასთან კავშირში განიხი-

ლავს, ჩვენ შეგვიძლია მის მიერ მოტანილი ფაქტოლოგიური მასალით, საკუთარი ანალიზის საფუძველზე, განსხვავებული დასკვნების გამოტანა¹³.

რუსულ მიგრაციულ პროცესებსა და მის მიმართულუბებს XIX საუკუნის II ნახევარში სწავლობდნენ ბ. ტიხონოვი¹⁴, ნ. ვოლკოვა¹⁵, ე. ბრუსნიკინი¹⁶, მ. სიმონოვა¹⁷, ა. ოლონეცკი¹⁸ და სხვები. ამ თემას შეეხნენ და თავისებურად დაამუშავეს სომეხმა ავტორებმა მელიქსეთ-ბეგმა¹⁹, გუკასიან-ცმა²⁰, აიტიანმა²⁰, აზერბაიჯანელმა მეცნიერებმა – ორუჯკემა²², ისმაილ-ზადემ²³ და სხვებმა.

რუსული კოლონიზაციის საკითხს ასახავდა ქართული ლიბერალურ-დემოკრატიული პრესა და მის ხასიათზე, ძირითადად, სწორ დასკვნებს აკეთებდა. მოვლენების ობიექტურ შეფასებაში, რა თქმა უნდა, პრესის ეს ორგანოები, გაცილებით წინ იყვნენ და უფრო პროგრესულ შეხედულებებს გადმოგვცემდნენ, ვიდრე საბჭოური ისტორიოგრაფია. განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ ქართული დემოკრატიული პრესის შემდეგი ორგანოები: გაზეთები: „ივერია“, „ცნობის ფურცელი“, „შრომა“, „ისარი“, „ამირანი“, „დროება“, „სახალხო საქმე“, „საქართველო“, „ერთობა“, უერნალი „კლდე“ და ა. შ.

აღნიშნულ თემაზე ტენდენციურად მსჯელობდა და ანტიქართულ დასკვნებს აკეთებდა საკვლევი პერიოდის რუსული პრესა. ის არც მაღაყდა რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მიზნებს, ამიერკავკასიის კოლონიზაციის ფარულ გეგმებს და კანონზომიერად თვლიდა ამ მხარეში რუსული მოსახლეობის უმრავლესობად ქცევას. ეს პრესა დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ცენტრალური ისტორიული არქივის იმ ფონდის სათანადო საქმეებში, რომელიც ასახავს ამიერკავკასიის გადასახლებულთა სამმართველოს, გადასახლებულ გლეხთა დამხმარე კომიტეტების საქმიანობას²⁴.

ანტიქართული იყო და რუსეთის პოლიტიკურ მიზნებს ახმოვანებდა საქართველოში გამომაგალი რუსული პრესაც, რომელიც გადმოსახლებულთა პრობლემებს ასახავდა. ესენი იყო: „კავკაზი“, „ზაკავკაზსკოე სლოვო“, „ჩერნომორსკი ვესტნიკი“, – რომელიც ბათუმში გამოდიოდა, სოჭში გამომაგალი „ჩერნომორსკი კრაი“.

საბჭოთა ისტორიოგრაფიასთან ერთად, ზოგჯერ ტენდენციურია პოსტსაბჭოური ისტორიოგრაფიაც. საჭიროა გა-

თავისუფლება იდეური კლიშეებისაგან, მოვლენათა ანგაჟირების, თუ ცალმხრივი შეფასებებისაგან.

წარმოდგენილი ნარკვევი არის ცდა, მოპოვებულ ახალ სარჩევო და პრესის მასალებზე დაყრდნობით, სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებული დასკვნების გათვალისწინებით, მოვლენები შესწავლილისა და შეფასებისას გამოვიყენო ისტორიული მეთოდოლოგიის ობიექტურისტური მეთოდი, რაც გააადვილებს სწორი მეცნიერული დასკვნების მიღებას.

* * *

საკვლევი საკითხი კონკრეტული ნაწილია საერთო თემისა: „რუსეთის დემოგრაფიული პოლიტიკა XIX-XX საუკუნეების საქართველოში“. ამ თემის დამუშავებისას გამოვლინდა:

1. რუსეთის დემოგრაფიული პოლიტიკა საქართველოში, ისტორიულად მის კუთვნილ მიწა-წყალზე, იყო რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ერთი მიმართულება, რომლის მიზანს ქართველი ერის სრული ასიმილაცია, რუსულ სახელმწიფოში მისი ინტეგრირება წარმოადგენდა;

2. რუსეთის დემოგრაფიული პოლიტიკა იყო აგრესიული და დივერსიული. ამას განაპირობებდა მისი ფარული მიზნები, ის, რომ რუსეთმა შეცვალა საქართველოს ბუნებრივი დემოგრაფიული პოლიტიკა ტერიტორიაზე მცხოვრები არაქართველების მიმართ;

3. რუსეთის დემოგრაფიული პოლიტიკა გათვლილი იყო არა აწმყოს, არამედ მომავლის შედეგებზე. ის უნდა ამოქმედებულიყო ხანგრძლივი დროის შემდეგ და რუსული იმპერიალისტურ-კოლონიური ჩანაფიქრი განეხორციელებინა.

4. დღევანდელი საქართველოს სეპარატისტული რეჟიმი, კომპაქტური არაქართული რეგიონების უსაფუძვლო პრეტენზიები ქართული სახელმწიფოს მიმართ შედეგია იმ დემოგრაფიული პოლიტიკისა, რასაც რუსეთი ატარებდა XIX-XX საუკუნეებში, მის მიერ დაპყრობილ საქართველოში.

კარგადაა ცნობილი, თუ როგორ ითვისებდა რუსეთი დაპყრობილ კავკასიურ ტერიტორიას, როგორ აჭრებდა მას ეთნიკურად და არუსებდა. XIX საუკუნის ბოლოს მან მტკიცედ გადაწყვიტა ყველაზე ბარბაროსული გეგმის განხორციელება: კავკასია „ინოროდცებისა“ და „ტუზემცების“ გარეშე, კავკასია რუსებისათვის, როდესაც საკვლევი თემისთან დაკავშირებულ სარჩევო დოკუმენტებსა და იმდროინდელი პრესის

მასალებს გაეცანით, ნათელი გახდა ეს გეგმა: ჩნდება შთაბეჭდილება, თითქოს მთელი რუსეთი დაძრულა აქეთკენ, რათა გოჯი მიწაც აღარ დარჩენილიყო ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, მისი გამრავლება-რეგენერაცია ქართულ მიწაზე შენერებულიყო, შეწყვეტილიყო. ჩამოსახლებულთა საბუთებში მთავარი ნიშანი ახალმოსახლისა იყო დახასიათება, სადაც ხაზი ესმებოდა მის რუსულ ეროვნულ კუთვნილებას, სამშობლოში უმიწობას, მის სამეურნეო თვისებებს. სახელმწიფო ჩამოსახლებულებს იმდენად ეხმარებოდა, რომ ადგილობრივი გლეხები მათთან შედარებით, ღატაკებად გამოიყურებოდნენ.

სამხედრო-პოლიტიკური ათვისების შემდეგ რუსეთმა კავკასიის ეკონომიკური ათვისება სცადა. გარდა იმისა, რომ რუსეთის ხელშეწყობით ხდებოდა სომხების დასახლება საქართველოში, XVIII ს-ის 80-90-იანი წლებიდან დაწყებული XX საუკუნის 10-იან წლებამდე (ეს პრიცესი არც საბჭოთა პერიოდში შეწყვეტილა), მიმდინარეობდა სხვა ეთნოსის ჩამოსახლება, რაც დაკავშირებული იყო იმპერიულ-კოლონიურ მიზნებთან. 1817 წელს ერმოლოვმა ჩამოსახლა გერმანელები. ქართველები რუსებს ზარმაც, მეურნეობის უცოდინარ ხალხად მიაჩნდა, ფიქრობდნენ, რომ გერმანელები თავიანთი სამეურნეო გამოცდილებით „გამოასწორებდნენ“ მათ, თუმცა, როგორც საკითხის მკვლევრები აღნიშნავენ, მათ ბევრი ვერაფერი შემატეს საუკუნეთა სიღრმიდან წამოსულ და მტკიცე ქართულ სამეურნეო ტრადიციას, პირიქით, ბევრი გადაიღეს ქართველებისაგან³.

გერმანელების ჩამოსახლებას რუსი სექტანტების – დუხობორების, სკოპცების, მოლოკნების ჩამოსახლება მოჰყვა. ესეც ერთგვარი დისკრიმინაციული პოლიტიკა იყო ქართველების მიმართ, რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა რუს მოსახლეობაზე სექტანტთა მავნე ზეგავლენის თავიდან აცილების მიზნით, ისინი კავკასიაში ჩაესახლებინა. სექტანტებმა ვერ შეასრულეს ხელისუფლების იმედი, ვერ მოახდინეს ვერავითარი მავნე ზეგავლენა ვერც ქართველებზე, ვერც მათ სარწმუნოებაზე, ამის შემდეგ მთავრობამ სამხედრო ბანაკების შექმნაზე გადაიტანა იმედი. იქმნებოდა სამხედრო-სტრატეგიული პუნქტები. სამხედროების ჩამოსახლება ჯერ კიდევ პაველე (ვიციანოვმა (1802-1806) დაიწყო. მდ. ენგურზე მის დროს ჩამოსახლდა დონელი კაზაკების ღიდი ჯგუფი, ჩეხი

სექტანტები გამოჩნდნენ იმერეთში, 1806 წელს 4 ათასზე მეტი რუსი გადმოსახლდა კავკასიაში. უკვე 1806 წელს შეიქმნა კავკასიის გუბერნიებში დასახლებლად ჩამოსული გლეხობის მომწყობი კომისია. მას პქონდა ღებულება, სადაც განსაზღვრული იყო დახმარების ის ფორმები, რითაც უნდა დაეკმაყოფილებინათ ჩამოსახლებულები.

თადარიგის ჯარისკაცების ჩამოსახლება გააქტიურდა გენერალ ერმოლოვის (1816-1827) დროს. გადმოსახლებულ სამხედროებს აძლევდნენ ბიჩას, მიწას, ანიჭებდნენ გარკვეულ შეღავათებს და ასახლებდნენ სტრატეგიულად მნიშვნელოვან პუნქტებში. ასეთი დასახლებები იყო: გორში, ბაშჩიკებში, მანგლისში, თეთრიწყაროში, დედოფლისწყაროში, გომბორში, მუხრანში. ამ წამოწყებაამაც ვერ პპოვა გასაქანი. ეს პროექტიც ვერ განახორციელა რუსეთმა, სამხედროები ვერ დაამაგრა საცხოვრებელ ადგილებზე. პროექტის გაგრძელება და განხორციელება სცადა იმპერატორმა ნიკოლოზ I-მა, როდესაც მან 1837 წელს მანგლისში, ელიზავეტოპოლში, წალკაში, თეთრიწყაროსა და ჭაგოდეხში შექმნა ე. წ. სამკვიდრო კოლონიები. მიზანი იყო რუსული მოსახლეობის რიცხვის გაზრდა საქართველოში, საზღვრების უშიშროების უზრუნველყოფა, სოფლის მეურნეობის, ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარება ადიერკავკასიის ამ რეგიონში.

იმავე 1837 წელს სამხედრო დასახლება შეიქმნა დასავლეთ საქართველოში, წებულდაში. 1860 წლამდე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე 10 სამხედრო დასახლება იყო: კოდორის ხეობაში, ფსხუში, წებულდაში და ა. შ. ეს იყო სამხედრო კოლონიები, სადაც სახლდებოდნენ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის, ორენბურგის, დონის, ურალის ჯარების კაზაკები, კავკასიის ომის მონაწილე ჯარისკაცები ოჯახებით. იყვნენ სხვადასხვა გუბერნიის გლეხებიც, ძირითადად არამეურნენი. ეს სამხედრო დასახლებები უნდა გამხდარიყო მთავრობის დასაყრდენი ამ რეგიონში, მისი პოლიტიკის გამტარებელი და უნდა უზრუნველყო ადგილობრივი მოსახლეობის სრულ მორჩილებაში ყოფნა.

ვინაიდან ამ კოლონიებმა თავიანთი დანიშნულება ვერ შეასრულეს (რუსი გადმოსახლებულები ვერ დამაგრდნენ ადგილებზე, ვერ შეეწყვნენ კლიმატს და ა. შ.). 1857 წელს მეფისნაცვალმა ბარიატინსკიმ (1856-1862) ისინი სახაზინო უწყე-

ბას გადასცა და სახელმწიფო ქონების ექსპედიციას დაუქვემდებარა.

რუსი სექტანტების გადმოსახლების ინტენსიური ეტაპი დაიწყო 1830 წლის 20 ოქტომბრის კანონით და XIX ს-ის ბოლომდე მიმდინარეობდა, თუმცა უკვე შენელებული ტემპით. აქაც იგივე მოხდა: ვერც სექტანტების ჩამოსახლება გაამართლა მთავრობის იმედი: ისინი ვერ იქცნენ ღია საზოგადოებად, ვერ დაამყარეს ისეთი კონტაქტი ადგილობრივ მოსახლეობასთან, რაც მაინც ზეგავლენას მოახდენდა ქართულ ეთნოკულტურულ და ისტორიულ ტრადიციებზე, დაარღვევდა ერის სულიერ წყობას. ისინი მშვიდობიანად თანაარსებობდნენ „კავკასიის ციმბირის“ „ტუზემცებთან“. ქართველი თავადები აქტიურობდნენ კიდევ, რათა სექტანტები ჩაესახლებინათ მათ მიწებზე. ასეთი უფლება 1842 წელს მოიპოვა „ამიერკავკასიის რეაბრეშუმეობის, ვაჭრობისა და მრეწველობის გამაგრცულებელმა საზოგადოებამ“, ხოლო შემდეგ იგივე უფლება მოიპოვეს – ორბელიანებმა და დადიანებმა. მსგავსი მოთხოვნა ჰქონდა თბილისის თავადაზნაურთა წინამძღოლს – ჭავჭავაძეს, მაგრამ ვერ განახორციელა, რადგან 1844 წელს, კავკასიის სამხედრო და სამოქალაქო ადმინისტრაციის მაშინდელმა უფროსმა პ. ი. ნეიდგარტმა (1842-1844) არ მიიღო მოლოკნები. მან მიუზღადა სახაზინო მიწების ნაკლებობა დაასახელა, რუსეთის სახელმწიფო ქონების მინისტრს პ. დ. კოსელევს ურჩია ისინი კერძო პირთა მიწებზე დაესახლებინა, მათ შორის თავადი ჭავჭავაძეც იყო, მაგრამ მინისტრმა, სახელმწიფო ქონების ინტერესების დაცვით, ამ იდეაზე კატეგორიული უარი თქვა.

ქართველი თავადების ინტერესი იმაში მდგომარეობდა, რომ: 1. ხაზინას შეესყიდა მათი მიწები სექტანტებისათვის; 2. თუ ვერ შეისყიდდა, მაშინ ჩამოსახლებულებს გარკვეული ვალდებულებებით სარგებელი მოეტანათ მათთვის, ხელი შეეწყოთ მეურნეობის აღორძინებისათვის. 1858 წლის 28 მაისის ბრძანებულებით, სექტანტებმა მიიღეს მთელი რიგი შეღავათები, რაც უკვე აღარ აწყობდათ ქართველ თავადებს.

რუსი გლეხების კოლონიზაცია გაძლიერდა საგლეხო რეფორმისა და კავკასიის ომის დასრულების შემდეგ. რუსეთის სახელმწიფომ, რეგიონში მტკიცედ ფეხმოკიდების მიზნით, გადაწყვიტა თავისი ერთგული ხალხის გადმოსახლება, იმ მებრძოლთა დაჯილდოება, რომელთაც „სისხლი დაღვა-

რეს“ მხარის დაპყრობისათვის. ამ პოლიტიკით, 1873 წლისათვის, ჩრდილოეთ კავკასიაში, მკვლევარ ისმაილ-ზადეს მონაცემებით, მოსახლეობის უმეტესობა რუსი იყო²³³⁷.

მკვლევრები, მათ შორის ქართველებიც, ამ პროცესის გაძლიერებას გლეხთა მცირემიწიანობასა და სოციალურად დაბალ დონეზე ყოფნას უკავშირებენ, ვფიქრობ, ეს რუსული ისტორიოგრაფიის გაუღენია და არასწორი, რადგან უპირველესი მიზანი რუსული კოლონიზაციისა პოლიტიკური იყო. ამიერკავკასიის რეგიონი რუსეთთან შედარებით, განსაკუთრებულად მცირემიწიანი იყო და თავის მკვიდრ მოსახლეობასაც ვერ აკმაყოფილებდა. ხსნიდა რა ევროპული რუსეთის სიმჭიდროვით და ჭარბმოსახლიანობით, რუსულ ისტორიოგრაფიას მოჰქონდა სტატისტიკა, რომლის მიხედვით, რუსეთის მოსახლეობამ მართლაც არაჩვეულებრივი ზრდის კოეფიციენტი აჩვენა: 1897 წლის აღწერიდან I მსოფლიო ომის დაწყებამდე ამ კოეფიციენტმა 33,7% შეადგინა, რაც საკმაოდ დიდი მონაცემი იყო. აქედან 3/4 მთელი მოსახლეობისა, რუსეთის ევროპულ ნაწილში ცხოვრობდა. მაგრამ რაც უნდა დიდი იყოს ეს ციფრი, ის მაინც ვერ ეწოდა ამიერკავკასიისა და შუა აზიის მოსახლეობის საერთო მონაცემებს, მიუხედავად ამისა, რუსეთმა მაინც გააგრძელა აქტიური კოლონიზაციის პოლიტიკა კავკასიაში.

1889 წლის 13 ივლისს გამოვიდა კანონი გადასახლების შესახებ, რომელიც ვრცელდებოდა ევროპულ რუსეთზე, ტომსკისა და ტობოლის გუბერნიებზე, ეს კანონი 1897 წლის 31 მარტის ახალი კანონით შეიცვალა, სადაც უკვე ჩასმული იყო შავიზღვისპირეთი და ამიერკავკასია. მთავრობამ მოიმისეზა მოსახლეობის მოთხოვნა ამ რეგიონში დასახლებაზე, ევროპული ნაწილის გადატვირთვა და კავკასიის საბოლოოდ ათვისება-გარუსება დაიწყო. ვინაიდან მთავარმმართველმა დონდუკოვ-კორსაკოვმა (1882-1890) უარი თქვა ჩრდილო კავკასიაში რუსი გლეხების გადმოსახლებაზე (რადგან იქ კახაკები უკვე ცხოვრობდნენ და რუსეთის დასაყრდენი პქონდა, მათი შევიწროვება-წყენინება კი მთავრობას აღარ აწყობდა). ძირითადი გადმოსახლების ცენტრად ამიერკავკასია და შავიზღვისპირეთი იქცა. 1898 წლის 15 აპრილის კანონი კავკასიაში გადმოსახლებაზე დამტკიცდა და თბილისში დაფუძნდა რუსეთის შინაგან საქმეთა სამინისტროსთან არსებული „გადასახლებულთა სამმართველოს“ ამიერკავკასიის განყოფილე-

ბა“, შედგა მისი წესდება, სადაც გათვალისწინებული იყო გადმოსახლებულთა ინტერესების დაცვა, სახელმწიფოსაგან მათი დახმარების ფორმები. წესდების შედგენისა და გადმოსახლებულთა სამმართველოს დაარსებაზე რუსეთის იმდროინდელ შ.ს. მინისტრის მოადგილეს ა. ობოლენსკის აცნობებდა კავკასიის მეფისნაცვლის მთავარსამმართველოს უფროსი სამოქალაქო დარგში. წესდება 34 პარაგრაფისაგან შედგებოდა. მისი მიზანი იყო ეთანამშრომლა ხელისუფლების ორგანოებთან და ეზრუნა კავკასიაში გადმოსახლებულ პირთა დასახმარებლად. ამიერკავკასიის გადასახლებულთა პუნქტებში მისი შემწეობით უნდა დაარსებულიყო დროებითი თავშესაფრები, ღამის გასათევი ადგილები, სასადილოები და სამედიცინო პუნქტები.

მისი მოვალეობა იყო გადმოსახლებულთა დასახლება, საჭირო ნივთებითა და ფულით დაკმაყოფილება. სამმართველოს უნდა დაემყარებინა კავშირი ამიერკავკასიის იმ საქველმოქმედო ორგანიზაციებთან, რომელთაც შეეძლოთ გადასახლებულთა დახმარება, ეთანამშრომლათ მათთან და ახალმოსახლეთათვის ეკლესიებისა და სკოლების აშენება უზრუნველყოთ. გადასახლებულთა ამიერკავკასიის სამმართველოს ბუკვლზე, იყო წარწერები: „Закавказский отдел общества вспомоществования нуждающимся переселенцам“. იგი ექვემდებარებოდა რუსეთის შ.ს. სამინისტროს.

ამიერკავკასიის გადმოსახლებულთა სამმართველოს პყავდა დამფუძნებელი და საპატიო წევრები. დამფუძნებელს ერთდროულად შეჰქონდათ საზოგადოებაში 25 მანეთი, რაც შეადგენდა მის ძირითად კაპიტალს, კავკასიის მთავარმართველი თავისთავად ხდებოდა საპატიო წევრი და კრების დროს, თუკი დაესწრებოდა, თავმჯდომარის ადგილს იჭერდა. საზოგადოების მოქმედ წევრებად შეეძლოთ შესელა ორივე სქესის სრულწლოვან მოქალაქეებს, რომელთაც არანაკლებ 3 მანეთისა უნდა შეეტიანათ ყოველწლიურად საზოგადოების საღაროში, ყოველი წლის დასაწყისში, თუ არ შეიტანდნენ, წლის მეორე ნახევარში გაირიცხებოდნენ. მთავარი ორგანო იყო საზოგადოების წევრთა საერთო კრება და ამიერკავკასიის განყოფილების კომიტეტი.

საერთო კრება იყო ჩვეულებრივი და საგანგებო, სანკტ-პეტერბურგიდან ჩამოსული მთავარი გადასახლების სამმარ-

თველოს წევრები სარგებლობდნენ ამიერკავკასიის განყოფილების წევრთა ყველა უფლებით.

წევულებრივი კრება წელიწადში იმართებოდა არანაკლებ სამჯერ, საგანგებო კომიტეტის შეხვედრებისამებრ, ანდა საზოგადოების წევრთა 1/5-ის მოთხოვნით. კრებას უძღვებოდა კომიტეტის თავმჯდომარე, რომელიც ვალდებული იყო წინასწარ ეცნობებინა ადგილობრივი პროლიციის ხელმძღვანელობისათვის კრების მოწვევის რიცხვი, დღე და საათი, ასევე კრებაზე განსახილველი საკითხები. კრების კომპეტენცია იყო: კომიტეტის წევრთა არჩევა, იმ კანდიდატურების განხილვა, რომელთაც სურდათ მოქმედ წევრად არჩევა ან ექვემდებარებოდნენ საპატიო წევრად არჩევისათვის წაყენებულ მოთხოვნებს; კომიტეტში შესული საქმეების განხილვა და სათანადო დადგენილებების გამოტანა; კომიტეტის ანგარიშების და სარევიზიო კომისიის მოხსენებების მოსმენა ფულადი შეწირულობებისა და მისი განკარგვის დადგენა; კომიტეტის წლიური ანგარიშების მოსმენა; მომდევნო წლის გასავალ შემოსავლის დამტკიცება; იმ საკითხებზე მსჯელობა, რომელიც საზოგადოების საქმიანობას ეხებოდა; მუშაბეგომლობა ხელისუფლებასთან პეტერბურგის ძირითადი საზოგადოების საშუალებით; მოქმედი წესდების შეცვლა და საზოგადოების საქმიანობის შეწყვეტაზე დადგენილების გამოტანა.

თუ საერთო კრებას წევრთა 1/5 არ დაესწრებოდა, ის ვერ შედგებოდა, მაშინ მოიწვევდნენ განმეორებით კრებას, რომელიც უფლებამოსილი იყო შემდგარიყო, თუგინდ წევრთა საჭირო რაოდენობა აღარ გამოცხადებულყო. განმეორებითი კრების მოწვევამდე მის უფლებამოსილებას იღებდა დამფუძნებელი ჯგუფი, არანაკლებ 6 კაცისა. კრების განსახილველ საკითხებს ან კომიტეტი, ან თვით საბჭოს წევრები განსაზღვრავდნენ. საკითხები წყდებოდა ხმის უმრავლესობით, არა უმცირესი 2/3-ისა. კომიტეტის წევრთა არჩევა ხდებოდა ხმის მიცემით, წერილობით. კომიტეტის წევრები უნდა ყოფილიყვნენ თბილისში მუდმივად მცხოვრებნი, კომიტეტი თავის შემადგენლობიდან ირჩევდა თავმჯდომარეს, მის ამხანაგს, ხაზინადარსა და მდივანს. კომიტეტის წევრები უხელფასოდ მუშაობდნენ. კომიტეტი ფულად სახსრებს განკარგავდა საერთო კრების ნებარსებით, საკუთარი შეხედულებით მხოლოდ

200 მანეთამდე შეეძლო გაეცა, ოღონდ ანგარიში უნდა წარედგინა საერთო კრებისთვის.

ყოველი წლის დასაწყისში კომიტეტი წარმოადგენდა წინა წლის მუშაობის ანგარიშს, რომელსაც სარევიზიო კომისია აწარმოებდა. გუბერნატორის ნებართვით ეს ანგარიში იბეჭდებოდა ადგილობრივ პრესაში, მას ეცნობოდა შ.ს. მინისტრი და მისი ნებართვით იგი შესაძლოა დაბეჭდილიყო სახელისუფლებო ცენტრალურ პრესაშიც. კომიტეტის სხდომები თვეში ერთხელ მაინც უნდა ჩატარებულიყო. კომიტეტის დადგენილებები წყდებოდა ხმის უმრავლესობით, მაგრამ თუ ხმები თანაბარი იყო, თავმჯდომარის ხმა გადაწონიდა მეორე მხარეს. თავმჯდომარის არყოფნისას მის მოვალეობას ასრულებდა მისი ამხანაგი, ხოლო კომიტეტის წევრთა არყოფნისას – წევრობის კანდიდატები. კომიტეტს პყავდა მდივანი და ყველა წერილობით დოკუმენტს ის ადგენდა.

ამიერკავკასიის გადასახლებულ გლეხთა კომიტეტი შემდეგი სახსრებით არსებობდა: საწევრო შენატანებით, ქველმოქმედებით, პეტერბურგის კომიტეტის მიერ მისთვის გამოყოფილი თანხებით, კერძო წრეებიდან, კულტურული ორგანიზაციებიდან, იმ საქველმოქმედო დაწესებულებებიდან შენატანებით, რომელიც საზოგადოების მიერ იყო დაარსებული: ეს იყო სიმღერის, ცეკვის, ხელსაქმის, წერა-კითხვის შემსწავლელი და სხვა ტიპის სკოლები, მათი დაარსებისა და შემოსული თანხის გამოყენებაზე ადგილობრივ ხელისუფალთა ნებართვა უნდა ყოფილიყო. ბიუჯეტი ასევე ივსებოდა საჯარო კონცერტებიდან, ლიტერატურული საღამოებიდან, სპექტაკლებიდან, გასართობი შეკრებებიდან, წიგნების გამოცემიდან შემოსული თანხებით. ეს შემოსავალი ტარდებოდა წიგნებში, რომელსაც არ უნდა ჰქონოდა საჯარო ხასიათი.

1896-1905 წლებში კავკასიის მთავარმმართველი იყო ვ. ს. გოლიცინი. გოლიცინი რეაქციონერი, ანტიქართველი, ნამდვილი რუსიფიკატორი და კოლონიური რევიმის ტიპური ხელისუფალი იყო. მან კარგად დაინახა რუსული კოლონიზაციის ინტერესები ამ პროექტში და აქტიურად შეუდგა მის განხორციელებას. დაგ'ხენა ცირკულარი ამიერკავკასიის გუბერნატორებთან, დაავალა მათ – შეედგინა „ჭარბი მიწების“ სიები და დაეწყოთ მზადება რუს გადმოსახლებულთა სოფლების დასაარსებლად²⁵.

გოლიციინის ცირკულარს საფუძვლად დაედო რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრის - ი. კ. გორეშჩინის შესაბამისი მითითება, რაც კავკასიულმა მოხელემ 'ხელმოწევით' ზუსტად შეასრულა. გოლიციინის უხეში პოლიტიკა იმდენად აღინიშნებდა ხალხს, რომ მას თავს დაესხნენ და დატრეს, რის შემდეგაც წავიდა კავკასიიდან, მაგრამ სანამ ეს ფაქტი მოხდებოდა, მან მთელი რიგი ისეთი ღონისძიებები გაატარა, რითაც მთლიანად უქუაგდო ადგილობრივი მცირემწიფიანი მოსახლეობის უფლებები და ინტერესები.

1898 წლის 28 სექტემბერს გოლიცინმა დაამტკიცა კავკასიაში საგადასახლებო საკითხებზე „დროებითი წესები“. გოლიციინის მიერ შედგენილი დოკუმენტები მოწმობს რუსული საგადასახლებო პოლიტიკის რეაქციულ არსს. მოვიტანოთ, მცირე შემოკლებით, ერთ დოკუმენტს: „საგადასახლებო საქმე კავკასიაში შეადგენს ჩვენი დროის გადაუდებელ მოთხოვნას, ეინაიდან გადმოსახლებულნი ჩამოდიან მხარეში, რათა იმოკონ რაიმე საფუძველი საგადასახლებო საქმის კარგად გადაწყვეტისათვის. ვიღებთ მხედველობაში, რომ რუსეთის ინტერესებშია ამ მხარის კოლონიზაცია რუსული წარმოშობისა და მართლმადიდებელი სარწმუნოების ადამიანებით, და რომ სხვა ხალხის, სხვა სარწმუნოებისა და სექტანტების ჩამოსვლა აქ არ უნდა დაეშვათ. ...მთელი თავისუფალი სახელმწიფო მიწა... უნდა გამოყენებულ იქნას რუსული კოლონიზაციისათვის, საგადასახლებო საქმის სწორად წარმართვისათვის კავკასიაში, რა თქმა უნდა, ძალზე მნიშვნელოვანია, რომ პირველი გადმოსახლებულები მყარად მოეწყონ, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში, გადასახლება შემდგომში წარუმატებლად წავა. ამიტომ, ძალზე აუცილებელია, რომ მოიჯარეებს, რომელთაც სურთ აქ საბოლოოდ ჩასახლება, უნდა მიენიჭოთ ყველა შეღავათი, იაფი საგადასახლებო ტარიფით სიარულის უფლება... კოლონიზაციის საქმის სრული გადაწყვეტისათვის, პირველ რიგში დაგვჭირდება საგადასახლებო ნაკვეთები, არა უბრალოდ თავისუფალი სახელმწიფო მიწები, რომლებიც გამოდგება მიწის სამუშაოებისათვის და ცხოვრებისათვის, არამედ მიწები, რომლებზეც განსასდგომი იქნება ადგილები მომავალი დასახლებისათვის, საძოვრებისათვის, ხეოთესისათვის... ასეთ სამუშაოს ყველგან ასრულებენ სპეციალური საგადასახლებო ჯგუფები. ბუნებრივია, რომ კავკასიის

მხარეშიც ამ სამუშაოს წარმატებით შეასრულებენ მხოლოდ ეს ორგანოები...²⁶.

წარმოდგენელი დოკუმენტის შინაარსი და პათოსი საშუალებას გვაძლევს დაეასკენათ:

1. კავკასიის კოლონიზაცია XIX ს-ის ბოლოსა და XX ს-ის დასაწყისში რუსული პოლიტიკის მთავარი მიმართულება იყო;

2. რუსეთი ამ მხარის კოლონიზაციას რუსი, მართლმადიდებლური მოსახლეობით აპირებდა, რადგან სხვა სარწმუნოების ხალხი, მათ შორის რუსი სექტანტებიც კი ეურ ახდენდნენ ადგილობრივ მოსახლეობაზე, მათ რელიგიასა და კულტურაზე ზეგავლენას; ქართველები თავიანთი ტოლერანტული ბუნებით, არც უპირისპირდებოდნენ და არც წეს-ჩვეულებებს იღებდნენ მათგან;

3. გადმოსახლებულებს თავი ისე კარგად უნდა ეკრიწოთ, რომ პროცესი შემდგომში უფრო დიდი მასშტაბით წარმართულიყო, რისთვისაც ყოველმხრივი დახმარება უნდა გაეწიათ კოლონისტთა რუსი გლეხებისთვის, მიეცათ მათთვის ის შეღავათები, რაც ადგილობრივ გლეხობას არ ჰქონდა;

4. საგადასახლებო ნაკვეთები ისე უნდა შერწყმულიყო, რუსული სოფლების გაშენება იმგვარად უნდა დაეგეგმათ, რომ ბევრი თავისუფალი მიწა ყოფილიყო, სადაც განსაზღვრული იქნებოდა კოლონისტთა შემდგომი ტალღების მიღება. ამ დროს არ იყო გათვალისწინებული ადგილობრივი მოსახლეობის მატების შემთხვევაში საჭირო სამოსახლოებიც კი.

5. გადმოსახლების მთელ პროცესს სათავეში ედგა ხელისუფლების მიერ შექმნილი სპეციალური საგადასახლებო ჯგუფები. არცერთ ამ ჯგუფში ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენლები არ შედიოდნენ. ისინი მხოლოდ ხელისუფლების რუსი წევრებით კომპლექტდებოდა. ეს ფაქტი მოწმობს რუსეთის რეაქციულ ჩანაფიქრს, მის მიერ დაპყრობილი მოსახლეობის ინტერესთა უგულებელყოფას.

მთავარსამმართველოში ცალკე არსებობდა გლეხთა განყოფილება, რომელიც ეხმარებოდა გადმოსახლებულ რუს გლეხებს. ამიერკავკასიის გადასახლებულთა სამმართველოს ჰქონდა ფილიალები: ბაქოში, ერევანში, ელიზავეტპოლში. შავი ზღვის გუბერნიაში. ყველა მათგანს თავისი წესდება ჰქონდა²⁷.

გლეხთა დახმარების მიზნით შექმნილმა კომიტეტებმაც შეადგინეს საკუთარი წესდებები და პროგრამები.

1898 წლის 16 ოქტომბერს რუსეთის შ.ს. სამინისტრომ დაამტკიცა საზოგადოების წესდების პროექტი, სადაც განსაზღვრული იყო გადმოსახლეებულთა საჭიროებანი და თეით საზოგადოების წევრთა უფლება-მოვალეობანი²⁸.

როგორც საარქივო დოკუმენტები მოწმობენ, სამმართველოს დაარსებიდან ორ წელიწადში ამიერკავკასიაში იყო რამდენიმე რუსული დასახლება: აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში – 12; კლიზავეტპოლში – 6, თბილისის გუბერნიაში – 6. გაიზარდა რუსული დასახლებების რიცხვი დასავლეთ ამიერკავკასიაშიც. მარტო სოხუმის ოლქში XX ს-ის დასაწყისში შემდეგი რუსული სოფლები გაჩნდა: ალექსევსკოე I, ანდრუევსკოე, დმიტროვსკოე, მიხაილოვსკოე, პეტრო-შაველოვკა, ბაქლანკა, ვესიოლაია, ალექსევსკოე II, მატროსსკაია, ვორონცოვკა, ვასილევკა, როუდესტვენსკოე, პოლტავსკოე, პეტროვსკოე, პავლოვსკოე, მარინსკოე, ოლგინსკოე, ეკატერინსკოე, ჩერნიგოვსკოე, იურევსკოე, ალექსანდროვსკოე, სეუოროვსკოე, დუბროვკა, დრანდა, ივანოვკა, კონსტანტინოვკა და ა. შ. მხოლოდ 1900 წელს აქ უკვე 35 რუსული სოფელი იყო²⁹.

გაჩნდა რუსული ტოპონიმიკა, ჭრული გახდა საქართველოს შავიზღვისპირეთის ეთნიკური შემადგენლობა. როდესაც მუხაჯირობა დაიწყო და თავისუფალი მიწის ფონდი გაჩნდა ამ მხარეში, მთავრობამ მოითხოვა ადგილობრივთა გასახლება, რათა შეექმნა მისთვის უფრო საიმედო, წმინდა რუსული სოფლები³⁰.

აფხაზეთში რუსული კოლონიზაცია სხვადასხვა ფორმით მიმდინარეობდა:

1.არენდული, როდესაც ადგილობრივი მემამულეებისაგან საგადასახლებო ჯგუფები რუსი გლეხებისათვის იღებდნენ არენდით მიწებს, რის უფლებასაც ქართველ გლეხებს არ აძლევდნენ. ხშირად უკან აბრუნებდნენ აქ ჩამოსულ მთიანი რაჭა-იმერეთის და სამეგრელოს მოსახლეობას³¹.

2.აფხაზეთში მიმდინარეობდა სამონასტრო კოლონიზაცია, როდესაც რუსეთის მიერ აღდგენილ თუ ახლად დაარსებულ ეკლესია-მონასტრებს მიწების დიდი ფონდი ეძლეოდა. მთავრობა ამ მონასტრებს მიიჩნევდა რუსეთის თვითმპყრობელობისა და კოლონიური მეურნეობის მნიშვნელოვან დასაყრდენად.

ნად აფხაზეთის სანაპიროზე. მაგალითად, ახალი ათონის მონასტერს 270 დესეტიანა მიწა მიეცა, დრანდის მონასტერს – 300.

3. საკუთრებო და სათავადაზნაურო კოლონიზაცია. რუსეთში შეიქმნა სპეციალური კომიტეტი, რომელიც ათამაშებდა ღატარეას აფხაზეთში მიწის ნაკვეთების მოსაგებად და გასაყიდად.

რუსი მოსახლეობა ისე დაიძრა კავკასიისაკენ, როგორც აღთქმულ ქვეყანაში. იყო მთავრობისაგან ორგანიზებული და სტიქიური ჩამოსახლებებიც. საარქივო დოკუმენტებში მრავლადაა ფაქტი, როდესაც თბილისში ჩამოვიდნენ რუსეთის შიდა გუბერნიებიდან გლეხთა ოჯახები, მთავრობა მათ აბინავებდა გადასახლებულთა სამმართველოსთან არსებულ გამანაწილებელ პუნქტში მანამ, სანამ მათთვის საჭირო მიწებს და სახლს არ გამოძებნიდა. ერთი დოკუმენტით, თბილისის გადასახლებულთა პუნქტში მოხედა პენზიდან თავისით ჩამოსული 3 რუსული ოჯახი, რომელთაც სამოსახლო გამოუყვეს თბილისის გუბერნიის რუსულ დასახლებაში. „უკან დაბრუნება მათ არ სურთ, – წერია დოკუმენტში, – რადგან სამშობლოში მიწა არ გააჩნიათ“³².

1901 წელს ამიერკავკასიის კომიტეტმა მიიღო რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრის მომართვა კიევის გუბერნატორის თხოვნაზე, რომლის მიხედვით 100 ოჯახი უნდა გადმოსახლებულიყო თბილისის გუბერნიაში³³. სამწუხაროდ, უკრაინიდან ჩამოსახლებულების პირად საქმეებში ყველგანაა აღნიშნული, რომ ისინი ეროვნებით რუსები და სარწმუნოებით მართლმადიდებელი ქრისტიანები არიან, თუმცა გვარები მათ უკრაინულ წარმოშობაზე მიუთითებს. ამას მთავარსამმართველოს უფროსის – სტანკევიჩის თხოვნაც მოწმობს თბილისის გუბერნიაში პოლტაველი გლეხების დასახლების თაობაზე³⁴.

გადმოსახლებულებს დიდი რაოდენობით მიწა ეძლეოდათ როგორც საკუთრებაში, ისე იჯარით. ჩამოსახლებიდან ორი წლის მანძილზე ისინი თავისუფლდებოდნენ როგორც საიჯარო, ასევე სხვა ყოველგვარი გადასახადისაგან, შემდგომში სამი წელი გადასახადების ნახევარს იხდიდნენ, თუმცა ამ შედეგათებს ხშირად მათ სასარგებლოდ ცვლიდა ხელისუფლება. იჯარით მიწის აღების უფლება მათ 12 წლის მანძილზე აქონდათ, შემდეგ კი – სრულ მფლობელობაში ეძლეოდათ იგი.

ჩამოსახლებული მამაკაცები 2 წელი ჯარიდან თავისუფლდებოდნენ, სარგებლობდნენ შეღავათებით ვაჭრობასა და მრეწველობაში, მიწის დასამუშავებელი იარაღების შეძენაში, მგზავრობაში, ხე-ტყის მოჭრაში, მთავრობისაგან გაღებული დახმარებით იძენდნენ რქოსან პირუტყვს და სხვ. გადასახლებულ გლეხთა პირადი ანკეტებიდან ჩანს, რომ ბევრ მათგანს გაცილებით დიდი ქონება ჰქონდა, ვიდრე ადგილობრივებს. ბევრ გადმოსახლებულს 5-6 ცხენი, ხარი, ძროხა და სხვა პირუტყვი ჰქაჲდა.

ამიერკავკასიის გადმოსახლებულთა სამმართველოს ფულადი დახმარება გაუწია იმპერატორ ალექსანდრე III-ის ვაჟმა, დიდმა მთავარმა გიორგი ალექსანდრეს ძემ, მან თავის პირად მფარველობაში აიყვანა საზოგადოება³⁵. სამმართველოს თავმჯდომარე კონფიდენციალურად აცნობებდა რუსეთის შ. ს. მინისტრს დიდ მთავართან შეხვედრებზე აბასთუმანში, ასევე სენატორ გორემიკინთან წარდგენილ თხოვნაზე, რომ მის უმაღლესობას – დიდ მთავარს გაეგრძელებინა ასეთი მფარველობა კავკასიაში გადმოსახლებულების მიმართ³⁶.

ამიერკავკასიის გადმოსახლებულთა სამმართველო და გადმოსახლებულ გლეხთა დაშხმარე კომიტეტის დამფუძნებელი საბჭო იმდროინდელი რუსეთის თვალსაჩინო პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწეებისაგან შედგებოდა, ესენი იყვნენ: საიდუმლო მრჩეველები – ვასილ გავრილის ძე ბუტირკინი, კირილ პეტრეს ძე იანოვსკი, კონსტანტინ ვასილის ძე იაკიმოვი, გენერალ-ლეიტენანტი პიოტრ გრიგორის ძე ტარანოვსკი, მოქმედი სამოქალაქო მრჩეველები – ლევ ლუოვის ძე მარკოვი, იოსიფ ფეოდორის ძე დრბოგლოვი, ლეონიდ პორფირის ძე მასტიცკი, ფიოდორ ალექსანდრეს ძე ბიკოვი³⁷.

900-იანი წლების დასაწყისში, კვლავ დაისვა რუსეთიდან სამხედროების გამოსახლების საკითხი – 1903 წლის 30 ოქტომბერს კავკასიის სამხედრო ოლქის შტაბის უფროსი გადმოსახლებულთა კომიტეტს თხოვდა ყირიმის ომის მონაწილეთა ოჯახებისათვის მიწების გამოყოფას – მიმართვა ვრცელი იყო და მთლიანად ასახავდა კავკასიაში რუსი სამხედრო დასახლებების ისტორიას XIX ს-ში. ვრცელი წერილის ბოლოს შტაბის უფროსი – სევასტოპოლის დაცვის 50 წლისთავთან დაკავშირებით ამ კამპანიაში მონაწილე ჯარისკაცებთან ერთად, ითხოვდა უნგრეთის კამპანიაში, პოლონეთის აჯანყების ჩაქრობასა და სხვა სამხედრო ოპერაციების

მონაწილეთა დასახლებას თბილისის გუბერნიაში. „მითუმეტეს, – ამტკიცებდა შტაბის უფროსი, – ზოგჯერ ისეთ ადამიანებს ეძლევათ მიწები, რომელთაც არც არსად უომიათ და არც არაფერი გაუკეთებიათ სამშობლოსთვის“³⁸.

ამიერკავკასიის გადასახლებულთა სამმართველო და მისი კომიტეტები წინასწარ აღწერდნენ თავისუფალ მიწებს, ხდებოდა მათი აზომვა, მეპატრონეთა გარკვევა, თუ შემამულე ფლობდა ამ მიწებს და ვერ ამუშავებდა, მიმდინარეობდა მასთან მოლაპარაკებები; გადასახლებულთა სამმართველო მათ გაცილებით დიდ თანხას უხდიდა, ვიდრე ეს მიწა ღირდა საქართველოში. ამით კი ადვილად აღწევდა მიზანს და ხელში იგდებდა საუკეთესო ტერიტორიებს.

1902 წლის აღრიცხვით თავისუფალი მიწის ფონდი შავიზღვისპირა გუბერნიაში, რომელშიც შედიოდა ქართული ტერიტორიები, აფხაზეთის სანაპიროზე იყო 257815 დესეტინა³⁹.

თბილისის გუბერნიაში ასე იყო აღრიცხული ასათვისებელი ფონდი: ჭიაურის დასახლება – სიღნაღის მაზრაში – 3597,40 დესეტინა; გეორგიევსკის დასახლება თბილისის მაზრაში – 335,00 დესეტინა, დასახლება ნახალოვკა – 348,60 დესეტინა, ბათუმის ოლქში: დონგუ ალასა და კიზილ-ტოპრაკის დასახლებებისთვის – 872,20 დესეტინა. სიღნაღის მაზრის – ჭოტორისა და ნუკრიანის რუსული დასახლებებისთვის – 2320 დესეტინა. მუღანის ველზე დასახლების პროექტით სულ 14887,50 დესეტინა მიწა გამოეყო. მუღანის ველი 5 ნაწილად, 5 სექტორად დაიყო. I-ს 5822,90 დესეტინა გამოეყო, II-ს 3300,50 დესეტინა, III-ს 3449,00 დესეტინა, IV-ს – 5116,70 დესეტინა, V-ს 815,50 დესეტინა⁴⁰.

სოჭის ოლქში აღრიცხული იყო თავისუფალი 1780 ნადელი. საარქივო ფონდი №242-ის პირველი აღწერის 21-ე საქმე, რომელიც სოჭისა და ტუაფსეს რაიონის კოლონიზაციას ეხება, ცხადყოფს, თუ რა ნაძალადევი იყო ამ რეგიონის დენაციონალიზება, როდესაც 1918-1921 წლებში საქართველოს დემოკრატიულმა ხელისუფლებამ პრეტენზია გამოაცხადა ამ რეგიონებზე, რუსეთმა მას აქაური დემოგრაფიული ვითარება შეახსენა და უარყო ქართველთა პრეტენზიები. ჯერ ერთი, ამ დროს ჯერ კიდევ მრავლად ცხოვრობდნენ აქ ქართველები, მეორეც, რუსეთს კარგად უნდა ხსომებოდა რუსული დასახლებების შექმნის ისტორია⁴¹, თუ 1902-03 წლებში ჯერ კიდევ

არსებულ თავისუფალ მიწებზე მისცემდნენ ქართველებს ჩასახლების უფლებას, მაშინ ვითარება სხვაგვარი იქნებოდა. თუ ქართველი უმიწო გლეხების ისტორიულ მიწებზე ჩასახლებას ხელს უშლიდა, ხელისუფლება სამაგიეროდ აქეზებდა მათ სამხრეთ რუსეთსა და ჩრდ. კავკასიაში დასახლებულად. ამის მიზეზი ის იყო, რომ გადასახლებულთა ორგანიზაციებმა წინასწარვე იცოდნენ როგორ მოხდებოდა რუსეთში ქართველთა ასიმილაცია. მართლაც, ქართველები ალაგირსა თუ სხვა რუსულ დასახლებებში ინტეგრირებულნი აღმოჩნდნენ ადგილობრივებთან. იმდენად დიდი იყო რუსების სწრაფვა შავეისლვისპირეთში, რომ ხშირად ისინი საკუთარი ხარჯით ესახლებოდნენ აქ, სახაზინო მიწებს ყიდულობდნენ სათანადო ორგანიზებისაგან, ან მათი ხელშეწყობით ადგილობრივ მემამულეთაგან⁴².

კავკასიაში შექმნილი საგადასახლებო რაზმები არა მარტო გადმოსახლებულთა სოფლებს ქმნიდნენ, არამედ წინასწარ სწავლობდნენ მიწის ფონდს, ითვალისწინებდნენ ადგილობრივი მოსახლეობის მიწათსარგებლობისა და მიწათმფლობელობის თავისებურებებს; არსებულ გლეხებს ჩამოსახლებულად, რომელთაც უნდა შექდებოდათ იმ სამეურნეო კულტურების მოყვანა, რაც კავკასიაში იყო. მაგ.: პოლტავის გუბერნიის გლეხები თავიანთ განცხადებებში წერდნენ, რომ შეეძლოთ პურის მოყვანა, მებაღეობა, მევენახეობა და ხეტვის დამუშავება⁴³.

რაზმების მიერ აღრიცხული თავისუფალი მიწები, პირობითად იყვნენ ასეთნი, სინამდვილეში, საქართველოში, მითუმეტეს მთიან ქუთაისის გუბერნიაში თავისუფალი მიწა არ იყო, რადგან თუკი იგი გადანაწილდებოდა, თვით გუბერნიის მოსახლეობას მინიმალურადაც კი ვერ დააკმაყოფილებდა. თანაც, აღრიცხული მიწები ყველა როდი გამოდგებოდა დასამუშავებლად. ზოგი ქვიანი და მთიანი იყო, ზოგი მორწყვას საჭიროებდა. ბარის პირობებს შენეულ რუსებს უჭირდათ რთულ მთიანი პროცესი და ამაში სამხრეთ კავკასიაც უნდა ჩართულიყო. XX ს-ის დასაწყისში ჩრდ. კავკასიის მოსახლეობის 25-30% რუსი იყო, ამიერკავკასიაში კი ეს პროცენტი 2,59-ს უდრიდა.

1897 წლის აღწერით, რუსი მოსახლეობის ყველაზე დიდი პროცენტი ბაქოს გუბერნიაში ცხოვრობდა – 8,9%; ყარსის ოლქში – 7,7%, თბილისის გუბერნიაში – 7,5%, ქუთაისის გუ-

ბერნიაში - 1,9%, ელიზაბეტპოლის - 1,6%, ერევნის გუბერნი-
აში - 1,6%. მიუხედავად ამისა, რუსული მოსახლეობის
ზრდის ტემპი უსწრებდა ადგილობრივი მოსახლეობის
ზრდას, რადგან ეს იყო ხელოვნური პროცესი, რომელიც რუ-
სეთის კავკასიური ადმინისტრაციის საკოლონიზაციო საქმიან-
ობას ეკავშირებოდა.

საკოლონიზაციო პროცესმა შეცვალა დემოგრაფიული
სურათი ბევრ რეგიონში. მაგ.: 1886 წელს სოხუმში 3 აფხაზი
ცხოვრობდა, ოსამჩირეში არცერთი, ძირითადი აქ ქართვე-
ლები იყვნენ, მათ მოსდევდა სომხები, რუსები, ბერძნები⁴⁴.
XX ს-ის დასაწყისიდან დემოგრაფიული სურათის შეცვლი-
სათვის დაიწყო ბრძოლა, რომლის წარმმართველი ხელისუფ-
ლება იყო. ეს პროცესი აფხაზეთში არა მარტო ქართველთა,
აფხაზთა საზიანოდაც მიმდინარეობდა, ხდებოდა მთლიანი
გარუსება. მეფისნაცვალთა ეკონომიკური დაწესებულებები აფხაზეთის კო-
ლონიზაციაზე საუბრისას აცხადებდა: „ვარგისი მიწის ყოვე-
ლი მტკაველი, რომლებიც მჭიდროდაა დაკავებული გადმო-
სახლებულებით, წარმოადგენს ამ მხარეში რუსეთის საყ-
რდენს“⁴⁵.

ცხრაასიანი წლების ეკონომიკურმა კრიზისმა, რევოლუ-
ციურმა სიტუაციამ დააჩქარა ამიერკავკასიის კოლონიზაცია.
გადმოსახლებულთა სოფლების სახით მთავრობა მდგომარეო-
ბას თითქოს განმუხტავდა, ხელისუფლების საიმედო დასაყ-
რდენად მიიჩნეოდა ამ სოფლის მკვიდრთ. ამ დროს გაე-
რცელდა ხმები რუსეთში - კავკასიის სიმდიდრეზე, უხემო-
სავლიანობაზე, რასაც მოჰყვა რუსი გლეხების აქეთკენ სწრა-
ფვა, რა თქმა უნდა, ხმის გაერცვლებასა და კოლონიზაციის
დაჩქარებულ პოლიტიკაში ხელისუფლების ორგანოები მონა-
წილეობდნენ. გადმოსახლებული გლეხი ანკეტიის 10 პუნქტს
ავსებდა, სადაც ყველა მონაცემი იყო მასა და მისი ოჯახის
წევრებზე⁴⁶. ეკატერინოსლავიდან ჩამოსული გერასიმე გორ-
ბის ანკეტაში ყურადღება გამახვილებულია ოჯახის შემად-
გენლობაზე, შრომისმოყვარეობაზე, ეთნიკურ და რელიგიურ
კუთვნილებაზე, ქონებაზე, რითაც დასაბუთებულია მისი და-
სახლება ყიზლარში⁴⁷.

ნადულის ფართობი გადმოსახლებულთათვის ასე იყო
განაწილებული: მაღალმთიან რეგიონში - 12 დესეტინა, საშუ-
ალო ზოლში - 8, დაბალ, თბილზოლში - 4 დესეტინა მამ-
რობითი სქესის მოსახლეობის თითო სულზე. ნადულის გაზ-

რღა შეიძლებოდა მხოლოდ განსაკუთრებულ ბუნებრივ და ეკონომიკურ პირობებში⁴⁸. მთავრობამ ერთხანს დიდი პრივილეგიები მისცა ჩამოსახლებულებს, მაგ.: გერმანელებს, რამაც კავკასიის მაშინდელი მმართველი ბარიატინსკიც კი შეაშფოთა და ააღაპარა კართველ გლეხთა საგადაღლო მდგომარეობაზე მაშინ, როდესაც გერმანელ კოლონისტებს სახნავ სათესი მიწებიდან ალექსანდროვკის დასახლებაში - 37 დესეტინა ეჭირათ, მარიენფელდის კოლონიაში - 35, ეკატერინენფელდში - 28 დესეტინა.

რუს კოლონისტებს დასახლებაში ეხმარებოდა რუსეთის საგლეხო-საადგილმამულო ბანკის ამიერკავკასიის განყოფილება. ბანკის საქმიანობა რუსეთმა მხარის სამეურნეო ათვისების სამსახურში ჩააყენა. ბანკის მიერ შექმნილ მიწებზე, მისი დაარსებისთანავე, 35 რუსული ოჯახი დასახლდა. კავკასიაში ამ ბანკის გარდა, რუსებს დასახლებაში ეხმარებოდნენ სხვადასხვა რუსული ორგანიზაციები, რომლებიც ცენტრალურ რუსეთსა თუ თბილისში იყვნენ დაფუძნებულნი.

საბუდნიეროდ, რუსეთ-იაპონიის ომმა დროებით შეაფერხა გადმოსახლების ტალღა. სახელმწიფოს აღარ შეეძლო ხაზინიდან იმდენი თანხის გამოყოფა, რაც გადმოსახლების აქტიურად გაგრძელებას უზრუნველყოფდა, რადგან ეკონომიკა მთლიანად ომის ინტერესებისათვის მუშაობდა. საარქივო დოკუმენტი, რომელიც 1904 წელსაა შედგენილი და რომელსაც გადასახლებულთა სამმართველოს უფროსი სტანკევიჩი უზღავნიდა ამავე უწყების ჩინოვნიკს - თავად ნიკალაი პეტრეს ძე ურუსოვს, ავლენს თუ რა დიდი ტალღა მიიღო სამმართველომ სამხრეთ კავკასიაში დასასახლებლად 1903 წელს. ეს იყო 1753 ოჯახი, 7321 სულით, მარტო პოლტავის გუბერნიიდან. 1904 წელს 734 ოჯახი ითხოვდა იმავე გუბერნიიდან ჩამოსახლებას. სტანკევიჩი მხარს უჭერდა ამ ტალღის შეჩერებას, რადგან საიმისო სახსრები სამმართველოს არ ჰქონდა, რომ ისინი კარგად მოეწყო, ცხოვრების ნორმალური პირობები შეექმნა რუსი გლეხების ოჯახებისათვის. სტანკევიჩი ითხოვდა, თუ არ შეწყვეტდა რუსეთის მთავარი საგადასახლებო სამმართველო კავკასიაში ჩასახლების პროცესს, დროებით მაინც შეენელებინა იგი, რათა მანამდეჩამოსულებს დაბინავება მოესწროთ⁴⁹.

რუსებს ასახლებდნენ პროვოკაციის შედეგად თურქეთში გაქცეული მუსულმანი ოჯახების ადგილზე. ერთ-ერთი სა-

არქივო დოკუმენტით ელიზავეტპოლის გუბერნიიდან აყრილი 51 ოჯახის ადგილზე ჩაასახლეს რუსი ახალმოსულები⁵⁰. ასევე ხდებოდა აჭარასა და აფხაზეთში.

გადასახლებულთა სამმართველო და მისი ორგანიზაციები მიწის ფონდების მოპოვებას მრავალი ხერხით ცდილობდნენ: ატყუებდნენ თავადებსა და მათ მამულში მცხოვრებ გლეხებს მცირე კომპენსაციის ნაცვლად აიძულებდნენ მიწის დატოვებას, ან უჩიოდნენ სასამართლოში, სადაც ქართველები აგებდნენ საქმეს. პირველ ბრალდებად ქართველ თავადებს უყენებდნენ მიწების გაცდენას. ერთ ამგვარ დოკუმენტში ეწერა: „Хотя Тархановы им никогда не пользовались“⁵¹.

ხშირი იყო ქართველი თავადებისაგან იჯარით მიწის გაცემის შემთხვევა რუსებზე. მაგ.: თავადმა ანდრონიკაშვილმა, სიღნაღის მაზრაში, ცხრა წლიანი ვადით მისცა მიწა ყუბანის ოლქიდან ჩამოსახლებულ რუს გლეხებს. პირველ ორ წელს მოიჯარეებს დესეტიანზე 3 მანეთი, ბოლო 7 წელს კი – 6 მანეთი უნდა გადაეხადათ⁵². თავადების ამგვარ საქციელს სამშობლოს ღალატად თვლიდა იმდროინდელი ქართული პრესა. ქართველ გლეხებს მიწას არ აძლევდნენ, რადგან რუსები მეტს იხდიდნენ, უფრო სწორად, მთავრობა იხდიდა მათთვის, ხშირად ქართველებიც თანახმა იყვნენ ამ თანხის გადახდაზე, მაგრამ ხელისუფლება აიძულებდა მემამულეებს საქმე რუსი გლეხების სასარგებლოდ გადაეწყვიტათ. იჯარის პირობები სახიფათო იყო: ჩამოსახლებულები 9 წლის მანძილზე სურვილისამებრ მოაწყობდნენ აღებულ მიწებს, ააგებდნენ სახლებს, გაიყვანდნენ გზებს, შექმნიდნენ საკოლონიო უბნებს, ააგებდნენ წისქვილებს, გააშენებდნენ ბალებს, ტყეებს და ა. შ. ქართულ საზოგადოებას ეშინოდა, რომ ისინი აღარასოდეს დააბრუნებდნენ ამ მიწებს. რა თქმა უნდა, ადამიანებს, ვინც აძლენ შრომას გაიღებდა, გაუჭირდებოდათ მიწის დათმობა.

მოიჯარადრეები ყველა იმ საშუალებით სარგებლობდნენ, რაც მემამულეებს ჰქონდათ, მემამულეს მათი ინტერესები უნდა დაეცვა, თუკი ადგილობრივ გლეხებთან რაიმე კონფლიქტური შემთხვევა მოხდებოდა, მამულში არაფერი უნდა შეჭრილიყო დაკავების მიზნით და ა. შ., თორემ თავად მემამულეებიც და შეჭრილებიც დიდ ჯარიმებს გადაიხდიდნენ არენდატორთა სასარგებლოდ. დასახლებული ანდრონიკაშ-

ვილის მამულში ჩასახლებულ რუს გლეხებს დაეა პქონდათ მოსაზღვრე მიწების მესაკუთრეებთან. დაეა იყო საძოვრების, ტყეების, წყაროების და სხვა სათემო საკუთრების მოხმარებაზე. თავად ივანე აბაშიძის განცხადება მიწათმოქმედების სამმართველოს სახელზე აელენს დავის კონკრეტულ შემთხვევას. აბაშიძე წერს, რომ მისი მამული – „მელაანის ბოლო“ ანდრონიკაშვილის მამულს ესაზღვრება და აწუხებენ მისი არენდატორები. გადასახლებულთა კომიტეტს მალხაზ ანდრონიკაშვილის იჯარით გაცემული მამული – ბადიაურში, 1910 წლის მარტში კიდევ შეუსყიდია 59 რუსული ოჯახისთვის, რომელთა სულადობა 324 კაცს შეადგენდა. 174 იყო მამაკაცი, 180 ქალი, 200 ადამიანი საშუალოდ ვარგისი – ასე გაამცნობს საარქივო დოკუმენტი ამ რუსული დასახლების შემადგენლობას. ყველა გლეხი ყუბანიდან იყო ჩამოსული. მალხაზ ანდრონიკაშვილის მიწა 1105 დესეტინა იყო, ჩამოსახლებულთა სამმართველოს სპეციალურმა კომისიამ სახნავ-სათესისთვის ვარგისად 1060 ჩათვალა, ხოლო ჩამოსახლებულებს 801 დესეტინა მიაკუთვნა. დოკუმენტში აღწერილია მამულის განლაგება, ნაკვეთებად დაყოფა სხვადასხვა კულტურებისათვის, ჭების გასაკეთებლად და სხვ. ჩანს, რომ ადგილობრივებთან ჩამოსულებს პქონიათ დაეა მიწის გამო. ანდრონიკაშვილის მამულის დასაკუთრება მოხდა ამიერკავკასიის საგლეხო ბანკის საშუალებით. ბანკის მმართველმა – მ. მ. უსტინოვმა, წევრებმა: ვოინიკოვმა, სურცალოვმა, ივანოვმა, მატვეევმა, შჩენგერმა, მიწათმოწყობისა და მიწათმოქმედების კომიტეტის თანამშრომლებმა – არხიპოვმა, გუბერნატორის კანცელარიის წარმომადგენელმა – ა. რიდელმა, გადასახლებულთა სამმართველოს განსაკუთრებული რწმუნების მქონე ჩინოვნიკებმა ა. ვ. მულინმა და ვ. ვ. მულინმა, კავკასიის გადასახლებულთა რაზმის გადაღების უფროსმა ვ. ნ. ვოლჩანეცკმა – ბევრი გააკეთეს ამ მამულის დასაკუთრებისათვის. სპეციალურ სხდომის ოქმში, სადაც ამ ადამიანების თვალსაზრისი ვრცლადაა გამოხატული, საუბარია ანდრონიკაშვილის მამულის მეორე ნაწილის შესყიდვაზე კიშინეცკის ამხანაგობისათვის. ბადიაურის მამულის დასახლებას „სვიატენკოვის“ ამხანაგობა ერქვა³. ეს სახელი მამულის შეერქვა ყუბანელი გლეხების ხელმძღვანელის, მეშნანინ დიმიტრი სვიატენკოს გამო, რომელიც უკან გაბრუნდა ყუბანში და გლეხთა ახალი ჯგუფი ჩამოიყვანა, რათა მალხაზ ანდრონიკაშ

ვილის მთელი მამული დაეკავებინა. საარქივო დოკუმენტი ნათლად გვაცნობს ადგილობრივი ქართველების მდგომარეობას, თუ როგორ ცდილობდნენ ისინი ამ მაძულეებიდან რაიმე შეეძინათ, ან უკიდურეს შემთხვევაში ძალით დაეკავებინათ. კიევის გუბერნიიდან ჩამოსულ კიშნევსკის ამხანაგობის წევრებს ვერ მოუხსრიათ სათანადო საბუთების გაფორმება, რითაც უსარგებლიათ ქართველ გლეხებს („ტუშმცებს“, როგორც მათ დოკუმენტი მოიხსენიებს), შეჭრილან მამულში, ღამით მოუხინათ და დაუთესაეთ. დოკუმენტში ჩანს, როგორ ცდილობდნენ რუსული ორგანიზაციები ქართული მიწების იმგვარ კოლონიზაციას, რომ განეჭვრიტათ მომავალში მათი როლი და მნიშვნელობა კავკასიის გარუსებაში.

1910 წლის დეკემბერში მეფისნაცვალმა წერდა რუსეთის გადასახლებულთა კომისიის მაღალ მოხელეს კოკოვცევს, ბადიაურის მამულის, აგარაკ „შობლიანის“ შესყიდვის პროცესზე. თხოვდა, რომ დაესქარებინა მთელი მამულის შესყიდვა.⁵⁴

რუსეთის ფინანსთა მინისტრის მოწერილობიდან მეფისნაცვალ ვორონცოვ-დაშკოვისადმი ირკვევა ამ მამულის მთელი ისტორია. პირველად ანდრონიკაშვილის მამული 1891 წელს დაგირავებულა ბანაკში, საბოლოოდ კი მთელი მამული: ბაღებით, ვენახებით, ბოსტნეებით, წისქვილებით, სარწყავი მიწებებით – 1895 წელს ჩადებულა ბანკში. მაშინ მისი ღირებულება ყოფილა 70 მანეთი დესეტინაზე. შემდეგში გაზრდილა მიწის ფასი. თუმცა საგლეხო ბანკის ამიერკავკასიის ფილიალმა 1909 წელს დაადგინა ფასები სიღნაღის მაზრაში – დესეტინაზე 26-დან 43 მანეთი, ანდრონიკაშვილს საკუთარი ფასი – 104 მანეთი მოუთხოვია. მინისტრი აცხადებდა, რომ ამ თანხას ბანკი ვერ გადაიხდიდა, მაგრამ ბანკი დათანხმდა გადაეხადა, „რადგან ასე მნიშვნელოვანია ამ მიწის შესყიდვაო, – წერდა ფინანსთა მინისტრი მეფისნაცვალს, 93 მანეთს გადაეხდით დესეტინაშიო“. ეს თანხა მართლაც დიდი იყო და მას ვერ შეწვდებოდნენ ქართველი გლეხები, ისინი კონკურენციის გარეშე დარჩნენ. კარგად რომ მოწყობილან რუსები და მთავრობას საკმარისი ფულიც გაუღია მათ დასასახლებლად, ჩანს ოჯახურ სიებში, სადაც თითო ოჯახს 5 ცხენი, 6 ძროხა და დიდი რაოდენობის სხვა პირუტყვი თუ შინაური ფრინველი ჰყავს, რაც ადგილობრივებთან შედარებით მათ მაღალ მატერიალურ მდგომარეობაზე მიუთითებს.⁵⁵

სიღნაღის მაზრაში იყო რუსული სოფელი ილარიონოვკა, სადაც მეთამბაქეობას ეწოდნენ, რაც მძიმე სამუშაო იყო რუსი გლეხებისათვის. ილარიონოვკა 1909-10 წლებში დასახლდა. საარქივო საქმეში ჩანს რუსი მცხოვრებლების ოჯახური შემადგენლობა და საქმიანობა, დაბადების წლები და სქესი, წარმომავლობა და ის რეგიონი, საიდანაც ჩამოვიდნენ. გლეხები - აფანას ნეუმიევი და ეგორ პეტროვი ახტალის მიწებს ითხოვდნენ იჯარით, რადგან არ აკმაყოფილებდათ მიღებული მიწის ოდენობა⁵⁶. შელაპარაკების დროს, ილარიონოვკაში მცხოვრებ კლიმენკოებს მოუკლათ ღვთის და დროებით მცხოვრები ოჯახის წევრი - 18 წლის გადმოსახლებული ივან ბერდინევი - სოფელს დაუყენებია საკითხი კლიმენკოების გასახლებაზე, მაგრამ პრისტავმა მისწერა მეფისნაცვალს - ვორონცოვ-დაშკოვს - დაეტოვებინა ისინი სოფელში, რადგან ოჯახის უფროსები 70-68 წლის ასაკიანი ადამიანები იყვნენ, ორი მცირეწლოვანი ვაჟი ჰყავდათ, დიდი შრომა გაიღეს დასასახლებლად, მათი აზრით, არ იქნებოდა სწორი მათი დასჯა, მითუმეტეს, უფროსი ვაჟები - დამნაშავენი, უკვე იყვნენ დაპატიმრებულნი და სოფლიდან წასულები⁵⁷. მეფისნაცვალს დათანხმდა. ასე უფროსილდებოდა ხელი-სუფლება რუსული სოფლების მცხოვრებთა ადგილზე დამარებას, ცდილობდა რუსული ოჯახების შენარჩუნებას.

სიღნაღის მაზრაში, ჭიაურის ნაწილში იყო ასევე რუსული დასახლებები: დაშკოვის, რომანოვის ხუტორი, ალექსეევკა, გრაფსკი, ნოვოვორონცოვკა. გლეხთა ტაღლები რუსეთიდან ამ სოფლებისაკენ I მსოფლიო ომის დაწყებამდე მოედინებოდნენ. 1912-14 წლების დოკუმენტებში დიდი რაოდენობა ახალმოსული ჩანს - ირკევეა თუ რა ჭრელი, არასტაბილური საზოგადოება მოდიოდა კავკასიაში, მიუხედავად ხელისუფლების კონტროლისა. ჩამოსულები ხშირად მიცემულ თანხებს ფლანგავდნენ, რის გამოც გარკვეული სასჯელი ედებოდათ. მაგ.: ნოვო-ვორონცოვკის რუს მცხოვრებლებს, კურსკის გუბერნიიდან ჩამოსულ მიხაილ სტეპანოვს მთელი დახმარება დაუხარჯავს და არაფერი გაუკეთებია⁵⁸. რუსული დასახლება იყო სოფელ ჯანდარში. ყარაიაში რუსულ დასახლებას მიხაილოვსკოე ეწოდა. აქ 1905 წელს უკვე 80 რუსული ოჯახი ცხოვრობდა. 1905 წლის 18 თებერვალს გადმოსახლებულთა საქმეების ერთ-ერთი ჩინოვნიკი - ავილოვი თბილისის გენერალ-გუბერნატორს ატყობინებდა, რომ შემოდგომისათვის ყა-

რაიზს მთლიანად რუსებით დაეკისებოდა. აქედან გავეყრიტ თბილისის ახლომდებარე მიწებზე მცხოვრებ თათრებს, იად-ლუჯიდან და სოღანლუჯიდან⁵⁹. ავილოვი თათრების დასახ-ლების ადგილზე რუსული სოფლების შექმნას ვარაუდობდა. თუ გაეითვალისწინებთ ისტორიული წარსულის გამოცდილე-ბას, რუსული კოლონიზაცია ამ სოფლებში უფრო მიიმე შე-დუგის მომტანი იყო, ვიდრე აქ არსებული მაჰმადიანების და-სახლებები. ისინი შემდეგში გაქართველდნენ, ხოლო რუსუ-ლი სოფლები რომ ბოლომდე დარჩენილიყო, კომპაქტური დასახლებითა და კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებუ-ლებებით, არათუ შეინარჩუნებდნენ ეთნიკურ სახეს, არამედ ადგილობრივ მოსახლეობაზეც იქონიებდნენ გავლენას.

რუსული სოფლების მოწყობაში თვით მეფისნაცვალი მონაწილეობდა.

1906 წელს, რევოლუციის პირობებში, გადასახლებულე-ბისათვის გამოყოფილი თანხები გაიზარდა, ვინაიდან გადა-სახლების პოლიტიკა მთავრობის პრიორიტეტი გახდა. მაგრამ სახელმწიფოს მძიმე ეკონომიკური პირობების გამო, შემდგომ-მა ორგანოებმა ამიერკავკასიის გადასახლებულთა სამმარ-თველოს მოსთხოვეს სრული გამჭვირვალობა ამ სფეროში, საქმე ის იყო, რომ ხშირად ხდებოდა როგორც თანხების არ-ამიზნობრივი ხარჯვა, ასევე ფულის მიტაცება⁶⁰. ამიტომ იყო, რომ დაწერილებითი ანგარიშების გაგზავნას ითხოვდა დახა-რჯულ თანხებზე რუსეთის სამმართველოს უფროსი გ. გლინ-კა და საქმისმწარმოებელი ა. ტატიშჩევი.

დახმარების სახსრების გაზრდის პარალელურად, გად-მოსახლებულებისათვის მისაცემი მიწის ნაკვეთების ოდენობა შეიზღუდა. გადმოსახლებული რუსი გლეხები და ხოდოკები 1907 წლის 28 თებერვლის ცირკულარით, რომელიც მიწათ-მოქმედებისა და მიწათმოწყობის მთავარი სამმართველოს გა-დასახლებულთა განყოფილებამ დაუგზავნა რუსეთის გადა-სახლებულთა კომიტეტებს, ვეღარ მიიღებდნენ მიწის ძველე-ბურ რაოდენობას. შესაღუდეები იქნებოდა საერთო თუ პირად შეღავათებშიც, ამით სამმართველო იმედოვნებდა გადასახლე-ბულთა საქმეებში მეტი წესრიგის დამყარებას. ცირკულარს ხელს აწერდა სამმართველოს უფროსი - ვასილნიკოვი⁶¹.

1905-07 წლების რევოლუციით ისარგებლეს ქართველმა გლეხებმა და მათაც მოახერხეს სიღნაღის მაზრაში, ჭიაურში და ლაგოდეხში ჩასახლება - ქართველ გლეხთა ნაწილმა,

ნათქვამია ერთ-ერთ საარქივო დოკუმენტში, 1905 წელს, „ერთობის“ პერიოდში, თვითხებურად დაიკავეს ჭიაურის ტყის სააგარაკო ადგილები, აიშენეს სახლები, შექმნეს ქართული დასახლება „შრომა“, 76 ოჯახი ჩასახლდა ჭიაურში, 42-ლაგოდესში. ეს რიცხვი თანდათან იზრდებოდა, თანაც ჩასახლებულნი სრულიად უჭონელი და უშიწო ქართველები იყვნენ, როდესაც ასე გამოღებით ასახლებდა რუსებს და სხვა ეთნოსის მოსახლეობას საქართველოს მიწაზე, ქართველი გლეხების ამ საქციელმა ხელისუფლებას დიდი თავსატეხი გაუჩინა⁶².

1908 წელს „შრომის“ დასახლების ქართველ გლეხებს ჭიაურის ტყის აგარაკიდან 1168,80 დესეტინა მიწა გამოეყო. ⁶³

ასევე მოხდა ლაგოდესშიც. აქ ჩასახლებულ გლეხთა სიებით თუ ვიმსჯელებთ პირველი ტალღა ჩასახლებულებისა, მთლიანად უშიწო კახელი გლეხებისგან შედგებოდა⁶⁴.

90-იანი წლებიდან დაიწყო და 900-იან წლებში დასრულდა რუსული დასახლების შექმნა სართიჭალაში, რომელსაც ნოვო-პავლოვკა ეწოდა. ასეთივე დასახლება იყო მაღჩა-ზოვკა⁶⁵. ამ დასახლებებში ძირითადად წერნიგოვის გუბერნიიდან ჩამოსულები ცხოვრობდნენ.

რეგიონების თავისებურებათა გათვალისწინებით, გადმოსახლებულთა სამმართველო, საერთო წესდების საფუძველზე, ხშირად ადგენდა ახალ წესდებას ერთი რომელიმე ოლქისათვის. მაგალითად: ქუთაისის გუბერნიაში ბათუმის ოლქისთვის განსხვავებული წესდება შედგა, სადაც გათვალისწინებული იყო ამ რეგიონის ისტორიული და სამეურნეო თავისებურებანი. ბათუმის ოლქში რუსული დასახლებების შექმნას ხელმძღვანელობდა კომისია, რომელშიც შედიოდნენ: ქუთაისის გუბერნიის მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონების უფროსი, კოლეგიის მრჩეველი სნეგროვი, V კლასის განსაკუთრებულ დავალებათა ჩინოვნიკი, მოქმედი სამოქალაქო მრჩეველი – მარკოვი, გადმოსახლებულთა უბნების დამპროექტებელი, ბათუმის საოლქო ექიმი, სამოქალაქო მრჩეველი – სოკოლოვსკი, ბათუმის ოლქის უფროსი პოლკოვნიკი სლავოვინსკი, საგადასახადო ინსპექტორი ბათუმის ოლქში, კოლეგიის ასესორი მულინი და ბათუმის სამხედრო გუბერნატორის კანცელარიის მმართველი, გუბერნიის მდივანი მუატი. კომისიამ მონაწილეობა მიიღო გონიოს უბანში – რუსული დასახლებების – დუნგუხადასა და ყიზილ-ტოპრაკის შექმნა-

ში⁶⁶. მანკე, ბათუმის ოლქიდან თურქეთში გადასახლებული მუხაჯირების ყოფილი მიწები აღწერა და ისინი გადასახლებულთა სამმართველოს გადასცა⁶⁷. ბათუმის ძირიყელ ქართულ სოფლებს თურქული სახელები ამჯერად რუსულით ეწოდებოდათ. მაგ.: სმეკალოვკა, რომლის დასახლება 1884 წლიდან თვითნებურად დაუწყოთ რუს ახალმოსახლეებს და ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის დახმარებით შემდეგში დაუკანონებიათ⁶⁸.

კიზილ-ტოპრაკს ქართული სახელი აეგა ერქვა, აქ მცხოვრებ ქართველ მაჰმადიანებს დოკუმენტი თურქებად მოიხსენიებს, სოფელში 2 აფხაზური ოჯახიც ცხოვრობდა. მაჰმადიან ქართველებს აიძულებდნენ ამ რუსული სოფლებიდან სხვა ადგილებში გადასულიყვნენ, ან თურქეთში გადახვეწილიყვნენ⁶⁹.

შიგადაპირისპირება მაჰმადიან ქართველებსა და ჩამოსახლებულებს შორის გამოწვეული იყო იმით, რომ მაჰმადიანებს თურქული მიწისმფლობელობით, რუსების სახელმწიფოს კანონიერი საბუთების გარეშე ეპყრათ მიწები, თუმცა ეს მიწები მათი მამა-პაპების მკვიდრი მამულები იყო. როდესაც რუსეთმა მათთვის მიწის წართმევა მოინდომა, რა თქმა უნდა, ქართველმა მაჰმადიანებმა გააპროტესტეს ეს და განაცხადეს, რომ ჩამოსახლება თავისუფალ მიწებს ითვალისწინებდა და არა მკვიდრთათვის მის წართმევას. ბათუმის ოლქის სამხედრო ოლქის უფროსი მეფისნაცვალს ვრცელ პროტოკოლს უგზავნიდა შექმნილ მდგომარეობაზე, თანაც დასძენდა, რომ „უნდა შეევნო ყველას, თუ რა დიდი საქმე იყო განაპირა რაიონების კოლონიზაცია წმინდა რუსული მოსახლეობით, რაც, წარმატებით განხორციელების შემდეგ უდიდეს სამსახურს გაუწევდა სამშობლოს“⁷⁰.

გონიოს რუსულ დასახლებებში იმდენად მძიმე პირობები იყო, რომ ეს განსჯის საგნად იქცა რუსულ პრესაში. თვით აქაური რუსი მცხოვრებლები ითხოვდნენ ზღვისპირა მიწების დამატებას, რომლითაც სარგებლობდნენ ქურთები და ბათუმელი ხორციით მოეჭრე კაკაბაძე⁷¹. კიზილ-ტოპრაკის მოსაწყობად ბათუმის სამხედრო ოლქის უფროსი ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორს დამატებით თანხებს თხოვდა აქაურ მცხოვრებთა დასახმარებლად. ეს იყო 100 მანეთი ოჯახზე, პროცენტიანი 300 მანეთის კრედიტი, რასაც 5 წლის მანძილზე გადაიხდიდა გლეხობა⁷². ასეთივე დახმარებას ითხოვდა

ბათუმის სამხედრო ოლქის უფროსი სოხუმის ოლქის გუბერნიის ზონის რუსული სოფლის - ექსპლოატაციის, დოკუმენტის მიხედვით, ეს იყო უწყლო, უხაყოფი ადგილი, სადაც დაიხორცებოდნენ ადამიანები, თუ ხელისუფლება არ დაეხმარებოდა⁷³.

1907 წლისთვის ამიერკავკასიის გადასახლებულთა სამმართველოს შტატები შეიცვალა. ამ სამმართველოს უფროსი გახდა მოქმედი სამოქალაქო მრჩეველი - არხიზოვი, სამოქალაქო მრჩეველი - დელულოვი, რომელსაც საქართველოსა და კავკასიის კოლონიზაციაში დიდი წვლილი აქონდა და ახტოქართველობითაც გამოირჩეოდა. სამმართველოში მუშაობდნენ: VI კლასის ჩინოვნიკები: კოლეგიის მრჩეველი ნესტერენკო, სასახლის კარისმრჩეველი - მუღინი, კოლეგიის ასესორი ივანოვი, კოლეგიის ასესორი - დანილევსკი, VII კლასის ჩინოვნიკები - ტიტულარული მრჩეველი, გრაფი სივერსი, ტიტულარული მრჩეველები - ფონ ბერგი, ალექსეევი, ბულგარევიჩი, კოლეგიის მრჩეველები - ვალიკელისკი, ლისკუსი, კოზლოვი, შნე, კოლეგიის მდივანი - სამოქიკოვი, გადაღები განყოფილების უფროსი, კოლეგიის ასესორი - ვოლჩანეცკი⁷⁴.

რუსული დასახლებები, დასაწყისში ცდილობდნენ მუშრნეობის საკუთარი ტრადიციით მოწყობას. თესავდნენ ხორბლის საკუთარ ჯიშებს, მაგრამ შემდეგში გადავიდნენ ადგილობრივ ტრადიციებზე: დაიწყეს ყვითელი ჯიშის ხორბლის თესვა, უარი თქვეს თავიანთ ჯიშებზე და წარმატებაც ნახეს. ძირითადად ქართულ კულტურებს თესავდნენ, მაგრამ შემოიტანეს თავიანთი ჯიშებიც, თუმცა ჭარხაღი, კომბოსტო, სტაფილო, კარტოფილი მანამდეც იყო დანერგილი ქართულ სოფელში, მაგრამ მათ უფრო ფართოდ დაიწყეს მათი მოყვანა, თესდნენ მზესუმზირას, შეგევენ მევენახეობასა და მესიძინეობას, მოჰყავდათ სედი, კანაფი, ჭვავი, ქერი, შერი. მისდეოდნენ მეფუტკრეობას. მკვიდრთაგან გადაიღეს მწვანილების, ნიერის, ხახვის კულტურები⁷⁵. თავდაპირველად ხმარობდნენ საკუთარ ევროპული ტიპის გუთნებს, რომელიც შემოიტანეს, მაგრამ შემდეგში ქართულ გუთანზე გადავიდნენ, რომელიც მიწაში უფრო ღრმად ჩადიოდა და ქვა-ღორღს უძლებდა. ამ იარაღებს ისინი თავადაც ამზადებდნენ სოფლის სამჭედლოებში. დასავლეთ საქართველოს რუსი კოლონისტები მისდეუდნენ მეაბრეშუმეობასაც. აღმოსავლეთ საქართველოში ისინი გაბ-

წევებად ცხენსა და ხარს გამოიყენებდნენ, დასავლეთ საქართველოში კი ჭარბობდა კამეჩებისა და ძროხების მოშენება⁷⁶.

ქართველი გლეხებისაგან რუსებმა ათიუისეს მეთამბაქოება, თუმცა ამ დარგის წარმოება უჭირდათ. რუს გლეხებს პკონდათ თამბაქოს მეურნეობები ლაგოდეხისა და სიღნაღის მაზრის სოფლებში, ასევე შავიზღვისპირეთში, აფხაზეთისა და აჭარის ტერიტორიაზე არსებულ დასახლებებში. ისინი მუშაობდნენ ტყვარჩელის ქვანახშირის საბადოებში, კავკასიის გზების მშენებლობებზე, რის გამოც ნოვოროსიისკი – სოხუმის გზას „გოლოდნოე შოსეც“ დაერქვა, სახელწოდება დაუკავშირდა მშვიერი ჩამოსახლებულების მუშაობას გზის გაყვანაზე, რუსი გლეხები იყვნენ ხელოსნები, მისდევდნენ მე-თევზეობას⁷⁷.

მასალებიდან ჩანს არა მარტო რუსული კოლონიზაციის ანტიქართული ხასიათი, არამედ იმპერიული ხელისუფლების მიერ საკუთარი მოსახლეობის განწირვის ფაქტიც. როდესაც მიზანმიმართულად ასახლებდნენ ამ ადამიანებს კავკასიაში, მთავრობა არ ითვალისწინებდა აქაურ კლიმატს, სამეურნეო პირობებს, რუსულ ხასიათსა და ეთნოისტორიულ გამოცდილებას, მხოლოდ იმპერიული მიზნებისათვის იყენებდა მათ. გზაში უამრავი ადამიანი ავადდებოდა, კვდებოდა შიმშილისა და მძიმე პირობებისაგან. ადგილზე ჩამოსულები იხოცებოდნენ მაღარიით, ქოლერით, სხვადასხვა ინფექციური ავადმყოფობით. მაგალითად: სოფელ ყარაიაზის რუსული დასახლების ფელდშერის ლისკინის ანგარიშში ჩანს, რომ ჩამოსულთა დიდი ნაწილი რამდენიმე თვეში დახოცილა. მაღარიით 1904 წლის ივლისში 1 ბაეში მომკვდარა, აგვისტოში – 2, გზაში გარდაცვლილა 47 წლის მამაკაცი პუშკარიოვი და ა. შ. კავკასია მათთვის უბედურების ადგილად იქცა, ვერაფრით შეეგუენ ჭაობებს, უწყლობას, მთიან რეგიონს, წვალდებოდნენ კანცელარიული წერილმანებით, დაპირებები, რომელთაც მთავრობა აძლევდა ჩამოსვლის წინ, აქაურ სამოთხეზე გაერცულებული ხმები – საწინააღმდეგო რეალობით ეცვლებოდათ. ხშირად, გაუბედურებული ოჯახი უკანვე ბრუნდებოდა. ამ მდგომარეობის გამო საქართველოში რუსული დასახლებების შექმნის პროექტმა ვერ გაიმარჯვა, რუსეთმა, ისევე როგორც თადარიგის სამხედროები, ვერც რუს გლეხთა ოჯახები დაამაგრა ადგილებზე, ვერ მიაღწია კავკასიის სრულ გარუსებას, თუმცა ეს პოლიტიკა განხორციელდა აფხაზეთში, ხოლო

მთლიანად დაპყრობილ კავკასიაში ზოგადად მოახერხა დემოგრაფიული ასიმილაცია, ეთნიკური აჭრულება, ყვეთქებადი რეგიონების კომპაქტური დასახლებების ხელოვნურად ჩამოყალიბება. რუსეთის ხელისუფლება, სათათბირო, რეაქციული პრესა შეშფოთებას გამოთქვამდა იმის გამო, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ყველა სხვა ერის წარმომადგენლები კარგად ეწყობოდნენ, რუსები კი ვერა და ვერ დამკვიდრდნენ.

თუ რა დატვირთვას აძლევდნენ და რა იმედებს ამყარებდნენ კავკასიის რუსულ დასახლებებზე რუსეთის შავრაზმელი მოხელეები და მოღვაწენი, კარგად ჩანს რუსეთის სახელმწიფო სათათბიროში 1908 წლის 29 მარტს, III მოწვევის I სესიაზე გამართული კამათით.

ბაქოს, ერევნისა და ელიზავეტპოლის გუბერნიების დეპუტატმა – ხასან მამედოვმა ისაუბრა კავკასიაში მიმდინარე რუსული კოლონიზაციის უკანონობაზე, რუსებისათვის მიწების მიცემაზე მაშინ, როდესაც ეს მიწები ადგილობრივებსაც არ ჰყოფნიდათ.

კრიტიკული იყო, თუმცა მამედოვთან შედარებით ნაკლებად, ასტრახანის გუბერნიის დეპუტატის – ვინოგრადოვის გამოსვლაც. მისი აზრით, კოლონიზაციას 2 მიზანი ჰქონდა: გლეხთა მცირემიწიანობის გამოსწორება და მყარი რუსული კოლონიების დაარსება იმპერიის სასაზღვრო აზიურ რაიონებში. ამის საშუალება ამდროინდელ ხელისუფლებას არ გააჩნდა დაბალი ეკონომიკური პოტენციის გამო. თუკი დასახული მიზნები შესრულდებოდა, ეს კეთილშობილური განსრავა იყო, მაგრამ დეპუტატის აზრით, ამ მიზანს ასრულება არ ეწერა და თანხები ტყუილად იფანტებოდა.

ამიერკავკასიის რუსმა დეპუტატმა ტიმოშინმა ნამდვილი რეაქციული სიტყვა წარმოთქვა და გაამჟღავნა რუსი შოვინისტების დამოკიდებულება და პათიის კოლონიზაციის საკითხში.

ვილაცეებს არ აწყობთ რუსული კოლონიზაცია კავკასიაში – თქვა მან, – სურთ გადასახლების პროცესის შეფერხება. რუსმა ხაღხმა სისხლი დაღვარა კავკასიისათვის, 100 წელია, რაც იგი შეეიერთეთ, 1877-78 წლებში უზარმაზარი სისხლისღერის ფასად გამოვტაცეთ თურქეთს ის მიწები, რომლებიც ახლა შედის ყარსის ოლქში, ერევნისა და ქუთაისის გუბერნიებში. რისთვის ეომობდით და ეკედებოდით? იმიტომ ხომ არა, რომ ბოლოს მიგვეტოვებინა ეს მიწები და დაგვეუ-

მო იგი მცირე ასიიდან გადმოსული სომეხ-თათრებისა და სხვებისათვის? თუ ამ საკითხს ასე შევხედავთ, მაშინ ველარასდროს ვიომებთ (სწორს ამბობს, ყოჩაღ! – აყვირდნენ დეპუტატები). მომეწონა ხასან-მამედოვიმა რომ დაიწყო ლაპარაკი და თქვა, რომ რუსებს უჭირთ ადგილობრივ პირობებს და სამეურნეო გამოცდილებას შეეწყონო, მაგრამ ხელისუფლების კრიტიკასა და ჩვენი ხალხის კავკასიაში დასახლების შეწყვეტაზე რომ გადავიდა, რა თქმა უნდა, აღარ მომეწონა. იცით, თქვენ, რომ ამიერკავკასიაში ისეთი ადგილებია, სადაც ერთ სულზე 100-200 დესეტინა მოდის და არ მუშავდება? ჩვენს გლეხებს კი 3-4 დესეტინა აქვთ. რატომ? ტიმოშკინმა მოიტანა კავკასიის ნამესტნიკის მოხსენებიდან ადგილები, სადაც გაკრიტიკებული იყო რუსი მოხელეები, გადასახლებულთა კომიტეტის წინიუნიკები, რომლებიც უეიცობითა და უმოქმედობით აფურხებდნენ პროცესს – ისაუბრა მეღანის ველზე ბამბის პლანტაციების გაშენების პროექტის შესახებ, რუსების იქ ჩასახლებას მავნე მოქმედება უწოდა, გააკრიტიკა „ტუხუმკი“ ქართველები, თუ სომხებზე 3 მანეთად ყიდიან ნადელს, რუსს 10-ად აძლევენო. ამიერკავკასიის გადასახლებულთა სამმართველოს ასიათასობით მანეთი აქვს წარიცხული. თუ არ იცით რას აკეთებთ, რატომ აძლევთ ამ ფულებს ხაზინიდანო. გაიმეორა ფაქტები რუსების ჩაგვრაზე თბილისის გუბერნიაში, ჭაობებში ასახლებენ, კლავენ საწყლებს, ქართველები, ბერძნები, სომხები, თათრები, გერმანელები აყვავებულ ადგილებზე ცხოვრობენ, რუსები კვდებიან, ავადმყოფდებიან და უკანვე გამოვობიანო. თბილისის გადასახლებულთა სამმართველოს საქმიანობას თუ გაეცნობით, აქ გადასახლებულთა 143 უბანია, ეს უბნები მოუწყობელია, საჭიროა რუსეთის ცენტრალური გუბერნიებიდან შეივსოს ისინი, აშენდეს სკოლები, ეკლესიები, მაგრამ უკვე 3 წელია შეწყდა გადასახლება კავკასიაში, არავინ იცის, რატომ (ვორონცოვიმა იცის! – დაიძახეს ადგილებიდან). მე არ ვიცი, დუმას აქვს მორალური უფლება, გაიგოს ამის მიზეზი... ასეთი იყო ტიმოშკინის ვრცელი გამოსვლის შინაარსი.

დადესტინისა და ზაქათალის სოციალ-დემოკრატმა დეპუტატმა – გაიდაროვიმა გააკრიტიკა მთავრობის საკოლონიზაციო პოლიტიკა, თქვა, რომ ხელისუფლება ამწვავებდა ეთნიკური და რელიგიური ნიშნით დამოკიდებულებას კავკასიის ხალხთა შორის. საუკუნეები ეს გლეხები ცხოვრობდნენ აქ,

ესმოდათ ერთმანეთის და ეგუებოდნენ გარემოს. რუსებმა კი ვერ მოახერხეს აკლიმატიზაცია, ბუჩუბივით იხოცებიან ციებისა და მაღარიისაგან. მთავრობა ამ პოლიტიკას შემამკლუებისათვის აკეთებს, არა გლეხებისთვისო.

ბაქოს, ელიზავეტპოლის და ერევნის გუბერნიის სახელით გამოვიდა სომეხი დეპუტატი საღათელიანი. მან გააკრიტიკა ტიმოშკინი, ამიერკავკასიის პრობლემებს ასტრახანიდან ხედავს და არა იქიდან, ვისი სახელისაღაც ღაპარაკობსო. ამიერკავკასიაში თავისუფალი მიწები არაა, — თქვა მან, — იქ ერთ კვადრატულ მიწაზე 22 ადამიანი ცხოვრობს, ერევნის გუბერნიაში — 23, რუსეთში კი — 5 ადამიანო. ბათუმში ენახე რუსული დასახლება, სადაც კედებოდნენ რუსები და იყვდებოდნენ უკან დაბრუნებასო. სად და რისთვის მიგეყვით რუსი გლეხი. როცა თავისუფალი მიწები იყო, ამიერკავკასიაში დუხობორები ჩაასახლეს, იქიდან ვინც გამოყარა ისინი, კარგადაა ცნობილი, ნამდვილი ფაქტებით ისაუბრეთო⁷⁸.

რაც შეეხება ქართველ დეპუტატებს, ისინიც აკრიტიკებდნენ რუსეთის აგრარულ პოლიტიკას, რასაც საგადასახლებო, რუსული კოლონიზაციის ეს პროცესი უკავშირდება.

ამიერკავკასიის გადმოსახლებულთა სამმართველოს მუშაობა გააკრიტიკა პეტერბურგში 1909 წლის 8 მარტს შექმდგარმა საბიუჯეტო კომისიის სხდომაზეც. არაფეიქტურად ჩათვალეს სამმართველოს მუშაობა — გლინკამ, სვენიცკიმ, შინგაროვმა, უსპენსკიმ, გოდნევმა, გადასახლებულთა საქმის კომისიის თავმჯდომარემ — სუეჩინსკიმ, სახელმწიფო ხაზინის ვიცე-დირექტორმა ნიკოლაენკომ, კომიტეტის თავმჯდომარის თანაშემწემ იახტონოვმა, შენიშვნები და საკუთარი მოსაზრებები გამოთქვეს წინოწიკებმა იახტონოვმა, ოსტროგრადსკიმ და სხვ.

გლინკამ წამოჭრა საკითხი მუღანის ველზე ჩრდ. კავკასიიდან 800 ათასი კაცის ჩასახლების, ამისთვის კრედიტების გამოყოფაზე. ისაუბრა გზებზე, ნამესტნიკის მოვალეობაზე, თქვა რომ საჭიროა მან უფრო ნათელი გახადოს ამ მიმართებით ჩატარებული მუშაობა, უნდა აგვიხსნას ზოგიერთი რამო, როდესაც ამ დოკუმენტს წაიკითხავ, ცხადი გახდება რევაზ გაბაშვილის ცხარე პათოსი მუღანის რუსულ პროექტთან დაკავშირებით 1912 წელს ეროვნულ-დემოკრატიულ ჟურნალ „კლდეში“.

გადმოსახლებულთა სამმართველოს საქმიანობა შეწყდა I მსოფლიო ომის წლებში, რადგან ამიერკავკასია ფორონტის-პირა რეგიონად იქცა. მთავრობა XX ს. 10-იან წლებში რუსი გლეხების ნაცვლად სომხურ კოლონიზაციას მფარველობდა საქართველოს ტერიტორიაზე. თუმცა სომხების ჩამოსახლება მთელი XIX-XX საუკუნეები უჭერდნენ მხარს რუსეთის იმპერიული წრეები, მაგრამ 1915-1917 წლებში ამ მოვლენამ მასიური სახე შეიძინა და საქართველოს ტერიტორიას ახალი საფრთხით დაემუქრა. რაც შეეხება რუსულ კოლონიებს, დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ დაწყებულმა ნაციონალიზაციის პოლიტიკამ ბევრი რუსი აიძულა დაეტოვებინა საქართველო, ბევრი კი შეეგუა, 1921 წლიდან ტოტალიტარული საბჭოური რეჟიმის მიერ დამკვიდრებულ ინტერნაციონალურ, რუსიფიკატორულ პოლიტიკას, გახდა მისი გამტარებელი და ნაწილი საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკაში.

მიმდინარე რუსული კოლონიზაციის პროცესს სხვადასხვა შეფასებას აძლევდა ქართული და რუსული პრესა. ქართული ლიბერალურ-დემოკრატიული ჟურნალ-გაზეთები ამ მოვლენას უარყოფითად აფასებდნენ, მიიჩნევდნენ, რომ ეს იყო ახალი დემოგრაფიული აგრესია საქართველოს მიმართ, რასაც მძიმე შედეგების მოტანა შეეძლო მისი მომავლისათვის. ამიტომ გამოიწვია ქართველ მოღვაწეთა შემოერთება რუსული კოლონიზაციის მასშტაბმა, რასაც პრესაში გამოქვეყნებული მათი პუბლიკაციები გამოხატავდა. რუსული პრესა, საქართველოში გამომავალიც კი, ამ პროცესს დადებითად აფასებდა, კავკასიის კოლონიზაციას სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური თვალსაზრისით გამართლებულად, ხელისუფლების მხრიდან კავკასიის რეგიონზე ზრუნვად მიიჩნევდა.

პრესა დაუფარავად აქვეყნებდა შემაშვოთებელ სტატიას, – მისი აზრით, უკვე XX ს-ის დასაწყისში 121 ათასი რუსი ცხოვრობდა საქართველოს შავიზღვისპირეთში, ქუთაისის გუბერნიის მაზრებში, ქართლსა და კახეთში. რევოლუციის შემდეგ ეს პროცესი გააქტიურდა, თუმცა ოდნავ შეწყონდა რუსეთ-იაპონიის ომის გამო. გაზეთი „დროება“ წერდა: „უმაღლესმა მთავრობამ უკვე შეიმუშავა გეგმა ამიერკავკასიაში რუსი ელემენტის გასაძლიერებლად. იმისათნა ადგილებს არჩევენ, სადაც რუსების დასახლებას დიდი მნიშვნელობა ექნება მერმისისათვის. დასახლებლად არჩეულია შავი ზღვის

ნაპირები და სხვა ადგილები. პეტერბურგში უმაღლეს მთავრობას უკვე გადაუწყვეტია მომავალი სამი წლის განმავლობაში ნახევარი მილიონი რუსი გლეხი ჩამოსახლარის ამიერკავკასიაში. შავი ზღვის პირად და მუღანში უკვე დაამსადეს ადგილები. მეორე წელიწადია ამ ადგილებში მუშაობს მთელი ჯგუფი ინჟინრებისა, აგრონომებისა და სხვა სპეციალისტებისა, პეგმავენ ადგილებს და გაჰყავთ სარწყავი წყალი. ახრად აქვთ მტკერიდან დიდი წყალი გადააგდონ მუღანის სარწყავად. ასეთი მეცადინეობაა ამჟამად რუსების ჩამოსახლება⁷⁹.

ქართული პრესა ვარაუდით, ინტუიციით წვდებოდა იმ მოვლენებს, რასაც დოკუმენტურად აფორმებდა რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრი, მის დაქვემდებარებაში მყოფი რუსეთის გადასახლებულთა სამმართველო, მისი ამიერკავკასიის ფილიალი, ასევე სხვა განყოფილებები: თბილისის, ბაქოს, ელიზავეტპოლის, შავიზღვისპირეთის და სხვა რეგიონების გადასახლებულთა კომიტეტები. საარქივო დოკუმენტებიდან ჩანს, რომ ყველაზე მეტი თავისუფალი მიწა რუსი გლეხების კავკასიაში გადმოსახლების ორგანიზატორებმა აღმოსავლეთ საქართველოში, სიღნაღის მაზრაში მონახეს. „დროება“ ამ მოვლენას დაწვრილებით აღწერდა და არც ქართველი თავადების უარყოფით როლს მალავდა ამ ანტიქართულ საქმეში. წერილში „გარეთ კახეთი გაიყიდა“ — გახუთი ავლენდა მოვლენის დრამატულობას: „გარეთ კახეთში, — წერდა „დროება“, — იერის ხეობაზე, რუსის გლეხები ბევრს ადგილებს იძენენ. ეხლა უკვე დასრულდა აქ ადგილების გაყიდვა და თავისუფალი მიწა თითქმის აღარ მოიპოვება. ეჭვი არ არის, რუსის გლეხებს ვიღაც-ვიღაცეები ეხმარებიან მამულის შეძენაში და ფულს აძლევენ. რუსებმა ხელში ჩაიგდეს ის ადგილები, რომელსაც კახეთის მომავალი რკინიგზა გადასტრის. სულ მცირე ხნის განმავლობაში ნათელულის სადგურის მახლობლად იყიდეს რუსებმა მამული და დასახლდნენ. სადგურ კაკბეთთან 26500 დესეტინა მიწა გაიყიდა ამას წინათ სიღნაღის მაზრის თავადაზნაურთა მარშალმა. ესეც რუსებმა შეიძინეს და მალე იქ დიდი სოფელი გაიშლება. აქედან წერილ შემამულებითა ადგილებია, შემდეგ მდებარეობს მამული თავად ნიკოლოზ აბაშიძისა, რომელმაც ასევე რუსებზე გაასაღა ეს მამული. თავადმა ნ. აბაშიძემ არამარტო თავისი ადგილები გაასაღა, არამედ აგენტობასაც კი ეწევა შემამულებითა და რუს

გლუხთა შორის. თავად აბაშიძის ადგილების გაგრძელებაა გენერლის, თავად ივანე მაყაშვილის ადგილი — 1000 დესეტი-ნამდე. თავადმა მაყაშვილმაც ეს ადგილი რუსებს მიჰყიდა. დარჩა კარგი ადგილი სადგურ კაჭრეთის მიდამოებში თავად ლევან ანდრონიკაშვილისა, 2000 დესეტინამდე, რადგან თავადაზნაურთა საადგილმამულო კომისიამ ყურადღება არ მიაქცია თავად ლ. ანდრონიკაშვილის მუდარას ამ ადგილის გაყიდვაში დახმარების შესახებ, ალგა და ანდრონიკაშვილმაც რუსებთან დაიჭირა საქმე, დესეტინას გაურიგდა 100 მანეთად. საბუთის ქაღალდებზე საგლეხო ბანაკში რუსის გლეხები და თავადი ანდრონიკაშვილი 10 იანვრამდე მოაწერენ ხელს⁸⁰.

თავადები თავიანთი ეკონომიკური გასაჭირის მოგვარებას მიწების გაყიდვით აპირებდნენ. ქართველ გლეხებს არ შეეძლოთ იმ თანხის გადახდა, რასაც, რუსეთის ხელისუფლების დახმარებით, რუსი გლეხები იხდიდნენ. თავადებიც მიწებს მათზე ყიდდნენ. ისინი მიდიოდნენ თბილისსა და გუბერნიაში 'შემაყალ მაზრებში' არსებულ „გადასახლების პუნქტებში“ და ითხოვდნენ გასაყიდი მამულების რეალიზაციაში დახმარებას. პრესა მათ ასეთ საქციელს დიდი აღშფოთებითა და კრიტიკით ხვდებოდა. საქართველოში დატრიალებულ კოლონიზაციას გულმტკივნეულად აღწერდა „საქართველოს მოამბე“, ქართველი ერის უმომავლოდ დარჩენას უწოდებდა გაზეთი ამ პროცესს. ეს პუბლიკაცია „დროებამაც“ გადაბეჭდა. მასში მრავლად იყო აღწერილი რუსი აგენტების, „ხოლოკებისა“ და დაღალების საქმიანობა. „როგორც შავი ყორნები მინდორში დაგდებულ ლეშს, ისე დასტრიალებენ ჩვენს ტერიტორიას უცხო ტომის ადამიანები, „ხოლოკები“ „კომისიონერები“, „აგენტები“ (ამ უკანასკნელთა შორის ბევრი ქართველი თავადია). დაძრწიან სოფელ-სოფელ, მემამულეთა ოჯახებში და სადაც კი დაინახავენ ისეთ ეკლსა და მინდორს, სადაც ქართველი გლეხის ქოხი არა სდგას, ხოლო მარტო პხნავს და თესავს და თავისი წლიური სარჩო მოჰყავს, დაადებენ ზედ ფეხს და მივლენ გაჭირვებულ მემამულესთან: მამული უნდა მოგვეყიდო, თუ ფული ბლომად გინდაო და ჩვენებურ მემამულეს. ოღონდ კი მამულის გაყიდვა გაუხსენე, ჩოხას არც კი წაიცმევს, ისე გარბის „გადასახლებულთა პუნქტებში“; ან კიდევ ნოტარიუსთან. რაღაც ციებ-ცხელება დაემართათ როგორც მყიდველებს, ისე გამყიდველებს, ქართველ გამყიდველებს და უცხო ტომის მყიდველებს. დღე არ გავა, რომ ათა-

სობით დესეტიჩა მიწა არ გაიყიდოს. დღე არ გაეა, რომ ახალი „ხოლოკები“ არ გაჩნდნენ ტფილისში, დღე არ გაეა ისე, რომ გაყიდვის პირობა არ იქნებოდეს, და როგორ გგონიათ, რამდენი დღეა საჭირო რომ ქართველი ერის „თავისუფალი“ მიწები სრულიად გაიყიდოს? მგონი, რომ ორი კვირაა საკმარისი და ასეც მოხდა კახეთში და ბორჩალოს მაზრაში. მთელი იერის ხეობა, სადაც ქართველი გლეხი ხნავდა და თესავდა, თავის საქონელს ბაღახს აძოვებდა, მიღად გადავიდა უცხო ტომის ხალხის ხელში... დღეს ჩვენს სოფლებს მუდმივ ეზუკუციას უყენებენ, მიწა-წყალს ართმევენ, სულს უხუთავენ, სიცოცხლის ნებას მხოლოდ 10-12 წლით აძლევენ და ჩვენ ვკომისიონერობთ, ვდალალობთ...

ხელიდან წავიდა და მიღის ალაზნის ხეობა, იერის ხეობა, მთელი ბორჩალოს მაზრა, გორის მაზრის საუკეთესო ნაწილები, „ტირიფონა“, დუშეთის მაზრის საუკეთესო ველ-მინდორი, შავი ზღვის ნაპირებზე სათქმელიც აღარაფერი გვაქვს. ასეთია საქმის ვითარება დღეს და ამ დროს რას შერება დეპუტატთა საკრებულოსთან არსებული საადგილმამულო კომისია, რომლის დამაარსებლებმაც ქურები გამოგვიტყდეს, ეროვნულ საქმეს ვაკეთებთო?!”

გაზეთი აკრიტიკებდა კომისიას, მის უგულო მუშაობას, საზოგადოებას თხოვდა საჯაროდ განხილულიყო საქართველოში მიმდინარე მიწების ყიდვა-გაყიდვის, რუსული სოფლების დაარსების პროცესი.

რუსი გლეხებისათვის 500 დესეტიჩა მიწა შეიძინა „გადასახლებულთა კომიტეტმა“ სოფელ გლდანში. „დროება“ აღნიშნავდა, რომ ეს იყო მემამულე აკიმოვის მამული, რომელსაც მიწა გიორგი XII-ისგან პქონდა მიცემული, რადგან მისი მეუღლის – დედოფალ მარიამის პირადი ექიმი იყო. აკიმოვმა (იგივე ალიაშვილმა) ლაზარეის მოკელის დროს დაჭრილ დედოფალს ჭრილობები შეუხვია, გაზეთის აზრით, მისმა შთამომავალმა – თათულა აკიმოვმა მიჰყიდა რუსებს ეს მამული⁸².

„დროება“ ქართულ საზოგადოებას ინერტულობაში, საკითხისადმი გულგრილ დამოკიდებულებაში ადანაშაულებდა. მისი აზრით, სპეციალური ორგანიზაციები ყველაფერს აკეთებდნენ რუსი კოლონისტების დასახლებლად, ქართველი ხალხი კი არაფერს აკეთებდა პროცესის ჩასაშლელად; მალე მიწებზე ფასი აიწევდა, რადგან რუსული კოლონიზაცია უწ-

ყობდა ხელს მის გაძვირებას, ქართველებისათვის კიდევ უფრო მიუწვდომელი აღმოჩნდებოდა ქართული მიწა⁸³.

ქართული პრესა ერის გამოფხიზლებას ცდილობდა, სურდა ენვენებინა მისთვის რუსული კოლონიალიზმის საფრთხე, საკუთარი ტერიტორიის დაცვისა და ერის მომავლის გადარჩენისათვის ბრძოლისკენ მოეწოდებინა.

კოლონიზაციის დიდ მასშტაბს შავიზღვისპირეთში აკრიტიკებდნენ ეროვნულ-დემოკრატიული მიმართულების გაზეთები: „იმერეთი“, „ერი“, „კოლხიდა“, სოციალისტურ-ფედერალისტური „ცნობის ფურცელი“, „შრომა“, „ამირანი“, „ისარი“, იწერებოდა თამამი, მთავრობის პოლიტიკის უარყოფითად შემფასებელი წერილები; ქართველ გლეხებს რუსეთის სამხედრო ექსპედიციებით აწიოებდნენ, კლავდნენ, იჭერდნენ, კატორღაში ასახლებდნენ, საქართველოში კი რუსულ დასახლებებს ქმნიდნენ, ეხმარებოდნენ რუსულ ოჯახებს. ქართველი ხალხის სისხლით მორწყული მიწა, საუკუნეების მანძილზე შენარჩუნებული ტერიტორიები ახლა სხვებზე მშვიდობიანად გადადიოდა. გაზეთი „იმერეთი“ გულისტკივილს ვერ ფარავდა და კითხულობდა: რა უჭირს ამოდენა მიწის მეგობრულ რუსეთს, პატარა საქართველოში არ ეძებოს თავისი ხალხისთვის სამოსახლო, თუ ამაში გარკვეული პოლიტიკა არაა ჩადებული. ეს მაშინ, როდესაც ბევრი ქართველი, უმოწობის გამო, ტოვებს ქვეყანას და უცხო მხარეში მიდის – გაზეთი საუბრობდა თერგის ოლქის – ალაგირის ქართველობაზე, მათ საშინელ პირობებზე, რუსებისა და ოსების მხრიდან შევიწროებაზე.

გაზეთი „ერი“ აღწერდა რუსეთის შიდაგუბერნიებიდან შავიზღვისპირეთში ჩამოსახლებული რუსული მოსახლეობის ცხოვრებას, ქართველების განდევნას ამ რეგიონიდან, მიწების იჯარით მიცემაზე მათთვის უარის თქმას. წერილის ავტორი – ნიკო თავდგირიძე სოხუმში მცხოვრები, პატრიოტი ქართველი შიშობდა საბოლოოდ არ დაეკარგა ქართველ ხალხს ძირძველი ქართული მიწა-წყალი. ის კონკრეტულ შემთხვევას ასახელებდა, როგორ წაართვეს 200 ქართველს 711 დესეტინა მიწაზე იჯარის უფლება, როგორ გადასცეს ეს მიწა რუსებს, სომხებსა და ბერძნებს. „ერი“ რუსეთის კოლონიურ პოლიტიკას, მის ჩამორჩენილობასა და დაპყრობილი ქვეყნებისადმი უსულგულობას აბრალებდა ცუდ მოხელეებს, აღნიშნავდა მათი მხრიდან ადგილობრივი ხალხის ენისა და კულტურის

არა მარტო უცოდინარობას, არამედ უარყოფას. ხალხს სა-
მართლიანად არ უყვარდა ისინი, არ ენდობოდა. მიზეზად გა-
ზეთი ასახელებდა იმას, რომ წერილი თუ მსხვილი მოხელის
დანიშვნისას უმაღლესი ხელისუფლება ყურადღებას არ ამახ-
ვილებდა მოხელის „ფიზიკურ და გონებრივ სიმრთელეზე“,
მის ადმინისტრაციულ თუ სამართლებრივ ნიჭზე, კანონიერ-
ების სიყვარულზე, ზნეობრივ სიმტკიცეზე, რაც საშუალებას
მისცემდა – მიუდგომლად ეწარმოებინა ადმინისტრაციული
გამგებლობა, ხოლო შესაფერი ცოდნა და გამოცდილება საქ-
მის კეთების საშუალება და ადგილობრივი მოსახლეობის
ნდობის საფუძველი გახდებოდა⁸⁴.

საინტერესო იყო გაზეთ „საქართველოს“ წერილი „ქარ-
თველ-სომეხთა მისწრაფებანი“, სადაც საუბარი იყო 1908-1914
წლებში მიმდინარე რუსულ კოლონიზაციაზე. სიღნაღის მაზ-
რის სოფელ ჭიაურში ჩასახლებას ითხოვდა 204 ქართველი
კომლი, რომელთა ადვოკატი – გიორგი სპირიდონის ძე გრი-
გოლაშვილი მათი ჩასახლების თხოვნით მიმართავდა ხელი-
სუფლებას, რუსეთის მთავრობა წლების მანძილზე ეუბნებო-
და მას უარს პასუხით: „თავისუფალი მიწები არ არისო“.
„ამავე დროს კი, ჩვენს თვალწინვე რუს გადმოსახლებულთა
სოფლებს აშენებდნენ და აშენებენ, – წერდნენ ქართველი
გლეხები. ე. წ. „ატამის“ მამულში, ჭიაურის სააგარაკოში,
სიღნაღის მაზრაში, ჩვენ გამოგვრეკეს და რუსები კი ჩაასახ-
ლეს. თავისუფალი მიწა სოფელ „ვარანცოვკასა“ და ჩოლო-
ყაშვილის მამულთა შუაგ რუსებით ჩაასახლეს. ჩვენ კი სახა-
ზინო მამულის ახლოსაც არ გვაკარებენ“⁸⁵.

XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთს კელავ გაახსენდა
გერმანელების დასახლების საკითხი ამიერკავკასიაში. საარ-
ქივო მასალები გერმანელთა მასიური დასახლების შთაბეჭ-
დილებას კქმნის საქართველოში. გაზეთი „დროება“ ამ ფაქტს
ასე ხსნიდა: „დღითი-დღე ძლიერდება ჩვენში გერმანელთა
კოლონიზაცია, როგორც ვიცით, მესამოცე წლებშიც და ად-
რეც მრავალი გერმანელი დაასახლეს ჩვენს ქვეყანაში. ყვე-
ლაფრით ეხმარებოდნენ, ფულს აძლევდნენ და ამის წყალო-
ბით გერმანელთა სოფლები მშვენიერად მოეწყო. უკვე მოდო-
ნიერებულ სოფლებს ეხლა აღარ უჭირთ გაშლა-გაფართოება
და ახლი ადგილების შეძენა. თრიალეთში მრავალი ადგილი
იყიდეს და ყველის ქარხანა გამართეს გერმანელებმა. გერმა-
ნელთა კოლონიზაციის გაძლიერებას, როგორც გავიგეთ, ძა-

ლიან დიდად ხელს უწყობს თურმე ტფილისში არსებული გერმანელთა საზოგადოება. ტფილისის მაზრაში, თელავის მახლობლად თავად სუმბათაშვილის ადგილი ამ დღეებში დაათვალიერეს გერმანელებმა, მათ გადაუწყვეტიათ შეიძინონ რამდენიმე ათასი დესეტინა და გააშენონ ახალი სოფელი⁸⁶.

საქართველოში გამოჩევილი რუსული პრესა კი ადიდებდა და ხოტბას ასხამდა ამ მოვლენას, მომავლისთვის ეს სულ შეცვლის ამ მხარეს, ძლიერ და მტკიცე ნიადაგზე დააყენებს და ააღორძინებსო. ქართველებსაც ულოცაუდა: თქვენი მდგომარეობა გაუკეთესდება, რუსებისაგან კულტურას შეითვისებთ, განათლების სხივი შემოგაშუქებთო.

„დროება“ რუსული გაზეთის ამ სტატიებს შემაშფოთებელს უწოდებს: „ეს გამაფრთხილებელი საყვირია, – წერდა იგი, – სიკვდილის მოვლინებაა და ვაი იმ ერს, რომელიც არ ისმენს და ყურად არ იღებს ამ გაფრთხილებას. ისტორიამ არ იცის სიბრალული და ცხოვრების ჩარხი რაკი შეტრიალდება, მისი უკან დაბრუნება ადარავის ძაღუძს – ცრემლები, გოდება და მწარე მოთქმა ვერ მოგვიტანს დაკარგულს... როცა ქართველი ერი დაკარგავს თავის ტერიტორიას, ის დაამთავრებს თავის ისტორიას, მოისპობა, მოისპობა ყოველი ისტორიული ცხოვრებისათვის... ევლარ გავიგებთ მშობლიური სიმღერის ჰანგებს. ტყუილად იმღერებს მგოსანი: „ცა მშვენიერი, და მშობლიური, მარად ბრწყინვალე მზე დაგვენათოდეს“. ამაოდ გვეტყვის: „პოი, მთაწმინდავ, მთაო წმინდავ, ადგილნი შენნი, დამაფიქრებლნი, ვერანანი და უდაბურნი“.. არავინ დაუგდებს ყურს პოეტის აღტაცებულს სიტყვებს: „ცა-ფირუზ, ხმელეთ-ზურმუხტო, ჩემო სამშობლო მხარეო“, არავის გულის მისწვდება: ჩვენი არაგვო, რარიგ მიყვარხარ, ქართლის ცხოვრების მოწამე შენ ხარ“, ყოველივე ეს უცხო იქნება ჩვენთვის ისე, როგორც მთაწმინდა, არაგვი და მთელი საქართველო“⁸⁷.

ამგვარი იყო ქართული პრესის ტკივილი და აღშფოთება, თუკი ასე გაგრძელდებოდა, პუბლიცისტი ქართველი ხალხის ბედს ისრაელისა და ებრაელი ხალხის ბედის მსგავსად, ტრაგიკულად წარმოიდგენდა.

„სამშობლო განსაცდელშია“ – ასე მიმართავენ ქართული პრესის ორგანოები თავიანთ მკითხველს, „სამშობლო განსაცდელშია“ – ხმას აწვდიდნენ მშობელ ხალხს უცხოეთში სასწავლებლად წასული – ქართველი ახალგაზრდები.

„ეს ყველაფერია, ეს ჩვენი ყოფნა და არყოფნა, – წერდნენ ახალგაზრდები, სამშობლო განსაცდელშია, ითვლება, მაშასადამე, ვიღუპებით ჩვენც, იღუპება ჩვენი ღედა, რომლითაც ვარსებობთ და ურომლისაოდ შეწყდება ჩვენი მაჯისცემა და მოკედება სული“.⁸⁸

„დროება“ც ბეჭდავდა აფხაზეთში შექმნილ ვითარებაზე ნიკო თავდგირიძის წერილს. პარნაუთელი 400 ქართველის ბედი მართლაც რომ უსამართლო და სასტიკი იყო, სხვა სახელმწიფოში რომ ასეთი რამ მოხდეს, მთელი ღუნია ალაპარაკებოდა და გასეთის მთელ სვეტებს დაუთმობდნენ ამ საქმეს, ჩვენ კი ჩუმად ვართო. თავდგირიძე მიმართავდა სახელმწიფო სათათბიროს ქართველ დეპუტატებს – დაეკავათ საკუთარი ერის ინტერესები. პუბლიცისტი ამხელდა რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის დამღუპველობას, ააშკარავებდა მის დანაშაულებრივ მხარეებს ქართულ პრესაში.⁸⁹

პარნაუთელ გლეხებსა და აფხაზეთში მიმდინარე კოლონიზაციაზე წერდა გაზეთი „ფონიც“. პუბლიცისტი – პამუთ-ბეის ფსევდონიმით აღწერდა დაღის ხეობაში მიმდინარე ჩასახლებისა და ყველაფერს უგულო რუსეთის ადმინისტრაციას აბრალებდა. „ფონის“ ეს მასალა „დროებაშიც გადაბეჭდა“.⁹⁰

პუბლიცისტი „ღებელი“ – ეხებოდა უმიწაწელო რაჭველი გლეხების მდგომარეობას. მთელი ზემო რაჭა აიყარა და ალაგირსა თუ ნალნიკში გადასახლდა, სადაც მათ უჭირდათ ადგილობრივ პირობებსა და ხალხთან შეთვისება, ამიტომ ისინი გარეკახეთში ითხოვენ დასახლებასო. „დროება“ წერდა: „გაჭირვება რომ არ აიძულებდეთ, რა უნდათ იმ შორეულ ადგილებში, სადაც დიდი დრო უნდა, რომ შეუთვისონ ადგილმდებარეობას და ხალხს, დიდის სიამოვნებით გადმოსახლდებოდნენ კახეთში ან საქართველოს სხვა კუთხეებში, სადაც თავისუფალი ადგილებია. რაჭველებმა არაფერი იციან ამ ადგილების შესახებ. საჭიროა ხელმძღვანელი, დამხმარებელი; ურიგო არ იქნება ეს საქმე იკისროს საადგილმამულო კომისიამ ან სხვა ვინმემ...“

იგი ეხებოდა „დროების“ 249-ე ნომერში გამოქვეყნებულ ტყავაძის ინფორმაციას ივერისპირად 2000 დესეტინა მიწის გაყიდვაზე, რომელიც თავად მალხაზ ანდრონიკაშვილს ეკუთვნოდა. დესეტინა მიწა 4-5 თუმიდა ფასობდა, რასაც რაჭველებიც გადაიხდიდნენ. პუბლიცისტი ითხოვდა „დროების“ რე-

დაქციისაგან, რომ გაეწია პროპაგანდა, რათა ღუბის, ჭიორას, უწერას, ნაკიეთის და ონის გლეხებს მიეღოთ ინფორმაცია ამ მამულის გაყიდვაზე.⁹¹

ქართული გაზეთებისგან სრულიად განსხვავებულ თვალსაზრისზე იდგნენ რუსული გაზეთები. ამიერკავკასიაში გადმოსახლებულთა შესახებ წერდნენ გაზეთები: „მოსკოვსკიე ვედომოსტი“, „ნოვოე ვრემია“, „რუსსკიე ზნამია“, „გოლოს მოსკვა“, „პეტერბურგსკიე ვედომოსტი“ და სხვ. აი, რას წერდა „რუსსკიე ზნამია“ 1911 წლის 13 მარტის წერილში, რომლის სათაური იყო „Тревожное успокоение“. ის აკრიტიკებდა სახელმწიფო სათათბიროში ბათუმისა და სოხუმის ოლქის წარმომადგენელს, დეპუტატ შერვაშიძეს ანტირუსული გამოსვლებისათვის.

სტატიის ავტორი აღნიშნავდა, რომ შერვაშიძის სიტყვაში იყო ბრალდება, რომ რუსეთმა ხელოვნურად შექმნა თავდაზნაურთა წოდება საქართველოში. პოდა, ახლა ნუ საყვედურობთ ხელისუფლებას, რუსების ჩამოსახლება რატიმ არ გინდათ კავკასიაში, იმ ადამიანების მამულში, რომელთაც, აგერ 40 წელია, უკანონოდ აქვთ მიკუთვნებული მამულებით. სკენ გკეგონა, რომ კავკასიელი ავტონომისტები მოიწონებდნენ რუსების ჩასახლებას, ისინი ხომ რუსეთმა იხსნეს, განათავიანთი სისხლის ფასად არ გაათავისუფლეს რუსმა ჯარისკაცებმა სოხუმი და ბათუმი და იმ სისხლის ფასად ვერ დაიმსახურეს, რომ იქ იცხოვრონო.⁹²

„მოსკოვსკიე ვედომოსტი“ წერდა მუღანის პროექტზე, სადაც რუსები უნდა დასახლებულიყვნენ, მიწაზე ფასის ზრდასა და რუსული კოლონიზაციის შეზღუდვაზე საქართველოში. ყველა ზომა უნდა მიღებულიყო, რომ ის მცირე მიწაც, რაც ამიერკავკასიაში იყო, რუსულ კოლონიზაციას მოხმარებოდა, არ უნდა დაეშვათ მათი გადასვლა ინოვაციების ხელში. შებამბობა, რასაც მუღანელი კოლონისტები მისდევდნენ, თვითონ გლეხებს მოხმარებოდა და არა სხვა კომპანიებს.⁹³

გაზეთი „ყუბანის კურიერი“ წერდა კავკასიის რუსულ დასახლებებზე, მათ შორის, მუღანის, ეორონცოეკას, ბადიაურის რუსულ სოფლებზე. აღნიშნავდა, რომ გადასახლებულებს ხშირად არ აყოფნიდათ მიწა და იჯარით იღებდნენ მას, განსაკუთრებით მძიმე დღეში იყვნენ შუა რუსეთიდან,

პენზიდან და ორლოესკიდან გადმოსახლებულები. მათ თა-
ვიანთი მიწები და ქონება აქ გაყიდეს, იქ კი ისე უჭირთ, ხში-
რად კაცები ცოლებს უშვებენ სამუშაოდ და ბავშვებს ამთ-
ხოვრებენო.⁹⁴

გაზეთი „ნოვოე ვრეშია“ წერდა გადასახლებულებისათ-
ვის სკოლების აუცილებლობაზე. საჭიროდ თვლიდა სასოფ-
ლო-სამეურნეო და ტექნიკური სკოლების დაარსებას, მებაღე-
ობის, მევენახეობის, მეფუტკრეობის და სხვა სასოფლო დარ-
გების დაუფლებას, რაც გადასახლებულებს გამოადგებო-
დათ შემდგომი ცხოვრების გაუმჯობესებისათვის.⁹⁵

„მოსკოესკიე ველომოსტი“ განიხილავდა კავკასიის მე-
ფისნაცვლის, გრაფ ევრონიცი-დაშოვის მიერ 1910 წელს სა-
თათბიროში გაკეთებულ ხუთწლიან ანგარიშს (1905-1910). გა-
ზეთი ამ მოხსენების იმ ნაწილს ეხებოდა, რომელიც გადა-
სახლებულთა საკითხს იხილავდა. გაზეთი აკეთებდა მთელ
რიგ დასკვნებს, ის აკრიტიკებდა მეფისნაცვლის გამოსვლას,
მის აზრს გადასახლებულთა შეუგუებლობაზე კავკასიის ბუ-
ნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოსთან. მათ უცხოობას, სამეურ-
ნეო გამოცდილების ნაკლებობას, გადამღები სენით მათ და-
ავადებას და ა. შ. და წერდა: „ამრიგად, გამოდის, რომ შიდა-
გუბერნიებიდან გამოსულები ითვლებიან ყოველმხრივ „გამო-
უსადეგარ“ და მიუღებელ ელემენტებად კოლონიზაციისათვის
და მათთვის კავკასია დახურულად ცხადდება“. გაზეთის
აზრით, რუსული კოლონიზაციის საკითხი ამიერკავკასიაში,
ეს იყო სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის, კავკასიური ხე-
ლისუფლება კი ამ პროცესს არ აწარმოებდა ჯეროვნად,
თითქოს ინიღბებოდა და აცხადებდა, რომ ამიერკავკასიაში
რუსების დასახლება არ შეიძლება. აქ 2000 კაცი კი არ უნდა
ესახლებოდეს ყოველწლიურად, არამედ ათჯერ მეტი. რუსე-
თის შიდაგუბერნიებიდან მუღანში, ამ უსიცოცხლო ადგილზე
კი არ უნდა გადაესახლებინათ რუსები, არამედ ნოყიერ ადგი-
ლებზე. პუბლიცისტი აღნიშნავდა ბამბის პლანტაციებში მუ-
შაობის სიმძიმეს, კითხვას სვამდა – ამის შემდეგ თუ შეიძ-
ლება ლაპარაკი რუსი მოსახლეობის შეგუებაზე. მას მოე-
ქონდა სტატისტიკა, რითაც ამტკიცებდა, რომ ელიზავეტო-
ლის გუბერნიაში 60-70 წლამდე ასაკის მცხოვრებთა შორის
გაცილებით მეტი რუსი იყო, ვიდრე „ტუშმეცი“. ასევე ასა-
ხელებდა ყარსის ოლქს, წერილს იმით ამთავრებდა, რომ რუ-
სები ამიერკავკასიის პირობებს ძალიან კარგად უძლებენ,

მაგრამ ვიღაცას არ აწყობს და არ სურს, რუსული კოლონიზაცია ამ მხარეშიო.⁹⁶

ოგივე გაზეთი ცალკე სტატიას უძღვნიდა მუღანის ველზე ბამბის პლანტაციების გაშენებისა და რუსული დასახლებების შექმნის თემას. წერილს სათაურად ჰქონდა „Русские на Мугани“, მასში აღწერილი იყო ის მიმდებარე საცხოვრებელი პირობები, რაც აქ ჩამოსახლებულ რუს გლეხებს ჰქონდათ. წერილის პათოსი იქით იყო მიმართული, რომ რუსებს განგებ აგდებდნენ ამ მდგომარეობაში, რადგან „ვიღაცას არ აწყობდა მათი ცხოვრება ამიერკავკასიაში“.⁹⁷

გაზეთი „გოლოს მოსკვი“ წერდა საქართველოში არსებული რუსული კოლონიების ბედზე. ერთ-ერთ წერილში საუბარი იყო ქობულეთიდან 8 ვერსტით დაშორებული ჩურუქსუს რუსულ დასახლებაზე, სადაც კავკასიაში ცნობილი ჭაობი და მაღარიის კერაა, აქ ჩაასახლეს რუსები და სამუდამო ტანჯვისათვის გაწირესო. აყროლებული წყალი, უნაყოფო მიწა, მაღარიის გამომწვევი პაეა – ასეთი პირობებია აქო. თეთიშხილველი კორესპონდენტი დაწვრილებთ აღწერდა დასახლების მდებარეობასა და პირობებს, რუსი გლეხების ცხოვრებას. იმდენად მიიმე სურათს ხატავდა, თითქოს ქართველებს ჩამოესახლებინოთ ისინი და თვითონ კი მათი საუკეთესო მიწები დაეჭიროთ, რუსული პრესა მართლაც აპროტესტებდა იმას, რომ ქართველები (ტუზემცები) საუკეთესო მიწებზე ესახლენ, რუსებს კი ცუდი მიწები მისცეს. რუსი გადმოსახლებულებიც თავიანთ მდგომარეობას ადგილობრივ პირებს აბრალებდნენ, კორესპონდენტს მათ უთხრეს, რომ ჩამოსახლებას ხელმძღვანელობდა აჭარაში თურქი ხიმშივეი, ჯემალ-ბეგი, ორთაბათიუმში ყარა-ბეჭირი, ისიც თურქიო. ესენი მოღალატე ქართველებია, რომლებმაც ისლამი მიიღეს და თავიანთ სამშობლოდ თურქეთს თვლიან, სულთანს – ხელმწიფედო. ჩამოსახლებულმა რუსმა გლეხებმა იქნებ მართლაც არ იცოდნენ ამ ქართველების გამაჰმადიანების ისტორია, ძალით მიტაცებული აჭარისა და იქ მცხოვრებ ქართველთა ბუდი, მაგრამ გაზეთ „გოლოს მოსკვას“ რედაქტორმა კი უკვეყლა იცოდა, თუმიცა კორესპონდენციაში ამ აზრს არ განმარტავდა.⁹⁸

რუსების გადმოსახლებაში არსებულ ინერტულობას და მეტი ქმედების აუცილებლობას ქადაგებდა „პეტერბურგსკიე

ვედომოსტიც“, ითხოვდა კავკასიაში გზების გაუმჯობესებას, შავიზღვისპირეთში რუსების ინტენსიურ დასახლებას, კავკასიის მეფისნაცვლის მეტ ძალისხმევას რუსების დასამაგრებლად ჩასახლებულ ადგილებზე და მათი პირობების გაუმჯობესებას.⁹⁹

როგორც ვნახეთ, ქართული პრესა რუსულ კოლონიზაციას საქართველოს დიდ უბედურებად, მისი მომავლის ხელყოფად, ხალხის წინააღმდეგ მიმართულ დემოგრაფიულ აგრესიად მიიჩნევდა. რუსული პრესა, მისგან განსხვავებით, აკრიტიკებდა კოლონიზაციის ნელ ტემპს, თვლიდა, რომ რუსების სისხლით მოპოვებულ კავკასიაში ისინი უნდა ყოფილიყვნენ მოსახლეობის უმეტესობა. რუსული კოლონიური პოლიტიკის არსს ორივე თვალსაზრისი კარგად გამოხატავდა.

ამრიგად,

1. ამიერკავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს კოლონიზაცია XIX საუკუნეში მიმდინარეობდა რამდენიმე მიმართულებით: გერმანელთა ჩამოსახლებით, სექტანტების გადმოსახლებით, რუსული სამხედრო დასახლებების შექმნით, სომეხთა დასახლებით, მთლიანად, რეგიონის ეთნიკური აჭრელებით.

2. XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში რუსეთმა სცადა, ჩრდილო კავკასიის მსგავსად, სამხრეთ კავკასიაშიც მოსახლეობის უმეტესობად რუსები გადაექცია, რისთვისაც დაიწყო რუსული დასახლებების შექმნა.

3. მხარის კოლონიზაცია, რუსული დასახლებების შექმნის ორგანიზაცია დაევალა რუსეთის შ. ს. სამინისტროსთან არსებულ „გადასახლებულთა სამმართველოს ამიერკავკასიის განყოფილებას“, რომელიც 1898 წელს დაამტკიცდა. სამმართველოს ჰქონდა თავისი ფილიალები ამიერკავკასიის მთელ რეგიონში, ასევე გადასახლებულ გლეხთა დამხმარე კომიტეტები, ჰყავდა სპეციალური საგადასახლებო რაზმები, რომლებიც საზოგადოების წესდების მიხედვით მუშაობდნენ.

4. ამიერკავკასიაში და, კერძოდ, საქართველოში შექმნილ რუსულ სოფლებს დაერქვა რუსული სახელები, შეიკვალა ქართული ტოპონიმები, გადმოსახლებულებს ეხმარებოდნენ არა მარტო სამთავრობო დაწესებულებები, არამედ საქართველოში არსებული რუსული ბანკები და საქველმოქმედო საზოგადოებები.

5. რუსული სოფლები თავიანთი ადმინისტრაციით, კულტურული, სავაჭრო, სამედიცინო დაწესებულებებით, წარმო-

ადგენდა რუსული ადმინისტრაციის დასაყრდენ პუნქტებს, ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართულ ძალას. ამიტომ მათ ჰქონდათ განსაკუთრებული ეკონომიკური და მორალური მხარდაჭერა ხელისუფლების მხრივ.

6. „გადასახლებულთა სამმართველოს“ საქმიანობა იყო რუსეთის რეაქციული კოლონიური პოლიტიკის განხორციელების საშუალება: მის მიერ მოპოვებული ე. წ. „თავისუფალი მიწები“ სინამდვილეში ქართველ ხალხსაც არ ჰყოფნიდა, თუკი მისცემდნენ მისი მოხმარების საშუალებას – რუსები ამ მიწებზე სახლდებოდნენ, ქართველების ნაწილი კი რუსეთში მიდიოდა, იქ ითქვიფებოდა და კარგავდა ეროვნულ სახეს.

7. „გადასახლებულთა სამმართველოს“ მიერ მოხდა საქართველოს შავისღვისპირეთის დენაციონალიზაცია, რამაც შემდეგში მწვავე დაღი დაასვა აფხაზეთის ეროვნულ სახეს, გამოიწვია ამ ქართული კუთხის გარუსება, შექმნა სეპარატისტული რეჟიმის ჩამოყალიბებისათვის რეალური საფუძველი.

8. რუსი გლეხები ტრადიციული მეურნეობიდან და იარაღებიდან გადავიდნენ ადგილობრივი სამეურნეო გამოცდილების გადაღებაზე. შექნვივნენ კავკასიაში გაერკელებული კულტურების მოყვანას; ადგილობრივებთან ურთიერთობაში გაიმდიდრეს ცოდნა და მიწის დამუშავების ხერხები.

9. ქართველი მემამულეები იძულებულნი ხდებოდნენ სამმართველოს მიერ მოწყობილ ეშმაკურ ხერხებს დამორჩილებოდნენ და თავიანთი მამულები ამიერკავკასიის საგლეხო ბანკის საშუალებით რუსი გადმოსახლებულების ხელში ჩაეგდოთ, რაც ქართულ საზოგადოებას ძალზე აღაშფოთებდა.

10. ამიერკავკასიის მოსახლეობის ინტერესებს სახელმწიფო სათათბიროში იცავდნენ, „გადასახლებულ გლეხთა ამიერკავკასიის სამმართველოს“ მეშაობას, კავკასიის მეფისნაცვლის საქმიანობას აკრიტიკებდნენ ქართველი, აზერბაიჯანელი და სომეხი დეპუტატები, რუსი დეპუტატები კი თვლიდნენ, რომ რუს ხალხს, რომელმაც „სისხლით მოიპოვა“ კავკასია, უფლება ჰქონდა დასახლებულიყო იქ და ადგილობრივებთან შედარებით რიცხოვრივი უპირატესობა მოეპოვებინათ.

11. საქართველოდან ასახლებდნენ ან აიძულებდნენ გადასახლებას მაჰმადიან ქართველებს, მათ ადგილზე კი რუსებს ასახლებდნენ. ეს ხდებოდა აფხაზეთში, აჭარაში, სამხრეთ საქართველოში.

12. მიუხედავად მთავრობის მცდელობისა, საქართველოში რუსული დასახლებების შექმნამ ვერ პოოვა ის მასშტაბი, რაც მთავრობას აქონდა ჩაფიქრებული, რუსული სოფლები ვერ განმტკიცდნენ, მოსახლეობამ ვერ მოახდინა აკლიმატიზაცია, ვერ შეგუა ადგილობრივ პირობებს.

13. კოლონიზაციის პროცესი დამღუპველი იყო საქართველოსთვის, რადგან მისი სრულად განხორციელების შემთხვევაში საქართველო მთლიანად გარეუდებოდა. ვერ მოხერხდებოდა დემოგრაფიული წინსვლა-რეკენერაცია, ქართულ მიწაზე ქართველები ვერ განთავსდებოდნენ.

ეს პროცესი თავად რუსი გლეხებისათვისაც ტრაგიკულად იქცა. მთავრობა მათ პოლიტიკურ იარაღად იყენებდა კავკასიის დასაუფლებლად, მოსახლეობა კი ვერ ეგუებოდა ახალ პირობებს, ან იღუპებოდა, ან უკანვე გარბოდა და სოციალური კატასტროფის მსხვერპლი ხდებოდა.

14. ქართული და რუსული პრესა სხვადასხვა პოზიციიდან აფასებდა ამ პროცესს – ქართული დამღუპველად თვლიდა, რუსული პრესა კი მიიჩნევდა, რომ მეფისნაცვალის და გადასახლებულთა ამიერკავკასიის სამმართველოც განგებ აჭიანურებდა რუსების დასახლებას, ცუდ პირობებს აქმნიდა ჩამოსახლებულთათვის, სპეციალურად უყოფდა მათ გაობიან და უნაყოფო მიწებს, რაც სრული ცილისწამება იყო.

15. რუსული კოლონიზაცია გააქტიურდა საგლეხო რეფორმისა და კავკასიის ომების დამთავრების შემდეგ, მისი მასშტაბი გაიზარდა XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში, შეფერხდა რუსეთ-იაპონიის ომის გამო. ხოლო 1907 წლიდან კვლავ მასშტაბური გახდა სტოლიპინის რეფორმით გათვალისწინებული საგადასახლებო პროექტით. საბოლოოდ მისი დასრულება I-მა მსოფლიო ომმა განაპირობა. თუმცა რუსული კოლონიზაცია არ შეწყვეტილა არც საბჭოთა ტოტალიტარული რეჟიმის პირობებში მიმდინარე მშრომელთა ინტერნაციონალური კოლექტივებისა და დამკერეული საკავშირო მშენებლობების ხანაში.

რუსული კოლონიალიზმი იმპერიული დემოგრაფიული პოლიტიკის აგრესიულ და დივერსიულ ფორმას წარმოადგენდა.

RUSSIAN SETTLEMENTS IN GEORGIA (19TH-20TH CENTURIES) AND THE SOUTH CAUCASIAN DEPARTMENT OF EXILES' OFFICE

The colonization of the South Caucasus, mainly Georgia was taking place during the whole 19th-20th centuries. Authorities of the Russian empire were settling on the mentioned territory Russian soldiers, Germans, various sectarian groups, Armenians etc. The region became ethnically mixed and multicolored. Like the North Caucasus the Russian government aimed to change the demographic picture of the South Caucasus with the Russian population in majority to assimilate natives easily. From the end of 19th century to reach the aim they accelerate founding of new Russian settlements. "The South Caucasian Department of Exiles' Office" attached to the ministry of Internal affairs of Russia founded in 1898 was responsible to carry out the goal.

The office had its branches all over the South Caucasus. The committee of supporting peasants and special groups, for supporting the process of exile, who worked according to the official instructions of the mentioned office were also founded. Russian villages with Russian names were founded in Georgia with the support of these special groups. Georgian toponyms were changed. Russian exiles were supported not only by the government organizations but Russian banks and charity organizations in Georgia.

Russian villages together with their administration, culture, trade, medical organizations were the areas supporting Russian administration against the native population. That is why these settlements had a special economic and political governmental support in its turn. The activity of "The office of exiles" was a part of an aggressive and diversionary policy of Russia. Founding of Russian villages according to the Russian government was a positive activity as if they were cultivating so called "free lands". But it was not true. So called "free lands" did not exist in Georgia. Georgians, because they did not possess lands, were living native country and in foreign countries were assimilated with native population

The Georgian Black Sea side was denationalized by "The office of exiles" that caused the ground for the formation of Abkhazeti separatist regime.

The activity of "The office of exiles" was the subject of Russian and Georgian press criticism. According to Georgian press it served Russian government's chauvinistic, anti-Georgian and imperial policy. According to the Russian press "The office" and the vice-garant in the Caucasus worked badly. The colonization of the region should have been faster as Russia saved the region from Osmal and Persia aggression and thus, Russians deserved the lands more than natives.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ივანე ჯავახიშვილი, საქართველოს საზღვრები, ტფილისი, 1919 წ.; იგივე – დემოგრაფიული პროცესები და საქართველოს ტერიტორიული მოღიანობის საკითხი რუსეთ-საქართველო-სომხეთის ურთიერთობაში (XIX-XX ს.ს.), თბილისი, 1998 წ.
2. Антелава И. Р. Государственные крестьяне в Грузии в XIX в., Тбилиси, 1962, т. II.
3. გურამ მანჯგალაძე, გერმანელი კოლონისტები ამიერკავკასიაში 1817-1920 წწ. თბ., 1974.
4. Гугушвили П. В., Развитие сельского хозяйства в Грузии и Закавказье XIX-XX вв., Тбилиси, 1968. იგივე, საქართველოსა და ამიერკავკასიის კოლონიზაცია 1801-1920 წწ., ტ. I, თბ., 1949.
5. Поракишвили З. И., Духоборы в Грузии, Тбилиси, 1970.
6. Мирцхулава И. И., Аграрно-крестьянский вопрос в Грузии в 1900-1921 гг. Тбилиси, 1978.
7. Жордания О. К. К вопросу о революционной ситуации в Грузии в конце 50-х начале 60-х годов XIX в., Тбилиси, 1971.
8. ა. სონდულაშვილი, ეროვნული ენა და ეროვნული ურთიერთობები საქართველოში (1921-1923 წწ.), მაცნე, ისტორიის სერია, 1992 წ., №2.
9. ლ. ჯანიაშვილი, 1944 წელს სამხრეთ საქართველოდან გადმოსახლებულთა ეთნოისტორიული პრობლემები, თბ., 2006 წ.
10. შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975 წ.

11. Дзилзария Г. А., Махаджирство и проблемы истории Абхазии XIX столетия, Сухуми, 1982 г.
12. ლელა თოგოშვილი, რუსული დასახლებები დასავლეთ საქართველოში (XIX ს-ის 30-90-იანი წლები), საღისერგაციო ნაშრომი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2000 წ.
13. Клибанов А. И. История религиозного сектантства в России, М., 1965 г.
14. Тихонов Б. В., Переселения в России в II половине XIX в. М., 1978.
15. Волкова Н. Г. Этнические процессы в Закавказье в XIX-XX вв., в кн.: Кавказский этнографический сборник, М., 1969.
16. Брусникин Е. М., Переселенческая политика царизма в конце XIX в., Вопросы истории, 1965, №1.
17. Симонова М. С. Переселенческих вопросов в аграрной политике самодержавия в конце XIX в. – нач. XX в. – в кн.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, М., 1965.
18. Олонекский А., Колонизация Абхазии в II пол. XIX столетия – Труды Абхазского научно-исследовательского института краеведения, Сухуми, 1934, вып. II.
19. Меликсет-Бек Л. А., Из истории духовоборов в Грузии, (XIX в.), Тб., 1965.
20. Гукасянц А., Переселенческое дело в сухумского округе, Кавказское сельское хозяйство, 1895, с. 1265.
21. Айтян А. У., Русские переселенцы в восточной Армении, Ереван, 1975.
22. Оруджев Г. И., К истории образования русских поселений в Азербайджане, Известия А. Н. А. З. Г., История философия и право, 1969, №2.
23. Исмаил-Заде Д. И., Русское крестьянство в Закавказье (30-ые годы XIX – нач. XX в.), М., 1982.
24. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 1, გვ. 2
25. სცსსა, ფონდი 12, აღწ. 3, საქმე 1, გვ. 3.
26. სცსსა, ფონდი 12, აღწ. 3, საქმე 13, გვ. 34ა.
27. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 1, გვ. 5.
28. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 1, გვ. 3.
29. სცსსა, ფონდი 231, საქმე 417, გვ. 75.
30. სცსსა, ფონდი 416, აღწ. 3, საქმე 129, გვ. 8.
31. Тифлисский вестник, #249, 1877 wlis 13 noemberi.

32. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 1, გვ. 20.
33. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 1, ფ. 33.
34. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 47, გვ. 10-24.
35. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 1, ფ. 62.
36. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 1, ფ. 71.
37. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 1, ფ. 58.
38. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 2, ფ. 168-169.
39. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 16, ფ. 74.
40. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 16, ფ. 8.
41. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 21, ფ. 24-25, 62, 64.
42. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 47, ფ. 177.
43. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 47, ფ. 433.
44. ანზორ თოთაძე, აფხაზეთის მოსახლეობა, ისტორია და თანამედროვეობა, თბილისი, 1895, გვ. 87.
45. Всеподданнейшая записка по управлению Кавказским краем генерал-адъютанта графа Воронцова-Дашкова, 1907, стр. 81.
46. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 3, ფ. 6.
47. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 3, ფ. 44.
48. სცსსა, ფონდი 12, აღწ. 3, საქმე 13, გვ. 47.
49. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 47, ფ. 38.
50. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 16, ფ. 227.
51. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 16, ფ. 233.
52. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 342, ფ. 9.
53. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 342, ფ. 9-67.
54. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 342, ფ. 129-132.
55. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 342, ფ. 180-182.
56. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 335, ფ. 22.
57. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 335, ფ. 48-49.
58. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 336, ფ. 76-82.
59. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 13, ფ. 156-157.
60. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 172, ფ. 1-3.
61. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 172, ფ. 18-19.
62. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 189, ფ. 43-45.
63. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 189, ფ. 64-65.
64. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 189, ფ. 16-24.
65. სცსსა, ფონდი 26, აღწ. 3, საქმე 3015, ფ. 23.
66. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 15, ფ. 6.
67. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 15, ფ. 23.
68. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 15, ფ. 34.

69. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 15, ფ. 49-50.
70. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 15, ფ. 81-82.
71. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 15, გვ. 83.
72. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 164, გვ. 39.
73. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 164, გვ. 80.
74. სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 171, გვ. 55.
75. Вермишев Х. А., Земледелие у госуд. крестьян Закавказского края, стр. 178.
76. SCSSA, ფონდი 416, აღწ. 3, საქმე 222, გვ. 22.
77. „Черноморский вестник“, 1 января, 1898. №1
78. Стенографический отчет Государственная дума, II созыв, I сессия, заседание 44, 1908 წლის 29 მარტი, სცსსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 282, გვ. 40-69.
79. „რუსების ჩამოსახლება“, გაზეთი „დროება“, №247, 1909 წ. 6 ნოემბერი.
80. „გარეთ კახეთი გაიყიდა“, გაზეთი „დროება“, №288, 1909 წლის დეკემბერი.
81. გაზეთი „დროება“, №290, 1909 წლის 30 დეკემბერი.
82. გაზეთი „დროება“, №, 1910.
83. „რუსების დასახლება“, გაზეთი „დროება“, №263, 1909 წ.
84. „შინაური კოლონიზაციის მოგვარების საჭიროება“, გაზეთი „საქართველო“, №35, 1916 წ.
85. „ქართველ-სომეხთა მისწრაფებანი“, გაზეთი „საქართველო“, №17, 1916 წ.
86. „გერმანელთა კოლონიზაციის გაძლიერება“, გაზეთი „დროება“, №14, 1910 წლის 20 იანვარი.
87. გაზეთი „დროება“, №215, 1910 წლის 21 იანვარი.
88. „სამშობლო განსაცდელშია“, გაზეთი „დროება“, №21, 1910 წლის 28 იანვარი.
89. გაზეთი „დროება“, №24, 1910 წლის 31 იანვარი.
90. კამუთ-ბეი, აფხაზთა და აფხაზების შესახებ, გაზეთი „დროება“, №№270-282, 1909 წელი.
91. ლებელი, „რაჭველებს მიწა უნდა“, გაზეთი „დროება“, №267, 1909 წ.
92. Газета «Русское знамя», 1911, №2 от 13 марта, «Тревожное успокоение», სცსსა, ფ. 242, აღწ. 1, საქმე 533, ფ. 1.

93. Русская колонизация в Закавказье; გაზეთი „Московские ведомости“ 1911 წლის 1 მაისი, სცხსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 533, ფ. 2
94. გაზეთი „ყუბანის კურიერი“, 1911 წლის 12 ივნისი, „По Кавказу“ სცხსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 533, ფ. 4.
95. გაზეთი „Новое время“ 1911 წლის 17 ივნისი, „Какая школа нужна в Закавказье“, სცხსა, ფ. 242, აღწ. 1, საქმე 533, ფ. 6.
96. გაზეთი „Московские ведомости“ 1911 წლის 1 სექტემბერი, „Кавказская колонизация“ სცხსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 533, ფ. 8.
97. გაზეთი „Московские ведомости“, 5 დეკემბერი, 1911 წ. „Русские на Мугани“, სცხსა, ფ. 242, აღწ. 1, საქმე 522, ფ. 9.
98. „Судьба русских поселков“ გაზეთი „Голос Москва“, 1911 წლის 16 დეკემბერი, სცხსა, ფ. 242, აღწ. 1, საქმე 533, ფ. 11.
99. „Переселенческое дело на Кавказе“, „Петербургские ведомости“, 1912 წლის 12 მარტი; სცხსა, ფონდი 242, აღწ. 1, საქმე 533, ფ. 12.

რუსეთის რელიგიური პოლიტიკის ისტორიიდან
საქართველოში
(XIX ს-ის I ნახევარი)

XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე აღმოსავლეთის საკითხი რუსეთის საგარეო პოლიტიკის უმნიშვნელოვანეს პრობლემას წარმოადგენდა. XVIII ს-ის 80-იანი წლების დამდეგისათვის რუსეთმა ფაქტობრივად გადაჭრა ყირიმის სახანოს შემოერთების საკითხი, მთელი ძალები მობილიზებულ იქნა შავი ზღვის აუზში გაბატონებისათვის. რუსეთის იმპერიის საგარეო-პოლიტიკურ მიზნებში უმნიშვნელოვანესი ადგილი და განსაზღვრული მისია კავკასიის რეგიონს და, კერძოდ, საქართველოს მიენიჭა. კავკასიაში თავისი გავლენის მოპოვებისათვის მებრძოლ თურქეთსა და ირანს რუსეთიც დაემატა.

კავკასია ეთნიკურად და რელიგიურად მეტად მრავალფეროვანი რეგიონი გახლდათ. ხშირ შემთხვევაში რელიგიური ფაქტორი განსაზღვრავდა ამა თუ იმ ხალხების ეთნოკულტურულ და ერთაშორის ურთიერთდამოკიდებულებას, სიმპათიას თუ ანტიპათიას, საგარეო პოლიტიკურ ორიენტაციას. ამგვარ პირობებში, პოლიტიკაში რელიგიის ინსტრუმენტად გამოყენება ძალზე თვალსაჩინო და დამახასიათებელი გახდა კავკასიის რეგიონში გავლენის მოპოვების მოსურნე თითოეული დაპირისპირებული მხარისათვის. რელიგიური თვალსაზრისით ირანს, თურქეთს და რუსეთს ამ რეგიონში თავისი საყრდენი ძალა ჰყავდა: კავკასიის ქრისტიანი ერები (ქართველები, სომხები) პრორუსულ ორიენტაციას ატარებდნენ; წრდილო კავკასიისა და ამიერკავკასიის მუსლიმი მოსახლეობის ნაწილი პროირანულ, ნაწილი პროთურქულ ორიენტაციაზე იდგა.¹

რუსეთის მხრივ საქართველოთი დაინტერესება განსაკუთრებით გამძაფრდა იმპერატორ ეკატერინე II-ის მიერ ანტიოსმალური კამპანიის (1768-1774) წამოწყებისას. იმპერიის უმაღლესმა ხელისუფლებამ წინა პლანზე წამოწია რელიგიური მომენტი და ქრისტიანული აღმსარებლობის ხალხებს, მათ შორის ქართველებს, მოუწოდა ჩაბმულიყო ოსმალეების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამ მოწოდებას ქართველი მონარქები, ერეკლე II და სოლომონ I, აქტიურად გამოეხმაურნენ. აღ-

სანიშნავია, რომ რუსეთის მიერ XVIII ს-ის II ნახევარში ანტიოსმალური ექსპედიციის წარმატებით დასრულების შემდეგ, 1774 წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დადებული ქუტუჯკინარჯის ზავის თანახმად, ხარკისა და გადასახადებისაგან საქართველოს გათავისუფლება, ოსმალეთისათვის ქართველი ტყვეებით ვაჭრობის აკრძალვა ქართველ მეფეთა მხრივ პირველ მსხვილ პოლიტიკურ წარმატებად იქნა მიჩნეული. თუმცა, ანტიოსმალურ კამპანიაში საქართველოს მონაწილეობამ ირანისა და თურქეთის გულისწყრომა გამოიწვია, რის შედეგადაც მათ საქართველოს წინააღმდეგ კავკასიელი მთიელები და მეზობელი მუსულმანური სახანოები აამხედრეს. ამ ზავის პირობებში მეტად საყურადღებოა 23-ე არტიკულით მიღებული დებულება, რომლის მიხედვითაც ოსმალეთმა რუსეთი აღმოსავლეთის ქრისტიანთა მფარველად აღიარა.² ამდენად, საერთაშორისო დოკუმენტით გაფორმდა რუსეთის ისტორიული ამბიციია, რომელიც რუსული მესიანიზმის ძირითად იდეას უკავშირდება. ეს იდეა, ჯერ კიდევ XV ს-ში კონსტანტინეპოლის დაცემის შემდეგ გაჩნდა და ქრისტიანული აღმოსავლეთის რელიგიურ-კულტურულ ცენტრად მოსკოვს, ვითარცა “მესამე რომს” აღიარებს; ხოლო რუსეთს, როგორც ბიზანტიის მემკვიდრეს, მართლმადიდებლობის დამცველისა და გამავრცელებლის საპატიო ფუნქციას ანიჭებს. რუსეთმა ხელშეკრულების ძალით დოკუმენტურად დაიდისტურა ის უპირატესობა, რომლითაც ქრისტიანულ აღმოსავლეთში, ბუნებრივია კავკასიის რეგიონშიც, დაპყრობილ თუ დასაპყრობ ქვეყნებში მართლმადიდებლობის გავრცელება მისი იმპერიული პოლიტიკის ნაწილი გახდა. რუსეთის მხრივ, იმპერიის საზღვრების გაფართოების იდეა ღვთის წინაშე დაკისრებული მისიის შესრულებით აიხსნა და ამ ტერიტორიებზე მართლმადიდებლობის გავრცელებით, განმტკიცებითა და დაცვით გამართლდა. ფაქტობრივად, მართლმადიდებლობა რუსეთის იმპერიაში იქცა მეზობელი ტერიტორიების ათვისებისა და კოლონიური პოლიტიკის წარმართვის საშუალებად.

XVIII საუკუნის განმავლობაში საქართველოსა და რუსეთს შორის პოლიტიკური კავშირების პარადოქსურად აქტიური ხასიათი ეძლევა საეკლესიო-რელიგიურ ურთიერთობებსაც. რუსეთის ქალაქებსა და სასულიერო ცენტრებში საქართველოდან სამოღვაწეოდ ან სასწავლებლად წარგზავნილ არაერთ სასულიერო პირს ეხვდებით. სოგიერთ მათგანს

რუსეთის დამოუკიდებელი საეკლესიო კათედრებიც კი წააბარეს. საქმარისია აღინიშნოს: საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ I, რომელიც რუსეთში ელაღიმირის საარქიეპისკოპოსო კათედრას განაგებდა; არქიეპისკოპოსი იოსებ სამეხელი – იურიევის მონასტრის არქიმანდრიტი; ეპისკოპოსი იოანე მანგლული – მოსკოვში ზნამენსკის მონასტრის არქიმანდრიტი; გაიოზ ბარათაშვილი – მოსკოვის სასულიერო აკადემიის კურსდამთავრებული, შემდგომში მოზდოკის ეპისკოპოსი, მოგვიანებით ასტრახანის არქიეპისკოპოსი, რომელიც წარმატებით ხელმძღვანელობდა ქართულ-რუსულ სასულიერო მისიას კავკასიის მთიელთა შორის მართლმადიდებლობის გასაერთიანებლად.³ ამგვარად, რუსეთის სასულიერო ხელისუფლება ცდას არ აკლებდა ქართველ სასულიერო პირთა გარკვეული ნაწილი საქართველოს რუსეთთან ერთობის იდეის მხარდამჭერად ექცია.

კავკასიის რეგიონში გაბატონებისათვის რუსეთმა შესანიშნავად ისარგებლა ქართველ მეფეთა პრორუსული ორიენტაციით. საქართველოს მიერ რუსეთზე აღებული კურსი მნიშვნელოვანწილად კონფესიური მომენტიტ განისაზღვრა. “ერთმორწმუნეობა” – ეს იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომელმაც XVIII ს-ის ბოლოს განაპირობა ისლამურ სამყაროსთან მრავალსაუკუნოვან ბრძოლაში დაბადებული საქართველოს ისტორიული არსევანი: მისი პოლიტიკური ორიენტაცია რუსეთისაკენ. აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფია იმთავითვე ხაზს უსვამდა ერთმორწმუნეობის ფენომენს, როგორც იდეოლოგიურ საფუძველს, რომელმაც გამოუვალ პოლიტიკურ მდგომარეობაში მყოფი საქართველო რუსეთთან ურთიერთობის გზაზე გაიყვანა.⁴ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაში აღმსარებლობის ფაქტორის მნიშვნელობას ივანე ჯავახიშვილიც შეეხო. მან უწყენა, რომ სარწმუნოებრივ მოტივს რუსეთის ხელისუფალნი და დიპლომატიური სამსახურები ძირითადად თავისი სამხედრო-პოლიტიკური მიზნების სასარგებლოდ იყენებდნენ, მისი მფარველობის მოიძევე საქართველო კი თამაშში ყოველთვის წაგებული რჩებოდა.⁵

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალური სტატუსისათვის მეტისმეტად შეუფერებლად გამოიყურება 1783 წელს გეორგიევსკის ტრაქტატის VIII არტიკულით განსაზღვრული რუსეთ-საქართველოს საეკლესიო ურთიერთმიმართების

პირობები: საქართველოს ეკლესიის კათოლიკოს-პატრიარქი სინოდის წევრად გამოცხადდა და რუსულ სასულიერო იერარქიაში მე-8 ადგილი მიენიჭა. საგანგებო ვითარებაში უნდა შედგენილიყო დამატებითი მუხლი, რომელიც დაარეგულირებდა საქართველოს ეკლესიის მმართველობის ფორმებს და რუსეთთან საეკლესიო ურთიერთობებს.⁶ ასეთი არტიკული რეალურად არ შემდგარა, საქართველოს ეკლესიის წეს-განგება ამ ეტაპზე უცვლელი დარჩა. აღსანიშნავია, რომ საერო ხელისუფლების მიერ კათოლიკოს-პატრიარქის ტიტულის იერარქიულად სინოდის წევრებთან გათანაბრება და ავტოკეფალური ეკლესიისათვის მართვის პრინციპების დადგენის მცდელობა საეკლესიო სამარდის ნორმებით გაუმართლებელი იყო.⁷ ყოველივე ეს მიუთითებდა უწმინდესი სინოდის დაუძლეველ სურვილზე – საქართველოს ეკლესია ნელ-ნელა თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია, დაემცირებინა მისი იერარქიული სტატუსი და თვითშეგნება.

XVIII–XIX საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოს რუსეთთან ურთიერთობა ქართულ ისტორიოგრაფიაში შეფასებულია, როგორც ქართლ-კახეთის სამეფო ხელისუფლების პოლიტიკური გუდუბრევილობა, რუსეთისადმი სარწმუნოებრივ ნიადაგზე დამყარებული “დაუშრეტელი ნდობა.” ამგვარი პოლიტიკის წყალობით მოვლენები 1801 წლის მანიფესტით დასრულდა, რასაც შედეგად ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება და რუსეთის მხრივ საქართველოს ფაქტობრივი ანექსია მოჰყვა.⁸ ეს აქტი გადამწყვეტი აღმოჩნდა საქართველოს ეკლესიისათვისაც.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად ერთმორწმუნეობისა და საერთო აღმსარებლობისა, საქართველოს ეკლესია სრულიად განსხვავებული საეკლესიო წესგანგების მქონე რუსული ეკლესიის წინაშე აღმოჩნდა. ამან მნიშვნელოვნად განაპირობა რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის ხასიათი საქართველოში.

1722 წელს პეტრე I-ის საეკლესიო რეფორმამ სათავე დაუდო რუსეთში მართლმადიდებლური ეკლესიის განვითარების ახალ, ე.წ. სინოდალურ პერიოდს. პატრიარქობის ინსტიტუტის გაუქმებამ, ხოლო მის ნაცვლად უმაღლეს სასულიერო იერარქთა მუდმივი კრების, – უწმინდესი სინოდის, ჩამოყალიბებამ ეკლესიის მართვის

სამართლებრივ-კულტურული ფორმები და პრინციპები ძირეულად შეცვალა. სასულიერო რეგლამენტით მონარქი გამოცხადდა ეკლესიის უმაღლეს განმგებლად. სამღვდლოება ერთგულების ფიცს უკხადებდა არა საეკლესიო დოგმატებს, არამედ მონარქსა და დინასტიას. უწმინდესი სინოდის შესაფერისი სტატუსის უზრუნველსაყოფად, სენატის მსგავსად, ის გამოცხადდა სამთავრობო, ანუ სახელმწიფო ძალაუფლების მფლობელ დაწესებულებად. ამგვარი რეფორმის შედეგად, საეკლესიო მმართველობის სადავეები, ფაქტობრივად, სახელმწიფო ხელისუფლების ხელში აღმოჩნდა. ეკლესიის მართვის საქმეს რუსეთის იმპერატორი უშუალოდ განაგებდა უწმინდესი სინოდის საშუალებით.

რუსეთის უწმინდეს სინოდზე მუდმივი სახელმწიფო კონტროლის მიზნით დაარსდა ობერ-პროკურორის თანამდებობა. მის კომპეტენციაში თავდაპირველად შედიოდა იმპერატორისათვის მოხსენებების, ხოლო სინოდისათვის წლიური ანგარიშების წარდგენა; აგრეთვე, სინოდალური დაქსებულებებისა და უწყებების – კანცელარიის, სამეურნეო ნაწილის, სასწავლო კომიტეტის, ტიპოგრაფიის – მმართველობა. ობერ-პროკურორს სინოდის სამდივნოში ეჭირა საკანაძო პოზიცია, რაც მომავალში ამ ინსტიტუტის დაწინაურებასა და უფლებების ზრდას განაპირობებდა. პარადოქსულია, რომ პეტრე I-ის არსობრივად არაკანონიკური ხასიათის საეკლესიო რეფორმამ ოფიციალური აღიარება მიიღო კონსტანტინეპოლისა და ანტიოქიის პატრიარქების მხრივ.⁹

საეკლესიო მიწების გამოყენება სახელმწიფო მიწნებისათვის რუსეთში მიმდინარე საეკლესიო რეფორმების მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო. ეს პროცესი დამთავრდა XVIII ს-ში, როდესაც 1784 წელს ეკლესიის უძრავ-მოძრავი ქონება ხაზინის საკუთრებად გამოცხადდა.¹⁰ საეკლესიო მამულების კონტროლის, ექსპლუატაციისა და შემოსავლების განკარგვის სრული უფლება სახელმწიფოს პრეროგატივა გახდა. სამღვდულოებას დაენიშნა ჯამაგირი. რეალურად, სასულიერო წოდების წარმომადგენლები სახელმწიფო წინოვნიკებად იქცნენ.

XIX ს-ის დასაწყისისათვის რუსეთში წოდებრივ-წარმომადგენლობითი მონარქია გარდაიქმნა აბსოლუტურ მონარქიად, ქვეყანაში არსებული ყველა სეგმენტი მაქსიმალურად დაექვემდებარა სახელმწიფოს და იმპერატორს. კაპიტალისტუ-

რი ურთიერთობის ჩამოყალიბებამ ცვლილებები ქვეყნის სოციალურ და ეკონომიკურ ცხოვრებაშიც მოიტანა. ამ ფუნდამენტალურმა გარემოებებმა განსაზღვრეს პრინციპულად ახალი ურთიერთობები სახელმწიფოსა და ეკლესიას შორის.

XIX ს-ის დასაწყისისათვის სახელმწიფო-საეკლესიო ურთიერთობები რუსეთში შევიდა სრულიად ახალ ფაზაში. თუ XVIII ს-ში ხელისუფლებამ ბოლო მოუდო ეკლესიის პოლიტიკურ დამოუკიდებლობას, XIX ს-ის I ნახევარში საერო ბიუროკრატიაში ხელში აიღო საეკლესიო საქმეთა განმგებლობის პროცესი. 1802 წელს ალექსანდრე I-ის მიერ სინოდს სახელმწიფო დაწესებულებებთან უშუალო ურთიერთობის უფლებამოსილება აეყარა. ასეთი ურთიერთობები ამიერიდან მხოლოდ ობერ-პროკურორის საშუალებით უნდა განხორციელებულიყო. ობერ-პროკურორის ძალაუფლება მკვეთრად გაძლიერდა: მაკონტროლებელი ფუნქციის გარდა, მან შეიძინა ხელმძღვანელი და განმკარგავი ძალაუფლება.¹¹

რუსული მართლმადიდებლური ეკლესიის მდგომარეობაზე მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ამ სახელმწიფოს ტერიტორიის მრავალმხრივმა გაფართოებამ. სხვადასხვა ეროვნებისა და კონფესიური აღმსარებლობის ხალხებით დასახლებული რეგიონების შემოერთების შედეგად, რუსეთი იქცა პოლიეთნიკურ და პოლიკონფესიურ იმპერიად. ბუნებრივია, სახელმწიფო ინტერესების შესაბამისად დაისვა რელიგიურ მიმდინარეობებსა და აღმსარებლობებთან დამოკიდებულების საკითხი. სხვადასხვა რელიგიების არსებობა და განვითარება იმპერიაში უნდა დამორჩილებოდა იდეურ ფორმულას „მართლმადიდებლობა, თვითმპყრობელობა, ხალხურობა“. ყველაფერი კეთდებოდა იმისათვის რომ მართლმადიდებლობას არ დაეკარგა წარმმართველი მნიშვნელობა, სახელმწიფო რელიგიის ფუნქცია, სახელმწიფო კანონმდებლობით განსაზღვრული გაბატონებული რელიგიის სამართლებრივი სტატუსი.

აბსოლუტური მონარქიის აყვავების პირობებში, ბუნებრივია, რუსეთის ხელისუფლება საქართველოში ვერ შეეცუბოდა სახელმწიფოსაგან დამოუკიდებელ, თვითმართვად საეკლესიო ორგანიზმს. 1801 წელს აღმოსავლეთ საქართველო რომანოვების იმპერიის ერთ-ერთ უუფლებო გუბერნიად იქცა. ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთებით დაიწყო საქართველოს ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნის პროცესი.

ქართული ეკლესიის სახელმწიფოსთან ურთიერთმიმართება ისტორიულად აგებული იყო ისეთ პრინციპზე, როგორიცაა: სარწმუნოების გაერცვლებაში სრული თავისუფლება და ძალდაუტანებლობა; საეკლესიო წყობისა და შინაგანი მართვა-გამგეობის სრული დამოუკიდებლობა; საერო ხელისუფალთა მხრივ უმაღლეს საეკლესიო იერარქთა უფლებამოსილებაში ჩაურევლობა; საეკლესიო ქონების ხელშეუხებლობა. საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაცია სწორედ ეკლესიის მართვა-გამგეობის ამ პრინციპების საპირისპიროდ იქნა მიმართული.¹²

რუსეთის იმპერატორი პავლე I იმთავითვე აცხადებდა: "მე მინდა, რომ საქართველო იყოს გუბერნია, დაუყოვნებლივ დააყენეთ ის სენატთან კავშირში, ხოლო სასულიერო ხაზით სინოდთან, მათი პრივილეგიების ხელშეუხებლად."¹³ ამგვარი განცხადებების პარალელურად, უწმინდესი სინოდი განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა აღმოსავლეთ საქართველოში ეპარქიათა და მონასტერთა რაოდენობის შესახებ, ცდილობდა მოეპოვებინა ცნობები ეპარქიათა მმართველების, საეკლესიო-სახამართლო ორგანოების არსებობის, სასულიერო წოდების საკადრო მომზადების, სასულიერო სასწავლებლების, საეკლესიო შემოსავლების თაობაზე.¹⁴ ყოველივე ეს მიუთითებდა, რომ საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაცია საქართველოს რუსეთთან შეერთებისთანავე იგეგმებოდა. განსაზღვრული იყო თბილისისა (ქართლის) და თელავის (კახეთის) ეპარქიების შექმნა; თითოეულ მათგანში დიკასტერიის, ხოლო სხვა ქალაქებში სასულიერო მმართველობების დაფუძნება. თბილისის ეპარქიაში აპირებდნენ კოადიუტორის თანამდებობის შემოღებას, გორის ეპისკოპოსის ხარისხში.¹⁵

პავლე I-ის გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს ეკლესია 1801 წლის აპრილში რუსეთის მთავრობისადმი წარდგენილ ნოტაში საეკლესიო საკითხის შესახებ მოითხოვდა: საქართველოს ეკლესიის საშინაო საქმეებში ჩაურევლობას, კათოლიკოს-პატრიარქის ანტონ II-ის, ასევე საქართველოს ეპარქიების ყველა სასულიერო პირის ტიტულისა და თანამდებობის შენარჩუნებას.

1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით ქართველ სამღვდულოებას აღეთქვა: "ყველას ხელუხლებელი შერჩება უპირატესობანი თავისი მდგომარეობისა, თავისუფალი შესრულება თავისი სარწმუნოებრივი წეს-წყველებებისა და უფლუ-

ბა საკუთრებისა".¹⁶ ფაქტობრივად, მანიფესტით აღიარებული იქნა საქართველოს ეკლესიის "შეუვადლობა და ხელშეუხებლობა. საქართველოსთან დაკავშირებულ რელიგიურ სიძნეოებს განსაკუთრებული დაცვითა და დაცვით. აღუქსანდრე I-მა საქართველოს მიმართ გულმოდგინების ნიშნად, იხება ქართველი ხალხისათვის დაებრუნებინა მრავალსაუკუნოვანი სიწმინდე – წმინდა ნინოს ვახსის ჯვარი. ნიშნდობლივიცაა ის იყო, რომ საქართველოში შემოსულ რუსეთის ჯარს ქართველთა წმიდათაწმიდა რელიქია უძღოდა წინ.

ხელისუფლებას მეტად მოკლე მეხსიერება აღმოაჩნდა. ანტონ კათოლიკოსს შეუხარხუნდა საეკლესიო ტიტული, მაგრამ მისი უფლებამოსილება მკვეთრად შეიზღუდა. საქართველოს ეკლესიის უფლებების შელახვისა და მისი მწყემსმთავერის ფუნქციებში უხეშად შეჭრის არაერთ შემთხვევას პქონდა ადგილი რუსი მოხელეების – კნორინგის, ლაზარევის, ციციანოვისა და სხვების მხრივ. ისინი აქტიურად ერეოდნენ საქართველოს ეკლესიის საშინაო საქმეებში, ითხოვდნენ საქართველოს ეკლესიის ქონებრივი მდგომარეობისა და გასაქალაქმოსაგლეების აღწერის მასალებს, დამოუკიდებლად გეგმივდნენ ეპარქიებისა და სამღვდლო პირთა რიცხვის შემცირებას, მოითხოვდნენ კათოლიკოს-პატრიარქს საერო ხელისუფლებასთან შეთანხმების გარეშე გადაწყვეტილება არ მიეღო.¹⁷

მთავარმართებელმა ტორმასოვმა დანიშვნისთანავე ქმედითი ღონისძიებები გაატარა საქართველოს ეკლესიის სტრუქტურული და ადმინისტრაციული გარდაქმნისათვის. მასობრივი უკმაყოფილების თავიდან აცილების მიზნით თავდაპირველად მთავრობამ რეფორმების ქართველთა ხელით გატარება განიზრახა. კათოლიკოს-პატრიარქს ანტონ II-ს წინადადება მიეცა საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის პროექტი შეედგინა. ანტონ II დათანხმდა საეკლესიო რეფორმის გატარებაზე, საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობის შენარჩუნების პირობით. დაგეგმილი რეფორმა საქართველოს ეკლესიის რუსეთის საეკლესიო სისტემაში ჩართვასა და სრულ შერწყმას ითვალისწინებდა. ეს კი მხოლოდ მისი ავტოკეფალიის გაუქმებით მიიღწეოდა. ბუნებრივია, პატრიარქის აღნიშნული პირობა რუსული მხარისათვის მიუღებელი იყო.

საქართველოში ეკლესია-მონასტრების აღრიცხვისა და სამღვდლოების რაოდენობის დასადგენად საქართველოს მთავარმართებელმა ტორმასოვმა 1809 წელს სინოდის ობერ-

პროკურორის წინაშე დააყენა საკითხი საქართველოში სასულიერო დიკასტერიის, როგორც უმაღლესი სასულიერო მმართველობის ორგანოს დაარსების შესახებ. საფარაუდოდ, მას სათავეში საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი უნდა ჩადგომოდა, ხოლო მოადგილედ ვარლამ ერისთავი, რუსეთში გაზრდილი ქართველი, რუსული ეკლესიის მართვა-გამგეობის საკითხში ღრმად ჩახედული პირი, უნდა დაენიშნათ. ეს ინიციატივა, ზუსტად ზემოთხსენებული გეგმის მიხედვით, ვერ განხორციელდა, რადგან ანტონ II საეკლესიო საქმეების მოგვარების საბაბით იმპერატორის ალექსანდრე I-ის მიერ სანკტ-პეტერბურგში მიიწვიეს. 1910 წლის 3 ნოემბერს კათოლიკოს-პატრიარქი იძულებული გახდა გამგზავრებულიყო.¹⁸

აღსანიშნავია, რომ რუსეთში ჯერ კიდევ 1805 წლიდან, იმპერატორის სურვილის შესაბამისად, მაღალი სამღვდულოების წარმომადგენელთა გაცნობისა და საეკლესიო საქმეთა მოგვარების მოტივით, დაწესებულ იქნა სასულიერო პირთა სანკტ-პეტერბურგში სახელმწიფო ხარჯით მიწვევა, უწმინდეს სინოდში დასწრების უფლებით. პირველად მიწვეულ იქნა მოგილევების არქიეპისკოპოსი ანასტასი. მისი არყოფნის პერიოდში მოგილევებში მმართველობა მოაწვევს უწმინდესი სინოდის შეხვედრებისამებრ, ხოლო თავად არქიეპისკოპოსი პეტერბურგში ჩამოსვლისთანავე განამწესეს სხვა ეპარქიაში. მოსაწვევ პირთა ვინაობა საგანგებოდ შეირჩეოდა. ნათელი იყო, რომ იმპერატორის სურვილი პირადად გაეცნო სასულიერო უწყების უმაღლესი წარმომადგენლები გამოიყენებოდა პოლიტიკური მიზნებისათვის. ხშირ შემთხვევაში, ობერ-პროკურორ გოლიცინს ეს წესი საშუალებას აძლევდა ეპარქიის მმართველის იმპერატორთან სტუმრობით ესარგებლა და ადგილობრივად გაეტარებინა ის რეფორმები, რაც მის სისტემასა და ჩანაფიქრს შეესაბამებოდა.¹⁹

ამჯერადაც, შემთხვევითი არ იყო იმპერატორის მიერ ანტონ II-ის რუსეთში გაწვევის შესახებ მიღებული გადაწყვეტილება. პეტერბურგში ჩასულ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქისადმი მიმართულ რესკრიპტში ალექსანდრე I უკვე პირდაპირ მიუთითებდა რუსეთის ხელისუფლების მიზნების შესახებ: “საქართველოს სამეფოს რუსეთის სახელმწიფოსთან შეერთების შემდეგ საქართველოს ეკლესიაც უთუოდ უწმინდესისა და უმართებულების სინოდის გამგეობას უნდა დაქვემდებარებოდა. ახალ მართვა-გამგეობასთან შეუ-

თავსებელი იქნება საქართველოში კათოლიკოსის ყოფნა.²⁰ იმპერატორი ანტონ II-ს ეკლესიის მეთაურობაზე უარის სანაცვლოდ უწმინდესი სინოდის წევრობასა და ყველა სასულიერო უპირატესობის შენარჩუნებას აპირებოდა. კათოლიკოს-პატრიარქის პროტესტის მიუხედავად, სახელმწიფო განჩინებით ის საქართველოს ეკლესიას ჩამოაშორეს და რუსეთში დატოვეს.

XIX ს-ის I სახეარში რუსეთის მიერ საქართველოში გატარებული საეკლესიო რეფორმა რამდენიმე მიმართულებით განვითარდა. ის გულისხმობდა საქართველოს ეკლესიის ძირეულ სტრუქტურულ-ადმინისტრაციულ რეორგანიზაციას, საეკლესიო გადასახადების კომუტაციას და საეკლესიო მამულების სეკულარიზაციას; საღვთისმსახურო განაწესის, დაბალი სამღვდულოების მდგომარეობის, სასულიერო განათლების სისტემის გარდაქმნას.

საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის პროექტის შემუშავება დაეწალა ვარლამ ერისთავს. 1811 წლის 30 ივნისს მის მიერ წარმოდგენილი პროექტი იმპერატორის ხელმოწერით დამტკიცდა.²¹ საეკლესიო გარდაქმნების I ეტაპი ამ პროექტს უკავშირდება: გაუქმდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია. საკათალიკოსოს ნაცვლად ჩამოყალიბდა საქართველოს საეგზარქოსო. საქართველოს პირველ ეგზარქოსად ვარლამ ერისთავი დაინიშნა. ეპარქიათა რიცხვი საგრძნობლად შემცირდა. აღმოსავლეთ საქართველოში არსებული 13 ეპარქიის ნაცვლად შეიქმნა 2 ეპარქია: მცხეთა-ქართლისა და ალავერდ-კახეთის. ორივე ეპარქიის საეკლესიო საქმეების მართვისათვის დაწესდა სპეციალური ორგანო—დიკასტერია, რომლის თავმჯდომარედ ეგზარქოსი დაინიშნა, ხოლო წევრებად აირჩიეს რუსეთის რეჟიმის მომხრე ქართველი სამღვდულოება. სასულიერო დიკასტერიის ფუნქცია იყო ეკლესიებისა და მონასტრების მდგომარეობის შესწავლა, საეკლესიო გადასახადების დადგენა, შემოსავლების აღრიცხვა, ქორწინება-განქორწინების საკითხები, საეკლესიო პირთა შორის წარმოშობილი სადავო საკითხების მოგვარება.

კათოლიკოს-პატრიარქის ნაცვლად დაარსდა ეგზარქოსის თანამდებობა. ეს იყო სასულიერო ხარისხი მიტროპოლიტსა და პატრიარქს შორის. ეგზარქოსს მიენიჭა უპირატესობა — უწმინდეს სინოდში მუდმივად მეოთხე ადგილი დაეკავებინა. მართალია, რუსეთის უწმინდეს სინოდში ასეთი

მაღალი ტიტულით არც ერთი მღვდელმთავარი არ იყო წარმოდგენილი, მაგრამ ფაქტიურად საქართველოს ეგზარქოსის მათთან შედარებით ნაკლები პრივილეგიები ჰქონდა. უმეტეს შემთხვევაში იგი რუსეთის შიდა ეპარქიის მმართველებზე ნაკლები უფლებებით სარგებლობდა.²²

საეგზარქოსოს დაარსებით საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში დაიწყო ეკლესიის მმართველობის ახალი ხანა. ამგვარად, საეკლესიო სამართლის ნორმების უგულვებელყოფის გზით გაუქმდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია და იგი უშუალოდ რუსეთის უწმინდეს სინოდს დაექვემდებარა. შეიქმნა საეკლესიო ორგანიზაცია, რომელიც საშუალებას იძლეოდა საქართველოს ეკლესია რუსეთის სახელმწიფო ინტერესების გათვალისწინებით, სახელმწიფოს სრული კონტროლით მართულიყო.

საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის II ეტაპი 1814 წელს დასავლეთ საქართველოში საკათალიკოსოს გაუქმების შემდეგ, მთავარეპისკოპოსის დოსითეოს ფიცხელაურის მიერ შედგენილი პროექტის მიხედვით განხორციელდა. აღმოსავლეთ საქართველოს, იმერეთის სამეფოს, გურია-სამეგრელოს სამთავროების საეკლესიო მმართველობა გაერთიანდა ეგზარქოსის განმგებლობის ქვეშ. სასულიერო დიკასტერიის ნაცვლად 1815 წლის 8 მაისს დაარსდა საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა. აღმოსავლეთ საქართველოში ორი ეპარქიის ნაცვლად გაიხსნა სამი: მცხეთის, თელავის და სიღნაღის. ამ უკანასკნელის მმართველად დაინიშნა დოსითეოს ფიცხელაური, რომელსაც დაევალა ახლად აღდგენილი „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ მეთაურობაც. ახალი დებულებით დასავლეთ საქართველოს ეკლესიების მართვის მიზნით ქუთაისში უნდა დაარსებულიყო სასულიერო დიკასტერია, მაგრამ შექმნილი მძიმე პოლიტიკური ვითარების გამო იგი არ გახსნილა. დიკასტერიის ნაცვლად აქ ეპარქიალური კანცელარია დაარსდა.²³ მალე რუსეთის სასულიერო ხელისუფლებამ ეარლამ ერისთავი და დოსითეოს ფიცხელაური არასაიმედო მოხელეებად მიიჩნია. 1817 წელს საქართველოში გამოგზავნეს რიაზანის ეპისკოპოსი თეოფილაქტე რუსანოვი სპეციალური მისიით, საქართველოში დაწყებული სტრუქტურულ-ადმინისტრაციული რეფორმა ბოლომდე მიეყვანა. თეოფილაქტემ ეგზარქოსობის პირველსავე დღეებში ბრძანა, სიონის ტაძარში კვირაში სამი დღე ღვთისმსახურება რუსულ

ენაზე შესრულებულიყო.²⁴ საქართველოში ჩამოსვლისთანავე მან წარმოადგინა საეგზარქოსოს ახლებურად გარდაქმნის პროექტი, რომელიც 1818 წლის 28 დეკემბერს იმპერატორის ხელმოწერით დადასტურდა.²⁵ თანამედროვე ქართულ საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში ამ პროექტით გატარებული (ეკლესიები საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის III ეტაპად არის შეფასებული.²⁶ თეოფილაქტე რუსანოვის პროექტით აღმოსავლეთ საქართველოს, ქართლისა და კახეთის ეპარქიები გაერთიანდა და დაერქვა ქართლ-კახეთის ანუ საქართველოს ეპარქია, ხოლო იმერეთში, სამეგრელოსა და გურიაში შეიქმნა ამავე სახელწოდებების თითო-თითო ეპარქია. რეფორმა ითვალისწინებდა საეკლესიო შტატის საგრძნობ შემცირებას, ნატურალური ბეგარის ფულადი გადასახადით შეცვლას, რამაც დასავლეთ საქართველოში პროტესტი გამოიწვია. აჯანყება დაიწყო იმერეთში, გავრცელდა გურიაში, სამეგრელოსა და რაჭაში. “საეკლესიო ბუნტი” უმკაცრესად ჩაახშვეს. განსაკუთრებული სისასტიკით გაუსწორდნენ იმერეთის ეპარქიის მღვდელმთავრებს: ექვთიმე გენათელს და დოსითეოს ქუთათელს.

1819-1820 წლების აჯანყების გამო დასავლეთ საქართველოში მიმდინარე საეკლესიო რეფორმები ვერ გატარდა. “ბუნტის” სასტიკად ჩახშობისა და ხელისუფლების დიდი მცდელობის მიუხედავად XIX საუკუნის I ნახევარში საქართველოში ვერ მოხერხდა ეკლესიის რეორგანიზაციის დასრულება.

საქართველოს ეკლესიის სტრუქტურულ-ადმინისტრაციული რეორგანიზაციის პარალელურად საეკლესიო რეფორმა ითვალისწინებდა საეკლესიო ქონებისა და შემოსავლების სრულ აღწერას. აღსანიშნავია, რომ საეკლესიო ქონების განკარგვის მხრივ საქართველოს ეკლესია საგრძნობლად განსხვავდებოდა რუსულისაგან. შემოსავლის ძირითად წყაროს წარმოადგენდა შემოწირული ყმა-მამულები, რის გამოც საქართველოს ეკლესიას დიდძალი ქონება დაუგროვდა. რუსეთში კი ეკატერინე II-ის დროს ეკლესიის ქონება სახელმწიფო ხაზინის კუთვნილება გახდა. სამღვდელოებას ჯამაგირი დაენიშნა. ამ ღონისძიებით რუსეთის ეკლესიას წაერთვა თავისი პირვანდელი დანიშნულება. მატერიალურად სახელმწიფოზე დამოკიდებული სასულიერო პირები რუსეთის იმპერიული პოლიტიკის გამტარებლებად და ჩინოვნიკებად იქცნენ.

საეკლესიო ქონების განკარგვის თვალსაზრისით, საქართველოში დაგეგმილი რეფორმა ითვალისწინებდა საეკლესიო გადასახადების კომუტაციას (გადასახადების ფულად ნიშანზე გადაყვანა) და საეკლესიო მამულების სეკულარიზაციას (საეკლესიო მიწების სახელმწიფო ხაზინისათვის გადაცემა). ბუნებრივია, ეს პროცესი მიმართული იყო საქართველოს ეკლესიის ეკონომიკური ბაზის განსახელმწიფოებრიობისა და საეკლესიო შემოსავლების დაპატრონებისაკენ. უნდა აღინიშნოს, რომ XIX ს-ის I ნახევარში, საეკლესიო-სამონასტრო ქონების განკარგვის თვალსაზრისით, მდგომარეობა არცთუ ისე სახარბიელო იყო. საეკლესიო ისტორიოგრაფიაში გადმოცემულია, აღნიშნულ პერიოდში, სამონასტრო-საეკლესიო მიწების დატაცების არაერთი შემთხვევა, თავდაზნაურობისაგან საეკლესიო მამულების გლეხებიანად მითვისების მცდელობა, გადასახადების დაფარვის უაშრავი მაგალითი და მრავალი ისეთი დარღვევა, რაც სახელმწიფოს მხრივ მოწესრიგებას მოითხოვდა.²⁷ სასულიერო დიკასტერიის, საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორისა და XIX ს-ის I ნახევარში ჩატარებული კამერალური აღწერების საშუალებით დადგინდა საეკლესიო-გლეხთა მიახლოებითი რაოდენობა და მათი შემოსავლები. 1818 წელს მეფის მთავრობამ საქართველოში ახალი საშტატო განრიგი დაამტკიცა, რითაც განისაზღვრა ეკლესიების და მსახურთა რაოდენობა, ამავე დოკუმენტით მოწესრიგდა სამრევლოების რიცხვიც. ყოველი 80-100 კომლი შეადგენდა 1 სამრევლოს. XIX საუკუნის დასაწყისისათვის ეკლესიის სასარგებლოდ გლეხი იხდიდა საეკლესიო-საადგილმამულო (სურსათი, მახტა, ღაღა, კულუხი) და საეკლესიო-სამწესოს (დრამა, სახუცო) გადასახადს. საეკლესიო გლეხი ეკლესიისადმი თავის ვალდებულებას შრომითი ბეგართაც გამოხატავდა. გარდა ამისა, აღსარების, ზიარების, ნათლობის, ჯერისწერისას იხდიდნენ გადასახადს ფულადი სახით. საეკლესიო გადასახადების ძირითადი ნაწილის გადახდა ნატურალური ფორმით ხდებოდა. ეგზარქოსმა თეოფილაქტემ მოახდინა საეკლესიო გადასახადების კომუტაცია, ფულადი რენტის წილი საეკლესიო გადასახადებში გაიზარდა და 40-იანი წლებიდან საეკლესიო გლეხთა საგადასახადო ვალდებულებებში ძირითადი ადგილი დაიკავა. ამო-

ნაგები თანხები ხაზინას გადაეცა, რის შედეგადაც სახელმწიფო შემოსავალი საგრძნობლად გაიზარდა.²⁸

რაც შეეხება საეკლესიო მამულების სახაზინო ფონდში გადასვლას (სეკულარიზაციას), ამ პროცესმა რამდენიმე საფეხური გაიარა: I. 1811-1841 – საეკლესიო აზნაურები თავიანთი ყმა მამულთ სახაზინო უწყებაში გადაირიცხნენ. II. 1842-1852 – ხორციელდება საეკლესიო მამულების სახელმწიფო სახაზინო უწყებაში გადასვლა. III. 1853-1869 – ყველა დასახლებული და დაუსახლებელი საეკლესიო მიწები სამუდამოდ გადადის სახაზინო საკუთრებაში. ქართლ-კახეთში საეკლესიო მიწების სახელმწიფო საკუთრებაში გადაცემა დამთავრდა 1869 წელს, იმერეთსა და გურიაში – 1871 წელს, სამეგრელოში – 1880 წელს. საეკლესიო გლეხებს მიეცათ სახელმწიფო გლეხთა თანაბარი უფლებები. სასულიერო უწყებას დაენიშნა ყოველწლიური ფულადი შემოსავალი. სასულიერო პირებს მიეცათ ჯამაგირი სახელმწიფო ხაზინისაგან ანუ ისინი, რუსული ეკლესიის მსახურთა მსგავსად, სახელმწიფო მოხელეებად – ჩინოუნიკებად იქცნენ. სახელმწიფო საკუთრებაში გადაცემული საეკლესიო მიწების რაოდენობამ საქართველოში შეადგინა 539649 დესეტინა, ხოლო საეკლესიო გლეხთა რაოდენობამ 15147 კომლი. ხაზინისათვის გადაცემული მიწების ფართი შეფასდა 680031250 მანეთად, რაც ფაქტიურ ღირებულებაზე გაცილებით ნაკლები იყო. ხოლო ამ მამულების საკომპენსაციოდ მეფის ხაზინა საქართველოს ეკლესიას ყოველწლიურად მხოლოდ 106000 მანეთს აძლევდა. ამრიგად, საქართველოს ეკლესიას მოესპო შემოსავლის ძირითადი წყარო. XIX ს-ის II ნახევარში საეკლესიო გლეხები და მამულები საქართველოში ფაქტობრივად აღარ არსებობდა. ისინი გადაიყვანეს სახაზინო უწყებაში.²⁹

რუსეთის იმპერიაში მკაცრად იყო განსაზღვრული სამღვდულოების მოვალეობა, რომელიც 1721 წლის სასულიერო რეგლამენტით ისევ ძალაში რჩებოდა. სასულიერო პირი ვალდებული იყო იმპერატორის ერთგული მსახური ყოფილიყო, ამასთან, მოსალოდნელი საფრთხის შესახებ უნდა ეცნობებინა სათანადო ორგანოებისათვის. მას ევალებოდა დაერღვია აღსარების საიდუმლო, ქურდობის, ღალატის ან იმპერატორის წინააღმდეგ ბუნებისა და ამბოხის შემთხვევაში. სამღვდულოების პირდაპირი მოვალეობა იყო სახელმწიფოს მიმართ

მრეკლეში ერთგულებისა და თავდადების გრძნობის დამკვიდრება. თავდაპირველად ამას იმპერატორის ხელისუფლების კულტის განმტკიცებით ცდილობდნენ, რაც საკუთრივ რუსეთში XVII-XVIII სს-ში იმპერატორის აპოთეოზის, განღმრთობის მცდელობით, კერძოდ, ტაძრებში იმპერატორთა გამოსახვით გამოიხატა. ამ ხერხმა პოპულარობა ვერ მოიპოვა და ხელისუფლების კულტის დამკვიდრება XIX ს-ის დასაწყისიდან გაგრძელდა სხვა მიმართულებით, ე. წ. ტაბელური ან “სამეფო დღეების” დადგინებით: ღვთისმსახურება ამ დღეებში სრულდებოდა განსაკუთრებული ღოცვებით, აკაფისტებით და კანონებით, იმპერატორისა და მისი ოჯახის სხვადასხვა წევრების მოხსენებით. XIX ს-ში ეს ტრადიცია საეკლესიო ღვთისმსახურების ოფიციალურ წესად გარდაიქმნა და 1917 წლამდე შენარჩუნდა. ამ დღეების განსაკუთრებულ აღნიშვნას უფრო მკაცრად მოითხოვდნენ, ვიდრე საეკლესიო კულტმსახურებას.³⁰ საარქივო მასალები მოწმობენ, რომ საქართველოს ეპარქიებსა და სამრევლო ეკლესიებში წინასწარ მოდიოდა განაწესი ამგვარი დღეების აღნიშვნისა და სპეციალური ღოცვის შესრულების შესახებ. დანიშნულ დღეებში რუსეთის სამეფო ოჯახის საკუთილდღეოდ ღიტიურგიის ჩატარება სავალდებულო იყო საქართველოში მოქმედი ყველა ეკლესიათათვის.

(ველილებები განიცადა საღვთისმსახურო ტრადიციამაც. ეკლესია-მონასტრებში ღვთისმსახურება საღაერო ტიპიკონის მიხედვით დადგინდა. ეთნიკურად შერეულ სამრევლოებში წირვა-ლოცვა რუსულ ენაზე სრულდებოდა, ხოლო ქართულ სამრევლოებში ქართულ ენაზე. მართლმადიდებლურ ტაძრებში საეკლესიო სღაერ-რუსული გალობის დამკვიდრებისა და შესრულების გაუმჯობესების მიზნით იმპერიის მასშტაბით გატარდა მთელი რიგი ღონისძიებები: 1804 წელს სინოდის მითითებით ეკლესიებში დაშვებულ იქნა მხოლოდ სანოტო წიგნებში გამოცემული საგალობლების შესრულება; 1815-1816 წლებში ღიტიურგიაში აიკრძალა იმ საგალობლების გამოყენება, რომელიც დადასტურებული არ იყო სახელმწიფო კაპელის დირექტორის ტურხანინოვის მიერ.³¹ ამრიგად, საქართველოს ეკლესიებსა და მონასტრებში სულ უფრო იშვიათი გახდა ქართული გალობის შესრულება.

ქართული გალობის საუცხოო პარამონიის სათანადოდ შეუფასებლობის გამო რუსი მოხელეები მეტად უპატივცემუ-

ლოდ ეპერობოდნენ ქართულ საგალობო ტრადიციებს. მთავარმართებელი (ვიკიანოვი თავს უფლებას აძლევდა ანტონ II-ის მიმართ მიწერილ წერილში მიეთითებინა სლავური გალობის უპირატესობის შესახებ ქართულთან შედარებით და ეთქვა: “აქაურ ეკლესიებში ქართული გალობა თხის კიკინს კგავს”-ო.³² ქართულ გალობას არ სწყალობდა ეგზარქოსი თეოფილაქტე თბილისის სასულიერო სასწავლებელში მან მხოლოდ სლავური გალობის კლასი დააარსა. თუმცა მისივე სიტყვიერი მითითებით მაღევე გალობის სწავლება საერთოდ შეწყდა.³³ უნდა აღინიშნოს, რომ ეგზარქოსთა შორის ქართულ გალობას თაყვანისმცემლებიც პყავდა. არსებობს ცნობა, რომ 1839 წელს საქართველოს ეგზარქოსმა მოსემ სხვადასხვა ეპარქიებიდან შემოიკრიბა საუკეთესო ქართველი მგალობლები და ქართული საგალობლები ნოტებზე თავად ჩაიწერა. მოგვიანებით, ქართულ გალობას დიდ ყურადღებას უთმობდა ეგზარქოსი ევსევიც (1856-1877), რომელმაც შემოიღო სასულიერო სემინარიაში ქართული საგალობლების სწავლება. სამწუხაროდ მისი მოღვაწეობის ბოლო წლებში ქართული საგალობლების შესწავლა შეწყდა XIX ს-ის 80-იან წლებამდე.³⁴

რუსეთის სახელმწიფო ხელისუფლება განსაკუთრებულ როლს ანიჭებდა სასულიერო ფენას, რომელიც სახელმწიფოს მხრივ იდეოლოგიურად რუსეთის ამიერკავკასიაში გაბატონების ერთგულ მოკავშირედ და საყრდენ ძალად აღიქმებოდა. მრეკლის იდეოლოგიური დამუშავების, შემზადების მისია დაბალ სამღვდელოებას ეკისრებოდა. ამდენად, ხელისუფლება დაინტერესებული იყო მათი სოციალური მდგომარეობის გაუმჯობესებით. 1807 წლის 7 ივლისს იმპერატორის ბრძანებით სამღვდელოება გათავისუფლდა ყმობისაგან და ბეგარა გადასახადებისაგან, ფიზიკური სასჯელისაგან. ცოტა უფრო მოგვიანებით, საეკლესიო სოფლებში გაუქმდა მოურავობის ინსტიტუტი,³⁵ სასულიერო პირთა ოჯახები გათავისუფლდნენ ჯარის ჩაყენებისაგან.³⁶

XIX ს-ის დასაწყისში რუსეთის იმპერიაში სასულიერო განათლების სფეროში მთელი რიგი რეფორმები გატარდა. 1808 წელს დამტკიცდა სასულიერო სასწავლებლების რეფორმის პროექტი. სასულიერო სკოლების სისტემას სათავეში სინოდს დაქვემდებარებული სასულიერო სასწავლებლების კომისია ჩაუდგა. შემოიღეს სწავლების ოთხი საფეხური:

აკადემია, სემინარია, სამაზრო სასწავლებელი და სამრევლო სკოლა. თითოეული საფეხურის სკოლა უშუალოდ წინა საფეხურის სასწავლებელს დაექვემდებარა. აკადემიები განაგებდნენ განსაზღვრულ სასწავლო ოლქს, რომელზედაც მიწერილი იყო ეპარქიათა გარკვეული რაოდენობა თავისი სასულიერო სასწავლებლებით. აკადემიები არა მარტო საღვთისმეტყველო სასწავლებლებად, არამედ საღვთისმეტყველო მეცნიერების ცენტრებად გადაიქცნენ. დაწესდა საღვთისმეტყველო მეცნიერების მაგისტრის, კანდიდატის, პროფესორების (1814 წ.) დოქტორის წოდება.³⁷

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოში არსებული სკოლებისა და სასწავლებლების რიცხვი საგრძნობლად შემცირდა, ბევრი მათგანი დაიხურა. 1804 წელს გახსნილი თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელი მრავალი წლის განმავლობაში დარჩა ერთადერთ სახაზინო დოტაციაზე მყოფ საერო სკოლად.

საქართველოს სასულიერო სასწავლებლებში მექანიკურად, ადგილობრივი მდგომარეობის გათვალისწინების გარეშე გადმოიდეს რუსულ სკოლებში არსებული წესები. სწავლების პროცესს შეერწყა რუსული როზგი. განათლების მიმართულება, ხასიათი, პროგრამები იცვლებოდა კავკასიაში რუსეთის სახელმწიფო ინტერესებისა და პოლიტიკის შესაბამისად. განათლების საკითხი მჭიდროდ დაუკავშირდა რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის შორსმიმართულ გეგმებს. აღსანიშნავია, რომ კავკასიის ხალხებს შორის ქრისტიანობის გავრცელებისა და სამისიონერო საქმის აქტივაციის მიზნით, ხელი-სუფლება ამ ეტაპზე ადგილობრივი ენების შესწავლას უტერდა მხარს. მთავარმართებელი როზენი განათლების მინისტრის უვაროვისადმი 1834 წელს გაგზავნილ მოხსენებაში წერდა: "აუცილებელია დავედლოს ადგილობრივი სასწავლებელთა უფროსს მიიღოს ყოველგვარი ზომები აქაურ სკოლებში მოსწავლე რუს მოხელეთა შვილების წასაქმებლად – საფუძვლიანად შეისწავლონ ადგილობრივი ენები... განსაკუთრებით თათრული, როგორც აუცილებელი ამიერკავკასიის უდიდეს ნაწილში."³⁸

XIX ს-ის I ნახევარში საქართველოში მეტად მწირი განათლების ქსელის არსებობის პირობებში, სკოლების სრული რუსიფიკაცია ნაკლებად ეფექტური იქნებოდა. სანამ რუსეთის მიერ კავკასიის სრული დაპყრობა დასრულებული არ იყო,

ადგილობრივ ენებს გარკვეული მისია უნდა შეესრულებინათ. ამ ეტაპზე, კოლონიურად ასათვისებულ ტერიტორიებზე, იქ სადაც მოსახლეობა წარმართული ან ისლამური რელიგიის მიმდევარი იყო, სწორედ ადგილობრივი ენების საშუალებით უნდა შესულიყო ქრისტიანული სარწმუნოება, რომელსაც რუსეთის იმპერია სახელმწიფო იდეოლოგიის, რუსული მენტალობის ძირითად გამოვლინებად თვლიდა. კავკასიაში ქრისტიანობის გაერცელების საქმეში საქართველო მუდამ მნიშვნელოვან დასაყრდენს წარმოადგენდა. ამიტომაც, მომავალი სასულიერო, სამოხელეო და მისიონერთა კადრების მომზადება ითხოვდა, საქართველოს სასულიერო და საერო სასწავლებლებში ქართული და რუსული ენის გვერდით სავალდებულო საგნებად ოსური და თათრული ენების სწავლების შემოღებას. 1812 წელს პეტერბურგში დაარსებული ბიბლიური საზოგადოების მოღვაწეობა რუსეთის პოლიკონფესიურ საზოგადოებაში რელიგიურ-პროპაგანდისტულ საქმესაც ემსახურებოდა. ბიბლიისა და საღვთისმსახურო ლიტერატურის თარგმნა სხვადასხვა ენებზე არაწვეულებრივი სისწრაფით ხდებოდა. 1822 წ. ივანე იაფლეუზიძის მიერ დასრულდა ქართულიდან ოსურ ენაზე სახარების თარგმნა.³⁹

განსახილველი პერიოდის რუსეთის იმპერიის საშინაო პოლიტიკა, იმპერიის საზღვრების გაფართოების სურვილი მოითხოვდა სამისიონერო მოღვაწეობის განსაკუთრებულ გააქტიურებას. ჯერ კიდევ XVIII ს-ში მოსკოვში მოღვაწე ქართველი სასულიერო პირების ინიციატივით დაარსდა “ოსეთის სასულიერო კომისია”, რომლის მიზანი იყო ოსებს შორის ქრისტიანობის გაერცელება. 1815 წელს ალექსანდრე I-ის იმპერატორობის დროს აღადგა ამ “კომისიის” საქმიანობა, მისი მოღვაწეობის სფერო გაფართოვდა და დაეკისრა არა მხოლოდ ოსების, არამედ სხვა მთიელი ხალხის გაქრისტიანებაც. “ოსეთის სასულიერო კომისიის” საქმიანობა წარიმართა შემდეგი მიმართულებით: მთიელთა შორის ქრისტიანობის საქადაგებლად მისიების გაგზავნა, ეკლესიების მშენებლობა, სასულიერო სასწავლებლების დაარსება, ადგილობრივ ენებზე საღვთისმეტყველო ლიტერატურის თარგმნა. მისიის ფუნქციონირებისათვის თავდაპირველად სახელმწიფომ გამოყო 14750 მანეთი, კახაკთა ასეული და 30 გამცილებელი. “სასულიერო კომისიის” მუშაობა განახლდა თბილისში, მას სათავეში

ჩაუდგა თელავისა და საქართველო-კავკასიის არქიების-
კოპიის დოსიეთის ფიცხელაური და დაექვემდებარა უმუ-
ალოდ რუსეთის უწმინდეს სინოდს. მისიის საქმიანობაში
სხვადასხვა დროს თავი გამოიჩინეს ქართველმა მოღვაწეებმა:
ნიკოლოზ სამარდანოვმა, ივანე იაღლეუზიძემ, იოსებ
ელთოზისძემ, პეტრე ავალიანმა, ბესარიონ იღურიძემ, ვასილ
ცერცვაძემ, გიორგი ამირიძემ, ზაქარია მამულაშვილმა, იაკობ
ლომოურმა, გაბრიელ და მოსე საძაგლიშვილებმა, იაკობ
ზამთარაულმა. 1817-1820წწ. “სასულიერო კომისიის”
მოღვაწეობის შედეგად გაქრისტიანდა დაახლოებით 18592
ადამიანი. “ოსეთის სასულიერო კომისიის” მუშაობა
განსაკუთრებული ეფექტურობით წარიმართა ეგზარქოსის
თეოფილაქტე რუსანოვის დროს, როდესაც შემუშავდა ახალი
ინსტრუქცია. ის გულისხმობდა, რომ მისიონერებს ემოქმედათ
მეტე სულიერებით, არ მიეცოდათ თემი და ექადაგათ
მოსახლეობაში ეკლესიის გახსნის სურვილის გაჩენამდე,
საერო საქმეებში არ ჩარეულიყვნენ, არ გაემჟღავნებინათ,
რომ სახელმწიფოსაგან მოვლენილი მოხელეები იყვნენ, თავი
გაეხადებინათ მათთვის სიკეთის მოსურნე უბრალო
მწირებად.⁴⁰ 1824 წლისათვის ოსებმა თითქმის მთლიანად
მიიღეს ქრისტიანობა. ახლადმონათლულთათვის ღოცვები,
კატეხიზმო, საღვთისმსახურო ღიტიურგია ქართულიდან
ოსურად ითარგმნა ივანე იაღლეუზიძის მიერ და გამოიცა 1824
წელს.

XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან “ოსეთის სასულიერო
კომისიის” მიერ მისიონერები იგზავნებიან აფხაზეთში. ამ
მისიას მაჰმადიანთა მხრივ ძლიერი წინააღმდეგობის გამო
წარმატება არ მოჰყოლია. არქიმანდრიტის იოანიკის მიერ
მოინათლა მხოლოდ 216 ადამიანი. თუმცა, XIX ს-ის II ნახე-
ვარში აფხაზეთში ქრისტიან მისიონერთა მოღვაწეობა უფრო
წარმატებული აღმოჩნდა. “ოსეთის სასულიერო კომისია” ას-
ევე ზრუნავდა საინგილოს და ახლადშემოერთებული სამცხე-
ჯავახეთის მაჰმადიანი ქართველების გაქრისტიანებისათვის,
თუმცა ამ რეგიონებში მისიის მოღვაწეობას თვალსაჩინო
შედეგი არ მოჰყოლია.⁴¹

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ XIX ს-ის I ნახევარში
უწმინდეს სინოდში არ არსებოდა სამისიონერო მოღვაწეობის
ერთიანი გეგმა. მისიის საქმიანობის მთელი ტვირთი ადგი-
ლობრივ იერარქებს დააწვათ.⁴² მისიონერებს უხელბოდათ მე-

ტად მიიძღვ პირობებში მეშაობა, ხშირ შემთხვევაში ხელყასი დროულად არ მიეწოდებოდათ. ამასთან რუსულ სასულიერო წრეებში მისიონერობა ნაკლებად პოპულარული და არაპრესტიჟული იყო. ამდენად, “ოსეთის სასულიერო კომისიის” მოქმედება ოსების გარდა სხვა მთიელ მოსახლეობაში საკმაოდ წარუმატებელი გამოდგა. მართლმადიდებლობის დამკვიდრებისათვის მიმართულმა საქმიანობამ, სახელმწიფოს მხრივ რელიგიური ორიენტაციის ფორმირების პროცესში უხეშმა ჩარევამ, რომლის უკან ტერიტორიების ხელყოფის სურვილი იმალებოდა, კავკასიის მთიელ მოსახლეობაში უდიდესი წინააღმდეგობა გამოიწვია, რაც საღეთო ომში გადაიზარდა.

საქართველოს ეკლესიის კულტურული მემკვიდრეობის ძარცვა, ადგილობრივი წესწვეულებების აბუნად აგდება, ეროვნული ფასეულობებისა და ეკლესია-მონასტრების კუთვნილი ქონების თვითნებურად განკარგვა ეგზარქოსების პოლიტიკის ნაწილი გახდა. ხშირ შემთხვევაში ამ საგანძურის დატაცება მათი შემოსავლის არაოფიციალურ წყაროდაც იქცა. გაუქმებულ ეკლესია-მონასტრებში მიტოვებული ძვირფასეულობის ძარცვის საქმეში რუს სასულიერო პირებთან ერთად ქართველი რენეგატი სამღვდელოებაც იყო ნაბმული. 1818 წელს საქართველოს ეგზარქოსის თეოფილაქტე რუსანოვის მითითებით შედგენილ იქნა აღმოსავლეთ საქართველოში იმდროისათვის მოქმედი და გაუქმებული ეკლესია-მონასტრების სია, ძვირფასეულობისა და აღჭურვილობის აღწერა. საგანძური თბილისში ჩამოტანის შემდეგ უკვალოდ გაქრა. 1820 წელს ეგზარქოსმა თეოფილაქტემ თვითნებურად გაყიდა თბილისის სიონის ქარვასლა, გაასხვისა სხვადასხვა ეკლესიების კუთვნილი მამულები. ეგზარქოს იონას დროს დაიკარგა 1844 წელს თბილისში ჩამოტანილი გარეჯის მონასტრის ძვირფასეულობა. მისივე განკარგულებით სინოდის მოთხოვნის საფუძველზე ეკლესია-მონასტრების კუთვნილი უძველესი დროშები, თოფ-იარაღი სამხედრო გუბენატორს გადაეცა. ამ სამსუდრო აღჭურვილობის ბედი დღემდე გაურკვეველია.⁴³

ამრიგად, რუსეთის უმაღლესმა საერთო და საეკლესიო ხელმძღვანელობამ XIX ს-ის I ნახევარში საქართველოს ეკლესიის დამოუკიდებლობა საბოლოოდ გააუქმა და იგი რუსეთის ეკლესიის ერთ-ერთი უმნიშვნელო ნაწილად აქცია. ეს მან გააკეთა საუკუნეობით განმტკიცებული მსოფლიო საეკ-

ლესიო კანონების დარღვევით და უგულვებელყოფით. ამა თუ იმ დამოუკიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიობის გაუქმება და სხვა ეკლესიებზე მისი მიწერა შეიძლება მოხდეს მხოლოდ მსოფლიო საეკლესიო კრების გადაწყვეტილებით, თვით ამ ეკლესიის ნებაყოფლობით და არა მისი სურვილის წინააღმდეგ. საქართველოში მსოფლიო საეკლესიო კანონების და საერთო სამართლიანობის უხეში დარღვევით გაუქმდა კათოლიკოსის თანამდებობა, დაიდრეა ეკლესიის სტრუქტურულ-ადმინისტრაციული წყობა, შეიღახა ეკლესიის ქონებრივი დამოუკიდებლობა, მრევლთან და ხალხთან მჭიდრო კავშირი; შეიცვალა საქართველოს ეკლესიის ურთიერთობა სახელმწიფოსთან.

საეკლესიო დაარსების შემდეგ, საქართველოს ეკლესია ძალდატანებით დაექვემდებარა სხვა ქვეყნის ეკლესიის ადმინისტრაციულ ორგანოს – რუსეთის უწმინდეს სინოდს, ადგილობრივი საეკლესიო მმართველობა გადაეცა სინოდალურ კანტორას, ეკლესია და სამღვდელოება პირდაპირ დამოკიდებული გახდა სახელმწიფო ხაზინაზე; ეკლესია საქართველოში გარეუცხების პოლიტიკის განხორციელების საშუალებად იქცა, რამაც ხალხისა და სამღვდელოების ურთიერთდაშორება, ხშირ შემთხვევაში მათ შორის დაპირისპირება და სარწმუნოებრივი გრძნობის განელება გამოიწვია.

XIX ს-ის I ნახევარში რუსეთის ხელისუფლებამ ქმედითი ღონისძიებები გაატარა რუსულ ეკლესიებში გავრცელებული სექტების წინააღმდეგ. სახელმწიფო მათ აფასებდა როგორც პოლიტიკურად და სოციალურად საშიშ მოვლენას. ის აღიქმებოდა საზოგადოებრივი პროტესტის რელიგიურ ფორმად. დასავლეთ ევროპაში რევოლუციური პროცესების გააქტიურებასთან დაკავშირებით ნიკოლოზ I-ის დამოკიდებულება სექტების მიმართ მკვეთრად გაუარესდა. საშიშროების ხარისხის მიხედვით რუსეთში არსებული ყველა სექტა დაიყო 3 ჯგუფად. ყველაზე მაყენდ აღიარეს ის სექტანტური ჯგუფები, რომლებიც არ ცნობდნენ სახელმწიფოს, მეფისათვის ღოცვას, ქორწინებას. მათ რიგში აღმოჩნდნენ დუხობორები, ხლისტები, მოლოკნები და სხვა. ხელისუფლება ამ სექტებს მკაცრად ებრძოდა: ეკრძალებოდათ ახალი სამლოცველო სახლების მშენებლობა, ძველის შეკეთება, სამრეკლოებიდან უხსნიდნენ ჯვრებს, რიტუალების შესრულებისას ეკრძალებოდათ ზარების დარეკვა, იყო სექტანტური და

რასკოლნიკური თემების სასულიერო ცენტრების დარბევის შემთხვევები. XIX ს-ის 20-30-იანი წლებიდან აქტუალური გახდა რუსეთის სამხრეთი და ცენტრალური რეგიონებიდან იმპერიის განაპირა მხარეებში სექტანტების გასახლების პროგრამა.

ქრისტიანული სექტები საქართველოში ადგილობრივ ნიადაგზე არ წარმოშობილა. მათი განქნა საქართველოში და მთელ ამიერკავკასიაში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის შედეგს წარმოადგენს. ერთ-ერთი პირველი სექტანტური ჯგუფი, რომელიც საქართველოში, კერძოდ რედუტ-კალესა და სოხუმში დაასახლეს, სკოპცები იყვნენ.⁴⁴ XIX ს-ის 30-იანი წლებიდან რუსეთის ცალკეული რეგიონებიდან ხდება სხვადასხვა სექტანტური ჯგუფების დუხობორების, სკოპცების, მოლოკების, სტარობრიადცების მიზანმიმართული ჩამოსახლება. ამ პროცესს ხელი შეუწყო 1835 წლის 27 მაისის ბრძანებულებამ: განსაკუთრებით მაგნე სექტებს ნება დაერთოთ ჩაწერილიყვნენ ამიერკავკასიის მხარის საქალაქო საზოგადოებაში.⁴⁵

XIX ს-ის 30-იან წლებში გადაწყდა ყველა აქტიური დუხობორის კავკასიის კორპუსში ჯარისკაცებად გაგზავნა, ხოლო სამხედრო სამსახურისათვის გამოუსადეგარი პირების ამიერკავკასიის პროვინციებში გადასახლება. ამიერკავკასიაში პირველი დუხობორები 1831 წ. თბილისისა და ელიზავეტოპოლის გუბერნიებში, ყარსის ოლქში გამოინდნენ. თბილისის გუბერნიაში ისინი განაჩქესეს ახალქალაქისა და ბორჩალოს მაზრებში. გადმოსახლების პროცესი გაგრძელდა 1845 წლის ჩათვლით.⁴⁶ საქართველოში გადმოსახლებულ დუხობორებს ხელისუფლება განსაკუთრებულ მფარველობას უწევდა. 1843 წლის 2 მაისის ინსტრუქციით მათ ხელსაყრელი პირობებით მიიღეს სახნავე-სათესი მიწები და საძოვრები.⁴⁷

მაღაკნების გადმოსახლება ამიერკავკასიაში იწყება 1830 წლიდან. თბილისის გუბერნიაში მათი შემოსვლა 1839-1847 წლებში აღინიშნა. ისინი დასახლდნენ საქართველოს, როგორც შიდა, ასევე სასაზღვრო რეგიონებში. მათი საერთო რელიგიური ცენტრი ბორჩალოს მაზრაში სოფ. ვორონცოვკაში იყო. კავკასიის მეფისნაცვლის მიხედვით ვორონცოვის ინიციატივით შეიქმნა სპეციალური კომისია, რომელმაც შეიმუშავა წინადადებები მაღაკნების მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად და მათ დასაფუძნებლად: მაღაკნებს მიეცათ მიწები

ოჯახზე 30-60 დესენტინა, სახელმწიფოსაგან სესხად ეძლეოდათ სათესლე მასალა და თანხები დასახლებისათვის, გარკვეული დროით გათავისუფლდნენ გადასახადებისაგან; ხელისუფლებამ დააწესა ზედამხედველობა, რომ არ შეექმნათ სამლოცველო სახლები, არ შეეფარებინათ უპასპორტო პირები, არ დაექირაფებინათ მიუშვად მართლმადიდებლები ანდა პირიქით; გადაადგილების უფლება ჰქონდათ ამიერკავკასიის პროვინციებში, თუმცა ქალაქებში არა.⁴⁸ 1842 წელს საქართველოში დაფიქსირდა მაღაყების სექტის ერთ-ერთი მიმართულების პრიგუნების არსებობაც. მათ თბილისში პესკოვის ქუჩაზე სამლოცველო სახლი ჰქონიათ.⁴⁹

ამგვარად, მეფის ხელისუფლება ქრისტიანულ სექტებს იყენებდა ამიერკავკასიის კოლონიზაციის საქმეში და ხელს უწყობდა ამ რეგიონში მათ დაფუძნებას. ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული თვალსაზრისით, ამგვარი ღონისძიებით რუსეთის ხელისუფლება რამდენიმე ამოცანას ერთდროულად წყვეტდა: რუსეთის შიდა რაიონებიდან იშორებდა სექტანტურ დაჯგუფებებს და აგზავნიდა მათ განაპირა პროვინციებში. რამდენადაც ეს ჯგუფები ხელისუფლების ოპოზიციად აღიქმებოდა, მათი გადასახლებით რუსული ეკლესია ასუსტებდა შიდა წინააღმდეგობრივ ძალებს. მხარის ასათვისებლად ამიერკავკასიაში ქმნიდა თავის დასაყრდენ კოლონიურ სოციალს. სექტანტების ამიერკავკასიაში მიგრაცია და დამკვიდრება ცვლიდა მოსახლეობის დემოგრაფიულ ბალანსს რუსული ელემენტის სასარგებლოდ. საქართველოს საზღვრისპირა რეგიონში ჩასახლებული სექტანტები იმპერიის მხრივ ანტითურქულ ძალადაც გაიასრებოდა.

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შედეგად შეიცვალა ქართველ კათოლიკეთა ცხოვრებაც. 1735 წელს მოელს რუსეთში აიკრძალა მართლმადიდებლების მიერ კათოლიკური აღმსარებლობის მიღება. რუსეთ-საქართველოს შეერთების შედეგად ეს კანონი საქართველოზეც გავრცელდა. რუსეთის იმპერიაში კათოლიკე მისიონერების მოღვაწეობას ეჭვის თვალთ უყურებდნენ. მათ ევროპულ სახელმწიფოთა ჯაშუშებად მიიჩნევდნენ, რის გამოც რუსეთი ყოველმხრივ ცდილობდა აღმოსავლეთის კათოლიკური მისიები შეევიწროებინა. მთავარმართებელმა კნორინგმა აკრძალა ევროპიდან კათოლიკე მისიონერთა საქართველოში სამოღვაწეოდ შემოსვლა, ჩამოსულებს გაძევებით

ემუქრებოდა. ქართულ კათოლიკურ ეკლესიებში აღკვეთა ლათინურ ენაზე ღვთისმსახურება და ტიპიკონი. 1844 წელს ოფიციალურად აიკრძალა კათოლიკე მისიონერების საქართველოში მოღვაწეობა, იმ შემთხვევაში, თუ ისინი არ შევიდოდნენ მოგილოვის კონსისტორიის ქვეშევრდომობაში. ეს მოთხოვნები საქართველოში კათოლიკური მისიის წარმომადგენლებმა არ მიიღეს და საქართველო დატოვეს.⁵⁰ ხოლო, საქართველოში მეოფე კათოლიკური მრევლი მოგილოვის კონსისტორიას დაექვემდებარა, რომელიც სომხურ-კათოლიკური ტიპიკონით ხელმძღვანელობდა. ცნობილია, რომ ისტორიულად ქართველი კათოლიკეები ლათინური ტიპიკონის მიხედვით ასრულებდნენ ღვთისმსახურებას. თვითიდენტიფიკაციის შენარჩუნების მიზნით ისინი საქართველოდან გაიხიზნენ და ეკლესიები კონსტანტინეპოლსა და მონტბანში (საფრანგეთი) დააარსეს.

სამშობლოში დარჩენილი ქართველ კათოლიკეთა მრევლი იძულებული გახდა სომხური ტიპიკონით ესარგებლა. სომეხი კათოლიკე მოძღვრები ქართველებს ნათლავდნენ, უცვლიდნენ გვარებს სომხური ელვადობით. დაიწყო კათოლიკური აღმსარებლობის ქართველთა არმენიზაციის პროცესი.

ამრიგად, XVIII-XIX საუკუნების მიჯნაზე რუსეთის იმპერიაში განსაკუთრებით გაძლიერდა სახელმწიფო ინტერესების მიზნით რელიგიური ფაქტორის პოლიტიკაში გამოყენება. ფაქტობრივად, მართლმადიდებლობა ამ ქვეყანაში იქცა მესობელი ტერიტორიების ათვისებისა და კოლონიური პოლიტიკის წარმართვის საშუალებად: იმპერიის საზღვრების გაფართოების იდეა ღვთის წინაშე დაკისრებული მისიის შესრულებით აიხსნა და ამ ტერიტორიებზე მართლმადიდებლობის გავრცელებით, განმტკიცებითა და დაცვით გამართლდა.

საქართველოს ანექსიის შემდეგ XIX ს-ის I სახევარში რუსეთის მიერ საქართველოში გატარებული საეკლესიო რეფორმა რუსული ყაიდის საღვთისმსახურო წესგანგების, სახელმწიფოსგან მაქსიმალურად კონტროლირებადი საეკლესიო ორგანიზაციის შექმნის მიზანს ისახავდა და ეტაპობრივად რამდენიმე მიმართულებით განვითარდა. ის გულისხმობდა საქართველოს ეკლესიის ძირეულ სტრუქტურულ-ადმინისტრაციულ რეორგანიზაციას, საეკლესიო გადასახადების კომუტაციას (ფულად ნიშანზე გადაყვანა) და საეკლესიო მამულების სეკულარიზაციას (სახელმწიფო ხაზინისათვის გადაცემა); სა-

ღეთისმსახურო განაწესის, დაბალი სამღვდულოების მდგომარეობის, სასულიერო განათლების სისტემის გარდაქმნას. რუსეთის იმპერიის საეკლესიო და რელიგიური პოლიტიკის შედეგად საქართველოში გაუქმდა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალობა, დაწესდა ეგზარქოსის თანამდებობა, შეიკვალა ეკლესიის სტრუქტურულ-ადმინისტრაციული წყობა, ის უწმინდეს სინოდს დაექვემდებარა. შეიღახა ეკლესიის ქონებრივი დამოუკიდებლობა, ეკლესია და სამღვდულოება პირდაპირ დამოკიდებული გახდა სახელმწიფო ხაზინაზე; დაირღვა ეკლესიის მრევლთან მჭიდრო კავშირი; შეიკვალა საქართველოს ეკლესიის ურთიერთობა სახელმწიფოსთან. ეკლესია საქართველოში გარუსების პოლიტიკის განხორციელების საშუალებად იქცა.

საქართველოში რელიგიური სექტების გაჩენა რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის პირდაპირ შედეგს წარმოადგენს. ხოლო რუსეთის მიერ კათოლიკური ეკლესიის მიმართ გატარებულმა ღონისძიებებმა განაპირობა კათოლიკური აღმსარებლობის ქართველთა არმენიზაციის პროცესი.

რუსეთის იმპერიაში ძალმომრეობითმა საეკლესიო პოლიტიკამ, სახელმწიფოს კონტროლის ქვეშ ეკლესიის ჩაყენებამ, ეროვნული ტრადიციებისა და კულტურის დევნამ, მრევლსა და ეკლესიას შორის კავშირის შესუსტებამ უკუპროცესი გამოიწვია, როგორც ქრისტიანული, ასევე არაქრისტიანული აღმსარებლობის მოსახლეობაში. ამგვარმა პოლიტიკამ მართლმადიდებლურ საზოგადოებაში რელიგიური ინდიფერენტულობა, გულგრილობა წარმოშვა, ხოლო სხვა კონფესიურ ჯგუფებში მკვეთრი ანტიმართლმადიდებლური რეაქცია გამოიწვია.

From the History of Russia Religious Policy to Georgia (The first part of 19th century)

The using of Religious factors to serve the political interests of the state were specially intensified in the Russian empire on the border of 18th-19th centuries. In fact, the Orthodox faith became a means of occupation and colonization of the neighboring countries. The idea of extension of the empire boundaries was explained and justified by fulfilling the mission of the god and by spreading, strengthening and protecting the Orthodox faith on the captured lands.

After the annexation of Georgia in the first half of 19th century the religious reform, carried out by the empire and developed in several directions, aimed to establish Russian style of liturgical rite and the most controlled church organization. It also aimed fundamental structural and administrative reorganization of the Church of Georgia, the commutation for church taxes and the secularization of the church lands, the reorganization of liturgical rite, position of low clergy and religious education. After carrying out the church and religious policy Russian empire annulled the autocephaly of the Church of Georgia, established a post of exsarch. The structural and administrative system of the Church of Georgia felt to pieces and was subordinated to the Holy Synod. The economic independence of the Church of Georgia was violated, the Church and the clergy became subordinated to the church treasure, the close relations of clergy and congregation was damaged, the attitude of the Church of Georgia towards state was changed. The Church in Georgia became the means of carrying out the Russification policy.

The Russian colonial policy gave the birth to the existence of sects in Georgia. The colonial policy carried out against the Catholic Church determined the Armenisation of Georgian Catholics.

The policy carried out by Russian empire caused religious indifference and anti-Orthodox reaction of other confessional groups.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

1. მ. ვანნაძე, ე. გურული, რუსეთის ისტორია XX საუკუნე, თბ., 2003, გვ. 70; გ. რცხილაძე, მე-18 საუკუნის მეორე ნახევრის - ქართული საგარეო პოლიტიკა და რელიგიური ფაქტორი, ჟურნ. „რელიგია“, 1999, №3-4, გვ. 54-55. თ. ფანჯიკიძე, რელიგიური ფაქტორი საქართველოს საგარეო პოლიტიკური კონცეფციის ჩამოყალიბებაში, წიგნში: რელიგიური პროცესები საქართველოში XX და XXI საუკუნეთა მიჯნაზე, თბ., 2003, გვ. 69-71..
2. А. Цагарели, Акты и другие исторические документы XVIII века, относящиеся к Грузии, т. I, Спб, 1898, стр. 413.
3. Епископ Кирион, Двенадцативековая религиозная борьба Грузии с исламом, Тиф., стр. 81-83.
4. Е. К. Краткий очерк истории Грузинской церкви и экзархата за XIX столетие, Тиф., 1901, стр. 6-8.
5. ივ. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919, გვ. 49-57.
6. ქართული სამართლის ძეგლები, თბ. 1965, ტ. 2, გვ. 469.
7. ე. ბუბულაშვილი, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ფეოდალური პერიოდში, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 2006, გვ. 12.
8. ივ. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბ., 1919, გვ. 57-64; შდრ.: ალ. ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921 წწ., თბ., 1980, გვ. 8.
9. К. Дубронравин, Очерк истории русской церкви, Спб., 1863, стр. 192; История религии в России, под общей ред. Трофимчука, М., 2002, с. 135-146.
10. История религии в России, под общей ред. Трофимчука, М., 2002, стр. 141-142.
11. იქვე, გვ. 131-133.
12. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში XIX-XX სს., თბ., 2002, გვ. 33.
13. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссии, т. I, стр. 413.
14. იქვე, ტ. 2, გვ. 269.
15. Е. К. Краткий очерк истории Грузинской Церкви и экзархата за

- XIX столетие, Тифлис, 1901, с. 11; Н. Дубровин. Георгий XII последний царь Грузии и присоединение ея к России, стр. 200-201.
16. А. Цагарели, Грамоты и другие исторические документы XVIII века относящиеся к Грузии, т. II, вып. I, Спб., 1898, стр. 201; აგრ.: გ. როგავა, საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება, ჟურნ. "რელიგია", 1998, №5-6, გვ. 14.
 17. ე. ბუბულაშვილი, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ მეორე, თბ., 2002, გვ. 27-32.
 18. Е. К. Краткий очерк истории Грузинской Церкви и экзархата за XIX столетие, Тифлис, 1901, с. 35.
 19. История Христианской церкви в XIX века, изд. А. П. Лопухина, т. 2, ч. II, Петроград, 1901, с. 571-572.
 20. გ. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში, თბ., 2002, გვ. 20-21.
 21. Всеподданнейший доклад Синода, 1811, стр. 2.
 22. ე. ბუბულაშვილი, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ეგზარქოსობის პერიოდში, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 2006, გვ. 17-18.
 23. Е. К. Краткий очерк истории Грузинской Церкви и экзархата за XIX столетие, Тифлис, 1901, с. 54.
 24. გ. როგავა, საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება, "რელიგია", 1998, №5-6, გვ. 20.
 25. История Христианской церкви в XIX века, изд. А. П. Лопухина, т. 2, ч. II, Петроград, 1901, с. 573
 26. ე. ბუბულაშვილი, საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ეგზარქოსობის პერიოდში, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 2006, გვ. 19.
 27. თ. შაკიაშვილი, საქართველოს ეკლესია XIX ს-ის I ნახევარში, სამონასტრო მეურნეობები, კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VIII, 2005, გვ. 132-148.
 28. გ. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში, თბ., 2002, გვ. 29-30; აგრეთვე: მ. თაღუმაძე, საეკლესიო მიწათმფლობელობა საქართველოში, XIX ს-ის I ნახევარი, თბ., 2006, გვ. 86.
 29. გ. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში, თბ., 2002, გვ. 31-32. აგრეთვე: მ. თაღუმაძე, საეკლესიო მიწათმფლობელობა საქართველოში, XIX ს-ის I ნახევარი, თბ., 2006, გვ. 17-18, 87.

30. Н. М. Никольский, История русской церкви, изд. III, М., 1983, с. 220-221.
31. История Христианской церкви в XIX века, изд. А. П. Лопухина, т. 2, ч. II, Петроград, 1901. с. 567.
32. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссии, т. II, стр. 268.
33. იქვე, გვ. 268.
34. Е. К. Краткий очерк истории Грузинской Церкви и экзархата за XIX столетие, Тифлис, 1901, с. 185.
35. სცსსა, ფ. 488, საქ. №160, ფურც. 7-8.
36. სცსსა, ფ. 488, საქ. №84, ფურც. 5.
37. Очерки истории русской церкви Спб., 1863, стр. 174; История религии в России, под общей ред. Трофимчука, М., 2002, с. 148.
38. Акты собранные Кавказской Археографической Комиссии, т. VIII, стр. 99.
39. სცსსა, ფ. 488, საქ. №621.
40. Е. К. Краткий очерк истории Грузинской Церкви и экзархата за XIX столетие, Тифлис, 1901, с. 97.
41. იქვე, გვ. 102-103; აგრეთვე: ვ. წვერაყა, საქართველოს საეგზარქოსოს სამისიონერო მოღვაწეობა XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 2003, გვ.100-101.
42. История религии в России, под общей ред. Трофимчука, М., 2002, с.152
43. ე. ბეზულაშვილი, რუსი ეგზარქოსების მოღვაწეობის ისტორიიდან (XIX ს-ის I ნახევარი), კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, I, 2007, გვ. 246, 247, 250.
44. ა. სონღულაშვილი, რელიგიური სექტების ისტორიიდან საქართველოში, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, I, 2007, გვ.230. აგრეთვე: ღ. ჭანჭალაიშვილი, საქართველოში მცხოვრები სტაროვერები (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მიმოხილვა), "კლიო", 13, 2001.
45. გ. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში, თბ., 2002, გვ. 279.
46. იქვე, გვ. 257-259.
47. იქვე, 260.
48. იქვე, გვ. 280.
49. იქვე, გვ. 287.
50. მ. პაპაშვილი, საქართველო-რომის ურთიერთობა, თბ., 1995, გვ. 310-314.

საბჭოთა ინტერნაციონალისტური სახელმწიფო
პოლიტიკა კოლონიალიზმის ელემენტებით
(პირველი ეტაპი)

XX საუკუნის დასაწყისში მსოფლიო უკვე განაწილებული იყო ძლიერ და გაველენიან სახელმწიფოებს შორის და არცერთი მათგანი (ისინიც კი, ვინც თავს დემოკრატიულ სახელმწიფოდ თვლიდა) კოლონიების განთავისუფლებას არ გეგმავდა. პირიქით, I მსოფლიო ომი სწორედ უკვე განაწილებული მსოფლიოს ხელახალ გადანაწილებას ისახავდა მიზნად. ყველა იმედოვნებდა, რომ ძველ „მონაპოვარს“ ახალსა და მნიშვნელოვან „შენადნის“ დაუმატებდა.

ერთადერთი ძალა, რომელიც კოლონიალიზმს აკრიტიკებდა, ეს საერთაშორისო სოციალ-დემოკრატია იყო, მაგრამ დიდი და ეკონომიკურად ძლიერი სახელმწიფოების დაქვემდებარება მასაც არ სურდა, რადგან მარქსისტები თვლიდნენ, რომ საერთაშორისო იმპერიალიზმის დამარცხება მხოლოდ პროლეტარიატის ინტერნაციონალისტური სოლიდარობით იქნებოდა შესაძლებელი, რის საფუძველზეც აშენდებოდა მსოფლიო პროლეტარული რესპუბლიკა.

რუსეთის სოციალ-დემოკრატიაც თავიდავე უნიტარული სახელმწიფოს მომხრე იყო. ოქტომბრის გადატრიალებამდე ლენინი პრინციპულად ილაშქრებდა იმათ წინააღმდეგ, ვინც კი რაიმე ფორმით ცდილობდა საკუთარი ერის პროლეტარიატისათვის (მაგალითად, ბუნდი), ან საკუთარი ქვეყნისათვის რაიმე გამორჩეული უფლება მოეპოვებინა სოციალ-დემოკრატიულ მოძრაობაში. ლენინი საჯაროდ აცხადებდა: „რუსეთის სოციალ-დემოკრატიის საქმე სრულებითაც არ არის ერთ-ერთად შეაერთოს ლოძელი, რიგელი, პიტერელი და სარატოველი გერმანელები“.¹

მკაცრი იყო ლენინი სომეხი სოციალ-დემოკრატების მიმართ, რომლებმაც 1902 წელს წამოაყენეს რუსეთში ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნის იდეა. ლენინი მოითხოვდა, რომ სომეხ სოციალ-დემოკრატებს (ს. შაუმიანს და სხვ.) თავისი საპროგრამო დოკუმენტიდან ამოეღათ ფედერაციის მოთხოვნა: „ფედერაცია გულისხმობს ავტონომიურ ნაციონალურ პოლიტიკურ მთლიან ერთეულებს... რათა სავესებით

თანმიმდევრული იყო, კავშირმა (იგულისხმება სომეხი სოციალ-დემოკრატების კავშირი - ა. დ.) თავისი პროგრამიდან მთლიანად უნდა ამოიღოს ფედერაციული რესპუბლიკის მოთხოვნა და დასჯერდეს საერთოდ დემოკრატიული რესპუბლიკის მოთხოვნას²

მოგვიანებით ვ. ი. ლენინმა და ბოლშევიკებმა შეცვალეს ეს კატეგორიული მოთხოვნა და 1913 წელს ი.ბ. სტალინმა, ლენინის დასტურით, თავის საპროგრამო ნაშრომში „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“ წამოაყენა და დაიცვა საოლქო ავტონომიის მოთხოვნა, როგორც აუცილებელი პუნქტი ნაციონალური საკითხის გადაწყვეტაში.³

მაგრამ პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში ეროვნული პრობლემების განსაკუთრებულმა გამძაფრებამ ვ.ი.ლენინი და ბოლშევიკები მიიყვანა სახელმწიფოს ფედერაციული მოწყობის აუცილებლობის აღიარებამდე. მაგრამ მეტად მნიშვნელოვანია იმის გათვალისწინება, რომ პარტიულ დოკუმენტებში იქვე იყო გაცხადებული: „პარტია აყენებს როგორც ერთ-ერთ გარდამავალ ფორმას სრული ერთიანობის (ხაზგასმა ჩვენია - ა.დ.) გზაზე საბჭოთა ტიპის მიხედვით მოწყობილ სახელმწიფოების ფედერაციულ გაერთიანებას“.⁴

ამრიგად, სრული ერთიანობის გზა - გულისხმობს უნიტარულ სახელმწიფო გაერთიანებას მსოფლიო იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში, როცა ფედერალიზმი არის მხოლოდ „ფირნიში“ და არა ფაქტობრივი ფედერაციული ურთიერთობა. ფედერაციის, როგორც სახელმწიფო ფორმის მნიშვნელობა კიდევ უფრო კინდებრდა რუსეთში რეალური პარტიული (კომუნისტური) ურთიერთობებით, რომელიც საბჭოთა კომუნისტურ სახელმწიფოში თავიდანვე უზენაესი იყო, გულისხმობდა ცენტრისადმი რეგიონალური ერთეულების ხელმძღვანელი პარტიული ორგანიზაციების უპირობო, უსიტყვო დამორჩილებას. ჯერ კიდევ 1919 წელს რკპ (ბ) III ყრილობის გადაწყვეტილებებში ხაზგასმით არის მითითებული: „რუსეთის კომუნისტური პარტიისა და მისი ხელმძღვანელ დაწესებულებათა ყველა გადაწყვეტილება უსათუოდ სავალდებულოა პარტიის ყველა ნაწილისათვის, მიუხედავად მათი ნაციონალური შემადგენლობისა. უკრაინელი, ლიტველი (იმ დროს ლიტვა იყო საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა - ა.დ.) კომუნისტების ცენტრალური კომიტეტები სარგებლობენ

პარტიის საოლქო კომიტეტის უფლებით და საეხებით ემორჩილებიან კომუნისტური პარტიის (ცენტრალურ კომიტეტს).⁵

ამრიგად, ამ შემთხვევაში წინებულად ჩანს, რომ ბოლშევიკური ხელისუფლებისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა ჰქონდა ტერმინის შინაარსს – შეიძლება მისთვის ცენტრალური კომიტეტი გეწოდებინა, მაგრამ იგულისხმებოდა – საოლქო კომიტეტი, აქედან გამომდინარე, შეიძლება რესპუბლიკისათვისაც „დამოუკიდებელი“ ეწოდებინათ, მაგრამ იგულისხმებოდა ოლქი ან ავტონომია. კომუნისტურ სახელმწიფოში, სადაც პარტიას თავიდანვე უზურპირებული ჰქონდა სახელმწიფო ძალაუფლება და პარტიის ცკ პოლიტბიურო წყვეტდა ყველა ძირითად თუ მეთაუხარისხოვან საკითხს, ასეთი ვითარება სრულიად ლოგიკური ჩანს.

ეს მოთხოვნა პრაქტიკულად რეალიზებული იყო იმ დიპლომატიურ შეთანხმებებში „დამოუკიდებელ საბჭოთა რესპუბლიკებს“ შორის, რაც ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის შექმნამდე რუსეთმ გააფორმა ბალტიისპირეთის სახელმწიფოებთან. ამ ხელშეკრულებების მიხედვით სამხედრო საქმე, რიკინგზები, ფინანსები, შრომის კომისარიატი მოსკოვში ერთიან – ცენტრალურ ხელისუფლებას დაუქვემდებარეს.⁶

1920 წლის დეკემბერში – უკრაინასთან, 1921 წლის იანვარში ბელორუსიასთან საბჭოთა რუსეთმა გააფორმა სამოკავშირეო მუშურ-გლეხური ხელშეკრულება. ეს დოკუმენტები ითვალისწინებდნენ პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ცხოვრების 7 უმნიშვნელოვანესი დარგის: სამხედრო და სახლვაო საქმის, სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს, საგარეო ვაჭრობის, ფინანსების, შრომის, მიმოსვლის გზების, ფოსტის, ტელეგრაფის მოსკოვისადმი უსიტყვო მოჩილებას.⁷

ამრიგად, საბჭოთა რუსეთს „დამოუკიდებელ და სუვერენულ საბჭოთა რესპუბლიკების“ მიმართ ფაქტობრივად სუზერენის მდგომარეობა ჰქონდა და ეს ვითარება არავისში (კომუნისტებში, რა თქმა უნდა) არ იწყევდა გაკვირვებას.

საქართველოს ძალდატანებით „გასაბჭოების“ შემდეგ საქართველოც იგივე მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რაშიც სხვა დანარჩენი რესპუბლიკები: ფაქტობრივად მთლიანად დაექვემდებარა რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბიუროს დადგენილებებსა და გადაწყვეტილებებს, რადგან საქართველოს კომუნისტური პარტია და მისი ცენტრალური კომიტეტი

ორგანული, შემადგენელი ნაწილი იყო რუსეთის კომპარტიონისა და მის დირექტივებს უსიტყვოდ ასრულებდა.

ჩვენ შეცდომაში არ უნდა შეგვიყვანოს 1921 წლის 5 ივლისის თბილისის სახაზინო თეატრში პარტიული აქტივის წინაშე ი. ბ. სტალინის საზეიმო განცხადებამ: „შეუინარსუნოთ საბჭოთა საქართველოს დამოუკიდებლობა — ასეთია კომუნისტების მორიგი ამოცანა, რომელსაც გვეკარნახობს ამ ქვეყნის არსებობის კონკრეტული პირობები“.⁸

ეს განცხადება ეწინააღმდეგება ყველაფერს იმას, რაც კეთდებოდა საქართველოს გასაბჭოებისთანავე და ასე რელიეფურად აისახა ვ.ი.ლენინის მიერ საქართველოს გასაბჭოების პირველ დღეებში გამოგზავნილ წერილებსა თუ ცირკულარებში. 1921 წლის 18 აპრილს ს. ორჯონიკიძისადმი გაგზავნილ წერილში ის მიუთითებდა: „ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ეკონომიკური გაერთიანების შესახებ, რისი პროექტიც მუშავდება“.⁹

აშკარაა, რომ არა მარტო საქართველოს, არამედ ამიერკავკასიის პოლიტიკური თუ ეკონომიკური მოწყობის საკითხები მოსკოვში მუშავდებოდა. ვ.ი. ლენინსვე ეკუთვნის ამიერკავკასიის ფედერაციის შექმნის იდეაც¹⁰, რომლის რეალიზაციაც ამიერკავკასიის რესპუბლიკების გასაბჭოებისთანავე დაიწყო და ეფუძნებოდა შემდეგ მოსაზრებებს: ეკონომიკურად ერთგვაროვანი ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ცადკ-ცაღკე არსებობა მიზანშეუწონელი იყო; ამიერკავკასიის რესპუბლიკათა ტოპოგრაფიული ერთიანობა მოითხოვდა ამას; ა/კ ფედერაციის შექმნის აუცილებლობას აპირობებდა რთული საერთაშორისო ვითარება; ა/კ შემოსახლერული იყო ბურჟუაზიული სახელმწიფოებით, რომლებიც საფრთხეს უქმნიდნენ სოციალიზმის მშენებლობას; ა/კ სახელმწიფოების გაერთიანება მმართველობის ხარჯებს შეამცირებდა; ა/კ ფედერაცია რეგიონში ეროვნულ მშვიდობიანობას უზრუნველყოფდა და ა.შ.¹¹

ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებობს უამრავი გამოკვლევა, რომელთა ავტორები ამტკიცებდნენ ამიერკავკასიის სახელმწიფოების გაერთიანების მიზანშეუწონილობას და მის დადებით მნიშვნელობას (ი. კატარაეა, ვ. ესაიაშვილი,

უ. სიღამონიძე და სხვ.) რაც საბჭოთა რეჟიმის დამხობის შემდეგ რადიკალურად უარყოფითი შეხედულებით შეიცვალა (ლ. თოიძე, ფ. ლომაშვილი, შ. ვადაჭკორია, ვ. გურული და სხვ.).¹²

XXI საუკუნეში, როცა უკვე გვაქვს ევროპის ეკონომიკური გაერთიანების ფორმირების გამოცდილება, როცა ცნობილია, როგორ თანდათან, ნაბიჯ-ნაბიჯ, წამყვანი ეკონომიკური დარგების გაერთიანების საფუძველზე ჩამოყალიბდა ძლიერი და მობილური ახალი ევროპა, როგორც თანდათან, აუღელვებლად დათმეს ევროპის დიდმა და ტრადიციულმა სახელმწიფოებმა დამოუკიდებლობისა და სუვერენიტეტის ატრიბუტიკა: სა'ხდვრები, შლაგბაუმები და საბაჟოები და ბოლოს – ეროვნულ ვალუტაც კი, აღარ უნდა გვიკვირდეს XX საუკუნის 20-იანი წლების კომუნისტების ფორსირებული სურვილი, მსოფლიო პროლეტარული რესპუბლიკის მშენებლობის გზაზე, პირველად ჯერ რუსეთის იმპერიაში შემაჯავლი ხალხების გაერთიანებით დაეწყოთ ერთიანი, მონოლითური, ცენტრალიზებული მსოფლიო პროლეტარული სახელმწიფოს მშენებლობა. საამისოდ მათი მთავარი არგუმენტი – საერთაშორისო იმპერიალიზმის წინააღმდეგ საერთაშორისო პროლეტარიატის ერთობლივი ბრძოლა, ჯერ კიდევ ანგარიშგასაწევი არგუმენტი იყო.

დღეს ახალ ქართულ ისტორიოგრაფიაში არის მოსაზრება, რომ ქართველი კომუნისტების ერთი ჯგუფი (საქ. კპ(ბ) ცკ 1921-1922 წლების შემაღვენლობა) შეეწინააღმდეგა სტალინისა და ორჯონიკიძის მიერ აკ, საბჭოთა კავშირის ჩამოყალიბების ფორსირებულ ტემპებს, პოლიტიკური თვალსაზრისით ნაადრევად ჩათვალა ის და მოითხოვა „დამოუკიდებლობის ყველა ატრიბუტის“ შენარჩუნება, რის გამო მათ „კომუნისტი-პატრიოტების“ ზედწოდებაც კი დაიმსახურეს.¹³

მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის შემაღვენლობა, რომელიც შეეწინააღმდეგა აკ ფედერაციისა და საბჭოთა კავშირის შექმნის სტალინურ პროექტს – ფაქტობრივად იმ პირებით იყო დაკომპლექტებული, რომლებიც საქართველოს პირველი რესპუბლიკის პერიოდში კრემლის ფაქტიური აგენტურა იყო ამიერკავკასიასა და თბილისში, რომელიც საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკის ხელმძღვანელობას რუსეთთან ტრადიციული ეკონომიკური და პოლიტიკური კავშირების გაწყვეტაში ადანაშაულებდნენ, რომლებმაც შემოიყვანეს საქართველოში რუსეთის XI არმია. ეს ადანაშაულები საქართველოს გასაბჭოებამდე სწორედ სერგო ორჯონიკიძის საშუალებით ამყარებდნენ ლენინთან და სტალინთან კავშირს (ამაზე მო-

უთითებს მოსკოვის სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის სახელმწიფო არქივის ს. ორჯონიკიძის ფონდში დაცული მათი პირადი დეპეშები) და მის უპირატესობას აღიარებდნენ. მაგრამ სერგო ორჯონიკიძის თბილისში დამკვიდრების შემდეგ ძალიან მალე მათ შორის დაძაბულობამ იჩინა თავი, რაც სერიოზულ კონფორტაციაში გადაიზარდა: საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობაში წარმოიშვა „ნაციონალ-უკლონიზმი“ (ბ. მდივანი, ფ. მახარაძე, კ. ცინცაძე, ლ. დუმბაძე და სხვ.) — ე.ი. დაჯგუფება ადამიანების, რომელმაც ნაქარვეად ჩათვალა მრავალეროვანი სახელმწიფოს ფორმირების პროცესი.

„ნაციონალ უკლონისტები“ მოითხოვდნენ ამიერკავკასიის ფედერაციის გაუქმებას (რაც შეიქმნა 1922 წელს), მიაჩნდათ ის ზედმეტ რგოლად, მოითხოვდნენ „დამოუკიდებლობის ყველა ატრიბუტის შენარჩუნებას“ (თუმცა ისინი არ მოითხოვდნენ რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის დიქტატის მოსპობას).

„ნაციონალ-უკლონისტები“ თვლიდნენ, რომ ახალი მრავალეროვანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოს წარმოქმნა, „დამოუკიდებლობის ყველა ატრიბუტის“ მოშლა ხელს შეუშლიდა მათ ქართველი ინტელიგენციისთან ურთიერთობაში. მათ, როგორც ჩანს, ეგონათ, რომ ივ. ჯავახიშვილი, კ. გამსახურდია, კ. ნადირაძე, ფ. კოტეტიშვილი, შ. ნუცუბიძე, ა. შანიძე, მ. ბაღანიაძე და სხვები მოტყუებდებოდნენ და ფაქტობრივ და ფორმალურ დამოუკიდებლობას შორის განსხვავებას ვერ დაინახავდნენ. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოდ გვეჩვენება დამფუძნებელი კრების წევრის, სოციალ-დემოკრატის ა. ჭიაბრიშვილის ლ.დ. ტროცკისადმი გაგზავნილი წერილები, რომელშიც ჭეშმარიტი ქართველი პატრიტის სულისკვეთებაა გადმოცემული. აი როგორც ახასიათებს ის ამ ადამიანებს, რომლებიც საქართველოს „დამოუკიდებლობის ყველა ატრიბუტის შენარჩუნებისათვის“ იბრძოდნენ: „ისეთმა ხელმძღვანელებმა ეროვნული პოლიტიკისა, როგორიც არიან მახარაძე, ქავთარაძე, ცინცაძე და სხვები, რომლებმაც არა ერთხელ მოხსნეს მატერიალიზმისა და კოსმოპოლიტიზმის რეკორდები, შემოიყვანეს საქართველოში რუსეთის არმია და ამით ამოიშალა (ბ. მდივანი თავადაც აღნიშნავდა, რომ სახელმწიფოს შესახებ ხელშეკრულებებს ხელს ისე აწერდნენ, რომ არც კითხულობდნენ)“.¹⁴

ზუსტი და ობიექტური შეფასებაა, რადგან საქართველოსაგან ისტორიული ტერიტორიების ჩამოცილება სწორედ

მათი თანხმობით და მათი ხელმოწერით მოხდა (და არა ი.ბ. სტალინის. საქართველოს ტერიტორიების გასხვისების არც ერთ დოკუმენტზე, რომელიც მოსკოვის არქივში ინახება, ჩვენ სტალინის ხელმოწერა ვერ დავაფიქსირეთ, ბ. მდიუნის ხელმოწერა კი არის). არც ის უნდა დაგვაფიქვდეს, როს საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ არა სტალინი და ორჯონიკიძე, არამედ სწორედ „ნაციონალ-უკლონისტების“ დიდი ნაწილი დააყენა კანონგარეშე და ქვეყნის ეროვნული ინტერესების მოღალატეებად გამოაცხადა.¹⁵

რაში იყო დაპირისპირების ჭეშმარიტი არსი?

ე.ი. ლენინისათვის და ბოლშევიკური პარტიისათვის ეროვნული საკითხი მუდამ დაქვემდებარებული, მეორეხარისხოვანი საკითხი იყო. მათი პროგრამული მოთხოვნა „ერთა თვითგამორკვევის უფლების აღიარებაა“ (სწორედ მხოლოდ უფლების აღიარება და არა კოლონიის მეტროპოლიისაგან გამოყოფის თავისუფლება) ლენინის მიერ იმდენი პირობით იყო განსაზღვრული (პირველ რიგში – პროლეტარიატის საერთაშორისო რევოლუციური ბრძოლის ინეტრესებით და ა.შ.), რომ ამ მოთხოვნიდან ფიქცია რჩებოდა.

როცა ოქტომბრის გადატრიალების შემდეგ ე.ი. ლენინმა შექმნა რუსეთის სოციალისტური საბჭოთა ფედერაცია, შიგ გაერთიანდნენ ავტონომიური რესპუბლიკის უფლებებით რუსეთის იმპერიაში მცხოვრები ერები: ბაშკირები, თათრები, კალმიკები, მთელი შუა აზია შევიდა რუსეთის შემადგენლობაში – თურქესტანის ავტონომიური რესპუბლიკის სახელწოდებით. ეს ხალხები კი თავისი ისტორიული განვითარებით და კულტურით არაფრით არ ჩამოუვარდებოდნენ სომხებს, ქართველებს, აზერბაიჯანელებს, უკრაინელებს.

რა თქმა უნდა, რუსეთის საბჭოთა ფედერაციის მაგალითი უკვე სანიშნოდ ითვლებოდა და მიჩნეული იყო, რომ ეროვნული საკითხი საუკეთესოდ გადაწყდა. ამასთან, რსფსრ პირველ საბჭოთა კონსტიტუციაში მითითებული იყო, რომ „რუსეთის საბჭოთა რესპუბლიკა ყალიბდება თავისუფალ ერთა თავისუფალი კავშირის საფუძველზე, როგორც ნაციონალური საბჭოთა რესპუბლიკების ფედერაცია“.¹⁶ მაგრამ, ეს საკონსტიტუციო მოთხოვნა დეზაფუირებულია შემდეგი პუნქტით – „ეს ავტონომიური საოლქო კავშირები ფედერაციის საფუძველზე შედიან რუსეთის სოციალისტურ საბჭოთა რესპუბლიკაში“.¹⁷ ამ შემთხვევაში ავტონომიური საოლქო კავ-

შირები თავისი შინაარსით ემთხვევა „ნაციონალურ საბჭოთა რესპუბლიკებს“ და გასაგები ხდება, რომ უკვე ფიქციაა „ავტონომიური საბჭოთა რესპუბლიკა“, რადგან მისი ჭეშმარიტი შინაარსი „ავტონომიური ოლქია“ (ტერმინების ქლერადობამ შეცდომაში არ უნდა შეგვიყვანოს). ამასთან, თვითონ რუსეთი იმჟამად (ახლაც ასეა) არავითარი გამოკვეთილი ტერიტორიული ერთეული არ იყო – ეს მის შემადგენლობაში ენიჭებოდათ ნაციონალურ უმცირესობებს ავტონომია (თავისებური „ბანტუსტანი“), ამიტომაც იურიდიულაც და რეალურად ეს ავტონომია ფიქცია იყო.

მეტად საყურადღებოდა და მნიშვნელოვნად გვეჩვენება რუსეთის კონსტიტუციის მე-9 თავის ერთ-ერთი მუხლი, რომელშიც ხაზგასმულია, რომ „სრულიად რუსეთის საბჭოების ყრილობას და ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს აქვთ უფლება რუსეთის საბჭოთა სოციალისტურ ფედერაციულ რესპუბლიკაში მიიღონ ახალი წევრები და აღიარონ რუსეთის ფედერაციიდან ცალკეული ნაწილის გამოსვლა“.¹⁸

ამრიგად, სახელმწიფოს მთავარი კანონი უშვებდა თავის შემადგენლობაში ახალი წევრების მიღებას, მხოლოდ იგივე უფლებებით რასაც ფლობდნენ თათრეთი, ბაშკირეთი და სხვა. ის არ ითვალისწინებდა ერთობლივი, ახალი სახელმწიფოს შექმნას.

ამიერკავკასიაში 1921-1922 წლებში ამიერკავკასიის რესპუბლიკა, საქართველოს ლიდერების კრიტიკის მიუხედავად, მაინც შეიქმნა, მაგრამ პროცესი დაემთხვა სსრკ შექმნას, ამან კიდევ უფრო გააძაფრა ურთიერთობა ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტსა და საქართველოს კ (ბ) ცკ შორის.

რკ (ბ) ცკ პოლიტბიუროს საკავშირო სახელმწიფოს პროექტის შემუშავება დაავალა ვ. კუიბიშევის ხელმძღვანელობით შექმნილ კომისიას. უშუალოდ პროექტი შეიმუშავა ი. ბ. სტალინმა – პარტიის თეორეტიკოსმა ნაციონალურ საკითხში. ახალ ქართულ ისტორიოგრაფიაში დადასტურებულია, რომ სტალინის პროექტი მოღიანად ეფუძნება ვ. ი. ლენინის იდეურ მემკვიდრეობას და ეროვნული საკითხის კომუნისტურ გადაწყვეტას (ჩვენი ღრმა რწმენით ამ საქმეში სტალინს არ ჰქონდა არც უფლება და არც თვითონ დაუშვებდა ლენინთან შეუთანხმებლად რაიმე ნოვაციის განხორციელებას. ამას შეეძლო მისი პოლიტიკური კარიერისათვის საბედისწერო შედეგი ჰქონოდა).

საქართველოს კომისიაში ბ. მდივანი წარმოადგენდა, რომელიც ყველა სხდომაზე გამოირჩეოდა კრიტიკული დამოკიდებულებით და ბევრ შენიშანას იძლეოდა.¹⁹

კომისიის სხდომებზე სტალინის პროექტში გარკვეული უმნიშვნელო ცვლილებები შეიტანეს, მაგრამ ძირითადი დარსა — სოციალისტური რესპუბლიკები რუსეთის შემადგენლობაში შედიოდნენ ავტონომიის უფლებებით, როგორც ამას რუსეთის კონსტიტუციის შესაბამისი მუხლი გულისხმობდა.

როცა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა სტალინის თეზისები განიხილა, სტალინის პროექტი გააკრიტიკა. ჩათვალა ის ნაადრევად და მოითხოვა „დამოუკიდებლობის ყველა ატრიბუტის შენარჩუნება“. ამ შემთხვევაში მათ, როგორც ჩანს დააეწიდათ მათ მიერ შემუშავებული და დამტკიცებული საბჭოთა საქართველოს პირველი კონსტიტუცია, სადაც ხაზგასმული იყო: „საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა აცხადებს თავის მტკიცე მზადყოფნას შევიდეს ერთიან საერთაშორისო სოციალისტურ რესპუბლიკაში, როგორც კი შეიქმნება პირობები მისი შექმნისათვის“.²⁰

ამრიგად, „დამოუკიდებლობის ატრიბუტების“ მქონე ქვეყანა აცხადებს მზადყოფნას ეს „დამოუკიდებლობა“, ეს სუვერენიტეტი გვერდზე მოისროლოს მსოფლიო სოციალისტური რესპუბლიკის გულისათვის, ხოლო ასეთი საერთაშორისო მსოფლიო რესპუბლიკის შექმნა 1921-1925 წლებში ილუზია კი არა კომუნისტების რეალური საპროგრამო დებულება იყო. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მსოფლიო იურიდიულ პრაქტიკაში ეს, ალბათ, ერთადერთი შემთხვევაა, როცა სუვერენული, დამოუკიდებელი რესპუბლიკა კონსტიტუციაში ოცნებობს დაკარგოს ეს სუვერენიტეტი და დამოუკიდებლობა.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი, გარეგნულად მაინც, გამოვიდა „დამოუკიდებლობის ყველა ატრიბუტის“ შენარჩუნების დამცემად. ჩვენ არ ვიცით, რა „დამოუკიდებლობის ატრიბუტები“ ჰქონდათ მათ მხედველობაში. განა XI არმიის მიერ ოკუპირებულ საქართველოში, რომლის პოლიტიკური ხელმძღვანელობა კრემლის დირექტივების საფუძველზე მოქმედებდა, რაიმე დამოუკიდებლობის ილუზია შეიძლება ყოფილიყო? მაგრამ ეს ფრაზა ზოგიერთ მეცნიერს აძლევს საფუძვლს ამტკიცოს ბ. მდივანის, კ. ციციშვილის, ს. ქავთარაძის, მ. ოკუჯაიას „პანტიოტობა“.

როგორც აღინიშნა, ისინი ამიერკავკასიის ფედერაციის გაუქმებასაც მოითხოვდნენ და მიაჩნდათ ზედმეტ რეოლად ამიერკავკასიის პოლიტიკურ სისტემაში.

დავამ მოსკოვში გადაინაცვლა. ქართველმა „პროტესტანტებმა“ შეძლეს ე.ი. ლენინთან შეხვედრა, რომელმაც გაიზიარა მათი არგუმენტები და ლ. კამენევისადმი გაგზავნილ წერილში (1922 წლის 26 სექტემბერი) ის უკვე აყენებს მოთხოვნას, რომ არა რსფსრ-ს შემადგენლობაში შევიდნენ სოციალისტური რესპუბლიკები (რასაც მოითხოვდა რსფსრს პირველი კონსტიტუცია), არაპედ რსფსრს-თან ერთად შექმნან ახალი სახელმწიფო – ევროპისა და აზიის სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირი (შემდეგ ეს სახელწოდება შეიცვალა უფრო რეალურით – სსრკ).

მკითხველის ყურადღება მინდა მივაპყროთ ერთ ფაქტზე – სტალინმა ეს ჩასწორება უსიტყვოდ მიიღო ერთ დღეში – რატომ? იმიტომ რომ მისთვის ამას ღიდი მნიშვნელობა არა ჰქონდა, მან პროექტი შეადგინა ლენინის დებულებებისა და კომუნისტური პარტიის სადირექტივო პრინციპების გათვალისწინებით და მას ევრაყინ (და მართლაც, მოგვიანებით, პარტიული ბრძოლის განმავლობაში მას ევრავის ევრ დააბრალა, რომ მან პროექტი არასწორად შეადგინა) დააბრალებდა პარტიის გენერალური ხაზიდან გადახვევას. იმუამად ის პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი იყო მხოლოდ. გენერალური ხაზის შეცვლა – მხოლოდ ერპიროვნული ლიდერის პრეროგატივაა. ამიტომაც ასე უსიტყვოდ დათანხმდა ამ ნოვაციას ი.ბ. სტალინი.

1922 წლის ოქტომბრის პლენუმმა განიხილა საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის შექმნის საკითხი. მეტად საინტერესოა ისიც, რომ ლენინი 5 ოქტომბერს ესწრებოდა პლენუმის სხდომას, ხოლო 6 ოქტომბერს, როცა პლენუმმა უაღრესად საჭირო საკითხის განხილვა დაიწყო – ლენინი სახლში დარჩა. ოფიციალური ინფორმაციის ლენინის მკურნალმა ექიმებმა მას პლენუმზე დასწრება აუკრძალეს. თუმცა იგივე ოფიციალური ქრონიკა მიუთითებს, რომ ის აქტიურ საქმიანობას მაინც ეწევა: ესაუბრება სერებრიაკოვს ბაქოს ნავთობის სარეწების პრობლემებზე, წერს საქმიან წერილებს და ა.შ.²¹ პლენუმს არ დაესწრო ლ. დ. ტროცკიც – ისინიც ავადმყოფობის მიზეზით.

პლენუმზე ლენინის არყოფნამ ქართველ „პროტესტანტებში“ იმედი აღძრა, რომ ისინი შეძლებდნენ სტალინის გაე-

ლენის განეიტრალებას და მათთვის სასურველი დადგენილებების მიღებას. ეს კარგად ჩანს ბ. მდივნის წერილში ს. ქავთარაძისადმი, რომელიც მან მოსკოვიდან გამოგზავნა: „ლენინის ჩარევის შემდეგ (საიდან მოიტანა ეს? ლენინი ხომ პლენუმს არ ესწრებოდა? – ა.დ.) მათთვის სულისშემხუთველი ატმოსფერო შეიქცალა და პლენუმმა დაგმო „ველიკოდერჟავნიკები“, ანუ, რომ ცეკას გარკვეული ნაწილი მოღლიანად უარყოფს ეროვნულ საკითხს და მოღლიანად დააგადებულია „ველიკოდერჟავნიკული“ ტენდენციებით, მაგრამ ამ ნაწილმა ისეთი სილა იწვნია (ვისგან? – ა.დ.), რომ მალე ვერ შეძლებენ სოროდან გამოძრომას“.²²

ევარაუდობთ, რომ ასეთი ოპტიმიზმისათვის ბ. მდივანს არავითარი საფუძველი არა ჰქონდა. ამაზე მიუთითებს ი.ბ. სტალინის პირადი წერილი ს.მ. კიროვისადმი, რომელიც 1922 წ. 17 ოქტომბრით თარიღდება: „საქართველოს (ცენტრალური კომიტეტის) წინადადება ნაადრევი გაერთიანების შესახებ პლენუმის მიერ ერთხმად იქნა უარყოფილი, საქართველოს ცეკას წარმომადგენელმა მდივანმა, როცა დაინახა პლენუმის ერთხმად აღიარება, იძულებული გახდა უარი ეთქვა საქართველოს ცეკას წინადადებაზე. პლენუმმა მიიღო, ყოველგვარი ცვლილების გარეშე, კომისიის წევრების სტალინის, ორჯონიკიძის, მიახნიკოვის და მოლოტოვის წინადადება ამიერკავკასიის ფედერაციის შენარჩუნების და ამ უკანასკნელის გაერთიანებაზე რსფსრ, უკრაინისა და ბელორუსიასთან „რესპუბლიკების კავშირში“.²³

საერთოდ, იმუამად კომუნისტური პარტიის ლიდერები მოსკოვში ძალიან ბევრს ლაპარაკობდნენ რუსული დიდ-მპყრობელური შოვინიზმის გადმონაშთების შესახებ კომუნისტური პარტიის წევრების ერთი ნაწილის შეგნებაში, ხაზგასმით მიაჩნებდნენ მტკიცე ინტერნაციონალური თანამშრომლობის, ერების თანასწორობის ღოზუნგის აუცილებელი დაცვისა და პრაქტიკაში ამ პრინციპების გამოყენების შესახებ. იმ პერიოდის ლენინის გამონათქვამები ამის საუკეთესო მაგალითია: „ამხ. კამენევი! ველიკორუსულ შოვინიზმს ვუცხადებ სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლას. როგორც კი განუთავისუფლები ამ წყეული კბილისაგან, ეველა საღი კბილით დაგვგლეჯ მას. საჭიროა აბსოლუტურად დაეინებით მოვითხოვოთ, რომ კავშირის ცაკში რიგრიგობით თავმჯდომარეობდნენ რუსი, უკრაინელი, ქართველი და სხვ. აბსოლუტურად!“²⁴

კიდევ უფრო მკაცრია ღენინი თავის მეორე წერილში რომელიც 1922 წლის ბოლოს დაწერა: „ჩვენ უნდა დავიცვათ რუსეთის უცხოტომელები იმ ჭეშმარიტი რუსი კაცის, ველიკორუსი შოჟინისტის, არსებითად, ნაძირალისა და მოძალადის თავდასხმისაგან, როგორიც არის ტიპიური რუსი ბიუროკრატი.“²⁵

პლენუმის დადგენილებების მიუხედავად, საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობა განაგრძობდა თავისი პრინციპების დაცვას და შეეცადა პარტიული სუბორდინაციის გვერდის ავლით (არა ცეკას მდივნის, არამედ პირადი ნაცნობობით გ'ხით) გადაეცა თავისი კრიტიკული მოსაზრებები ღენინისათვის. ამან ოქტომბრის ბელადის დიდი გულისწყრომა გამოიწვია.

ამის გამო საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის შემადგენლობა გადადგა, რაც უპრეცედენტო შემთხვევა რკპ (ბ) ისტორიაში.

საქართველოს კომპარტიის ახალმა ხელმძღვანელობა (მ. კახიანი, ბ. ლომინაძე და სხვ.) ერთგულად ახორციელებდა რკპ (ბ) (კე გენერალურ ხაზს, და რაც მთავარია, მკაცრ კრიტიკაში ატარებდა „ნაციონალ-უკლონისტების“ საქმიანობას და აშკარა ღვენასაც არ ერიდებოდა, რამაც პოლიტიკური ფონი საქართველოში საოცრად გააუარესა.

ამასობაში მოსკოვში, გორკის აგარაკზე, ვ.ი.ღენინმა დაიწყო სერიოზულ ინტრიგა სტალინის წინააღმდეგ. იმჟამად უკვე გონებრივად ავადმყოფი ბელადი ცდილობდა შეეთხზა სერიოზული ბრალდება სტალინის წინააღმდეგ და ეს ბრალდება იყო მისი „ველიკოდერჟავნიკობა“, მცირე ერების უფლებების ინტერესების უგულვებელყოფა. ღენინის მტკიცებით გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო ერების ისტორიული განვითარების სპეციფიკა, დაეცვათ მათი ღირსება და ა.შ. „აუცილებელია ერთმანეთისაგან განვასხვაოთ მწაგერელი ერის ნაციონალიზმი და ჩაგრული ერის ნაციონალიზმი, დიდი ერის ნაციონალიზმი და პატარა ერის ნაციონალიზმი“, რომ სამარცხვინოა როცა ისმენ, „როგორ აბუჩად იგდებენ უცხოტომელებს, თუ როგორც უწოდებენ პოლონელს უსათუოდ „პოლიანიშკას“, იუ როგორ ამასხარაევენ თათარს უსათუოდ „კინიზის“ შერქმევით, უკრაინელს – როგორც „ხოხოლს“, ქართველს და დანარჩენ კავკასიელ უცხოტომელებს – როგორც „კაპკახსკი ჩელოვეკ“.“²⁶

ლენინი ამასაც არ დასჯერდა. მან შექმნა (პარტიული სუბორდინაციის გვერდის ავლით) სპეციალური კომისია, რომელსაც უნდა შეესწავლა საქართველოსა და ამიერკავკასიის კომუნისტებს შორის დაძაბული ურთიერთობის კემმარტი მიზეზები.

და ბოლოს, როცა ეს ყველა დოკუმენტი შეიკრიბა, 1923 წლის 5 მარტს მან პირადი წერილი გაუგზავნა ლ.დ. ტროცკის (სტალინის პირად მტერს), რომ ამ კომისიის მასალები შეესწავლა და დაეცვა ქართველი კომუნისტები (ბ. მდივანი, ფ. მახარაძე, კ. ცინცაძე და სხვები) სტალინისა და ძერჟინსკის დევნისაგან., ხოლო ზემოთხამოთვლილ ქართველ კომუნისტებს 6 მარტს დეპეშით შეახსენა: „მთელი არსებით ვადევნებ თვალს თქვენს საქმეს, აღშფოთებული ვარ ორჯონიკიძის უხეშობით და სტალინისა და ძერჟინსკის წაქეზებით, ვამზადებ თქვენთვის ჩანაწერებს და სიტყვას“²⁷, ე.ი. აშკარად შეაგულიანა ისინი სტალინის წინააღმდეგ ბრძოლაში (იმ ხალხის ლენინის ინსულტი დაემართა, რამაც ის ხელისუფლებას ჩამოაცილა).

1923 წლის დასაწყისში საბჭოთა ქვეყანა პარტიის XII ყრილობისათვის ემზადებოდა, ადგილებზე მიმდინარეობდა პარტიული დისკუსიები, კრებები, რესპუბლიკური პარტიული ორაგნიზაციების ყრილობები. საქართველოში ბ. მდივანის ჯგუფი აქტიურად ემზადებოდა მომავალი ყრილობისათვის. წევნთვის ჯერჯერობით ცნობილი არ არის, იყვნენ ინფორმირებულნი ქართველი „პროტესტანტები“, რომ ლენინმა ტროცკის სთხოვა მათი ინტერესების დაცვა და რომ ლ.დ. ტროცკიმ ამაზე უარი განაცხადა. უფრო სავარაუდოა რომ — იცოდნენ. ამიტომაც ისინი უფრო შემართებით ცდილობდნენ დაეცვათ თავის სიმართლე და პირველ ეტაპზე — საკმაოდ შემტევიც იყვნენ.

საქართველოს კომპარტიის II ყრილობაზე (1923 წლის 14-18 მარტი), სადაც ერთ-ერთი განსახილველი პრობლემა ეროვნული საკითხიც იყო (მომხსენებელი. შ. ელიაშვილი). ყრილობაზე აქტიურმა ნაციონალ-უკლონისტმა, საბჭოთა საქართველოს ყოფილმა სახკომსაბჭოს თავმჯდომარემ და რევოლუციამდე სტალინის პირადმა მეგობარმა ს. ქავთარაძემ თავის სიტყვაში საბჭოთა კავშირში ეროვნული ურთიერთობების დახასიათებისას იხმარა ტერმინი „ჯინგოიზმი“²⁸ — იმპერალიზმის ეკონომიკური პოლიტიკა კოლონიაში, და სწორედ მას მიუყვარა

რეალური ეკონომიკური ურთიერთობები, რაც გასაბჭოების შემდეგ დამყარდა მოსკოვსა და საქართველოს შორის.²⁹

მისმა ამ ტერმინმა „ეური მოჭრა“ რკპ (ბ) (კ) გენერალური ხაზის ერთგულ გამტარებლებს და მათ სასწრაფოდ მისცეს ამას რეაქცია. შემთხვევით არ იყო, რომ ამ ტერმინზე პირველი რეპლიკა აფხაზეთის კომუნისტების ლიდერმა ნ. ლაკობამ გააკეთა. მან გააკრიტიკა ს. ქავთარაძის მცდელობა შეედარებინა ცენტრსა და რეგიონს შორის ურთიერთობა კოლონიზატორობისათვის და მიანიშნა – ინგლისის კოლონიებს ისეთი უფლებები აქვთ, რომ შეუძლიათ დააწესონ საბაჟოები ინგლისის წინააღმდეგ, აქვთ პარლამენტები, რომლებიც ინგლისის პარლამენტს არ ემორჩილება. „მაშინ თქვას ქავთარაძემ, რომ ჩვენ, საბჭოთა ხელისუფლება, კომუნისტური პარტია იმდენსაც კი არ ვიძლევეთ, რასაც აძლევს კოლონიებს ინგლისი“.³⁰

მეტად მნიშვნელოვნად გეჟვენება ნ. ლაკობას შემდეგი შენიშვნა, რაც მისი აზრით ს. ქავთარაძის განცხადების გადამწონი უნდა ყოფილიყო: „აფხაზეთის დამოუკიდებლობა ისე განიხილება, რომ მას ეკონომიკურად ქანცი გასწყდეს, რომ ილაგჯაწყვეტილი ქანაობდეს იმათ ხელში, ვისაც აფხაზეთი საქართველოს განუყოფელ ნაწილად მიაჩნია“.

ეს მეტად მრავლისმთქმელი შენიშვნაა – თუ კი შენ რუსეთს კოლონიზატორობაში ადანაშაულებ, მე – აფხაზეთის წარმომადგენელი, შენ გადანაშაულებ ისეთ კოლონიალიზმში, რომელიც აფხაზეთს საქართველოს განუყოფელ ნაწილად თვლის. ამრიგად, აფხაზეთი კომუნისტების ლიდერის თედოსაზრისით მტკიცება, რომ საქართველოს განუყოფელი ნაწილია აფხაზეთი – ეს არის კოლონიზატორობა. როგორც ვხედავთ, უკვე 1923 წლიდან ეს თეზისი იყო აფხაზი სეპარატისტების შეიარაღებაში და მუდამ გამოიყენებოდა საქართველოს წინააღმდეგ, ზოჯერ წარუმატებლად, ზოგჯერ წარმატებით, თუკი საქართველოს ხელისუფლება ოდნავ მაინც დაიჩივლებდა ცენტრის მხრიდან კოლონიზატორობის რაიმე შემთხვევის შესახებ.

ქავთარაძის რეპლიკას ასევე გამოეხმაურა მიასნიკოვი – ამიერკავკასიის კომუნისტების ერთ-ერთი ლიდერი და ფ. მახარაძის პირადი მტერი. მან დაგმო რაიმე ანალოგია ჯინგოიზმთან, საბჭოთა კავშირის შედარება კოლონიალიზმის რეციდივებთან, დაიცვა ამიერკავკასიის ფედერაციის არსებობა

და განაცხადა „სახელმწიფოებრივ შერეულ ამიერკავკასიის კონტრრევოლუციური ფედერაცია და ჩვენც კომუნისტური უნდა შეექმნათ“ – ამით მან პარიზში მენშევიკების, დაშნაკებისა და მუსაფატქლების წარმომადგენელთა ერთობლივი, ანტისაბჭოთა ალიანსზე მიანიშნა.³¹

შ. ელიაშვილი, რომელიც ეროვნულ საკითხზე ძირითადი მომხსენებელი იყო, თავის საბოლოო სიტყვაში იძულებული გახდა პასუხი გაეცა ს. ქავთარაძისათვის და იმუშადა ყველაზე ძლიერი კოზირი მოიტანა – რსფსრს მიერ ზაქესის ასაშენებლად გამოყოფილი 750 ათასი ოქროს მანეთი, ქუთაისში ჩამოტანილი რუსეთის საჩუქარი – მაუდის ფაბრიკა (რიგიდან I მსოფლიო ომის დროს ევაკუირებული და საკმაოდ მოძველებული). როცა ცენტრსა და რესპუბლიკას შორის ასეთი ურთიერთობაა, ჯინგოი'ში რაში ჩანსო – შეეკითხა ის ს. ქავთარაძეს. შ. ელიაშვილს აზრით ს. ქავთარაძისათვის უპრიანი იყო ასჯერ დაეთმო ნაციონალიზმისათვის, ვიდრე დაეშვა კოლონიზატორობის უხეში შეცდომა.³²

როგორც ჩანს, „ნაციონალ-უკლონისტებმა“ საქართველოში ვითარება არ გაამწვავეს და ბ. მდივნის ჯგუფმა, გარკვეული ჩასწორებებით, მხარი დაუჭირა შემოთავაზებულ რეზოლუციას.³³ რეზოლუციაში კი ხაზგასმული იყო: „ყრილობა თელის, რომ ამიერკავკასიის ხალხების გაერთიანება ამიერკავკასიის ფედერაციაში არის ერთადერთი შესაძლო ფორმა, რომელიც დაამყარებს ნაციონალურ მშვიდობას ამიერკავკასიაში და იქნება დანგრეული სახალხო მეურნეობის აღდგენის აუცილებელი საფუძველი“.

ჯინგოი'შიმის პრობლემამ ა/კ ბოლშევიკური ორგანიზაციების II ყრილობაზეც გაიჟღერა. მართალია, აქ მას არ შეხებია ს. ქავთარაძე, მაგრამ საქართველოს კ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მდივანმა მ. კახიანმა სასტიკად გააკრიტიკა ყველა ის, ვისაც შეეძლო შეედარებინა ცენტრსა და რესპუბლიკას შორის არსებული ეკონომიკური თუ პოლიტიკური ურთიერთობები კოლონიზატორობასთან.³⁴

რა თქმა უნდა, ამიერკავკასიის კომუნისტური ორგანიზაციების ყრილობამ მოსკოვისათვის სასურველი რეზოლუციები მიიღო, მაგრამ ჩვენ განსაკუთრებით გვინდა გამოვეყონო ახერბაიჯანელი დელეგატის აგა-მალი-ოღლის გამოხატვა, რომელმაც ქვეყნის დამოუკიდებლობის კომუნისტური გაგება განსაზღვრა (ეს კაცი ე. კუბიშვეის იმ პარტიულ კომისიაში,

რომელიც საბჭოთა კავშირის პოლიტიკურ საფუძვლებს ამუშავებდა, ახერხებდა ან წარმოადგენდა). „რა არის დამოუკიდებლობა?“, – ამ საკითხს უნდა მიუვლავთ უქონელთა პოზიციიდან და განწყობილებებით. როგორ ესმით მათ დამოუკიდებლობა? – კულაკი გლეხს აზის თავზე. წავართვათ კულაკს მიწა და მივცეთ უქონელ გლეხს. აი ეს არის დამოუკიდებლობა (აპლოდისმენტები. სიცილი)“.³⁵

როცა პარტიულ ელიტას დამოუკიდებლობის ასეთი გაგება აქვს, რა თქმა უნდა, ოდნავი გადახვევა კომუნისტური პარტიის ინტერნაციონალისტური პრინციპებიდან აღიქმება მარქსიზმის ძირითადი დებულებების ღალატად, ეროვნულ საკითხში პარტიის გენერალური ხაზის უგულვებელყოფად.

როგორც ჩანს, ქართველი „ნაციონალ-ეკლონისტები“ იარაღს არ ყრიდნენ, ე.ი. ლენინის დეკრეტით გამხსენებულნი, ვარაუდობდნენ, რომ სიმართლეს რკკ (ბ) XII ყრილობაზე იპოვიდნენ. ყრილობისათვის სერიოზულად მოემზადა ი. ბ. სტალინიც – ეს ყრილობა მის ბიოგრაფიაში გამორჩეულია, მას ჭირდებოდა მაქსიმალური მობილიზაცია, რომ გამკლავებოდა პოლიტიკურ ოპონენტებს (პირველ რიგში ლ. დ. ტროცკის), რომელთაც მთავარი კოზირი – ე.ი. ლენინის შენიშვნებით გაჯერებული „წერილი ყრილობას“ და სუბპურული სტატია „ეროვნებათა საკითხისათვის ანუ „ავტონომიზაციის“ შესახებ“ – ხელთ ჰქონდათ.

ი. ბ. სტალინმა მონახა „ოქროს შეაღუდი“ და თავის თეზისებში და საბჭოთა მრავალეროვანი სახელმწიფოს მშენებლობის გზაზე ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ორი ფაქტორი გამოყო – „რუსული დიდმპყრობელური შოვინიზმის გადმონაშთები“ და „ნაციონალიზმის გადმონაშთები მთელ რიგ ხალხებში, რომლებმაც გადაიტანეს საგერის მძიმე უძელი“.

ამასთანავე, სტალინმა ეროვნებათაშორისო ურთიერთობების განვითარების აუცილებელი პირობები ჩამოაყალიბა:

ა) ეროვნებათა მიმართ იძულების ყველა და ყოველგვარი ფორმის გადაჭრით უარყოფა;

ბ) თავისი ბუდის მოწყობის საქმეში ხალხთა თანასწორობისა და სუვერენობის აღიარება;

გ) იმ დებულების აღიარება, რომ ხალხების მტკიცე გაერთიანება შეიძლება გატარდეს მხოლოდ თანამშრომლობისა და ნებაყოფლობის საწყისებზე;

დ) იმ ჭკეშმარიტების აღიარება, რომ ასეთი გაერთიანების განხორციელება შესაძლებელია კაპიტალის ძალაუფლების დამხობის შემდეგ.³⁶

სტალინმა თავის მოხსენებაში ქვა-ქვაზე არ დატოვა რუსული დიდმაკრობელური შოვინიზმისაგან, რომელსაც დააკისრა ეროვნებათაშორისო ურთიერთობის გართულების 3/4. „თუ მას გადამწყვეტ წინააღმდეგობას არ გაუწევთ, – მიუთითებდა კომუნისტური პარტიის გენერალური მდივანი, – აღმოენდებით ყოფილი მაკრობელი ერის პროლეტარიატისა და წინათ დანაგრულ ერთა გლეხობას შორის გათიშვის სურათის წინაშე, რაც პროლეტარიატის დიქტატორისათვის ძირის გამოთხრა იქნება“.

ამ კონტექსტში სტალინი შეეხო სააქართველოსაც და „ნაციონალ-უკლონისტების“ გასაგონად აღნიშნა შემდეგი: ავიდოთ საქართველო, აქ არის 30%-ზე მეტი არაქართველი მოსახლეობა. მათ შორის სომხები, აფხაზები, აჭარელები, ოსები, თათრები. სათავეში ქართველები დგანან. ქართველი კომუნისტების ერთ ნაწილში დაიბადა და ვითარდება იდეა მაცნადამინც დიდი ანგარიში არ გაუწიონ ამ წერილ ეროვნებებს... ეს არის შოვინიზმი-მაგნე და საშიში შოვინიზმი. ვინაიდან მას შეუძლია საქართველოს პატარა რესპუბლიკა კინკლაობის ასპარეზად გადააქციოს. თუმცა მან უკვე გადააქცია იგი კინკლაობის ასპარეზად“.

სტალინმა თავის მოხსენებაში დიდი ადგილი დაუთმო ერებს შორის ფაქტობრივი უთანასწორობის მოსპობას – ყველა ერისა და ეროვნების ხალხთა სოციალურ-პოლიტიკური განვითარებისათვის კეთილნაყოფიერი პირობების შექმნას, ეროვნულ ენებზე კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობის გაძლიერებას და ა.შ.

ყრილობაზე ქართველი „პროტესტანტებიც“ გამოვიდნენ. მაგრამ მათი გამოსვლები უფრო იყო თავდაცვითი, მათ ვერ შეძლეს ყრილობის საერთო განწყობილების შეცვლა, მით უფრო, რომ მათი მთავარი იმედი – ლ.დ. ტროცკი დუმდა და საერთოდ ყრილობაზე, პლენარულ სხდომებზე, ის სიტყვით ეროვნული საკითხის გარშემო არ გამოსულა. ქართველების დასაცავად არც აზერბაიჯანიდან და სომხეთიდან გამოსულა ვინმე, რაც აშკარად მიუთითებს, რომ მათ არ აღუქვებდათ ის, რასაც ასე თავდადებით იცავდნენ ქართველი „პროტესტანტები“

სამაგიეროდ ქართველი „ნაციონალ-უკლონისტები“ ბევრი აკრტიკეს: ა. ენუქიძემ, ვ. სტურუამ, შ. ულიაგამ, ს. ორჯონიკიძემ, გ. ზინოვიევმა. ამ უკანასკნელმა, შეიძლება ითქვას, „ანდერძი აუგო“ ბ. მდიანის ჯგუფს, როცა განაცხადა: „როცა ისინი აქ, სრულიად რუსეთის ყრილობაზე აყენებენ ამიერკავკასიის ფედერაციის დიკვიდაციის შესახებ მოთხოვნას, რასაც ისინი ესწრაფვიან, და მე მიმანია, რომ ამას ისინი ვერ მიაღწევენ, მაგრამ მაინც – თუ კი მათ ამის საშუალება მიეცათ. ამ შემთხვევაში ძალიან დიდი საქმე აშკარად ნაკერებზე წაიხევა – ისინი დააყენებენ საკითხს საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირის გაწყვეტის შესახებ, რის შესახებ წერილ-წერილი ხმები უკვე მოვისმინეთ... და უკლონისტები ყველა ქვეყნისა გაერთიანდებიან ამ საკითხის გარშემო.“³⁷

ყრილობაზე გაიმართა ეროვნებათაშორისო საკითხისადმი მიძღვნილი სპეციალური თათბირი („სექციის სხდომა“), რომლის დოკუმენტები დიდი ხნის განმავლობაში გასაიდუმლოებული იყო. 1989 წელს პროფ. ლ. თოიძემ გამოაქვეყნა სექციის სხდომაზე სტალინის სიტყვა, მაგრამ არასრულად (სვეთოის ცნობილი არ არის, თუ რა მოტივით არ გამოაქვეყნა პატივცემულმა პროფესორმა ეს სიტყვა ბოლომდე). ჩვენ შესაძლებლობა მოგვეცა დედანში გვეჩახა იბ. სტალინის გამოსვლა ამ სექციის სხდომაზე და ასევე ტროცკის, მდიანის, მახარაძის, რაკოვსკისა და სხვათა გამოსვლების სტენოგრამები, რომლებიც ბევრ საკითხზე ახალ თვალსაზრისს აყალიბებენ.

პირველყოფლის სახეზეა ს.ბ. სტალინის განრისხება ლენინის ორპირობით, როცა აღნიშნაეს შემდეგს: „ამხ. ლენინს დაავიწყდა, მას ბევრი რამ ავიწყდება ამ ბოლო ხანებში. მას დაავიწყდა, რომ მასთან ერთად ვიღებდით კავშირის საფუძვლებს... ამხ. ლენინს დაავიწყდა რეზოლუცია, რომელიც მივიღეთ ოქტომბრის პლენუმზე კავშირის შექმნის შესახებ... დიახ. პოლონელს არ შეიძლება ეუწოდოთ „პოლიანიშკა“, მაგრამ პოლონეთის ქექვა ხიშტით შეიძლება? პოლონეთის მოსინჯვა შეიძლება? როგორც ჩანს. ეროვნული თვითგამორკვევის თვალსაზრისით ამის გაკეთება შეიძლება? არ შეიძლება თურქესტანელს ეუწოდოთ „ტატარსკაია ღაპატა“, ძალიან კარგი. მაგრამ იქ რუსეთის ჯარების დატოვება შეიძლება?... არ შეიძლება ადამიანს ეუწოდოთ „კაკასკი ჩელოვეკ“, ხოლო ეროვნული თვითგამორკვევის თვალსაზრისით აქ ჯარების და-

ტოვება შეიძლება?... ერების თვითგამორკვევის უფლებიდან გამომდინარე ამის გაკეთება არ შეიძლება. მაშ რაშია საქმე?”

და აი, სტალინის შეფასება(ც): „ჩვენ ზოგჯერ იძულებულნი ვართ წაყიდეთ ეროვნული თვითგამორკვევის, მათი ინტერესების წინააღმდეგაც კი, რათა მუშებმა შეინარსონ თავისი ძალაუფლება... ეს ჩვენი ბრალი კი არაა, ჩვენი უბედურებაა, თვითგამორკვევის პირველი მოთხოვნა – ეს ჯარების გამოყენებაა. ამჟამად ჩვენ ასეთი ფუფუნების უფლებას თავს ვერ მივცემთ. ამაშია უბედურება“ (ხაზგასმია ჩვენი – ა.დ.).

ამრიგად, რკპ (ბ) ცეკას გენერალური მდივანი დაუფარავად აცხადებდა, რომ კომუნისტური პარტიის იმეამინდელი რეალური ეროვნული პოლიტიკა შორს იდგა ერთა თვითგამორკვევის საყოველთაოდ აღიარებული პრინციპებიდან. და რომ ეს კეთდებოდა პროლეტარიატის მიერ ძალაუფლების შენარსუნების მზნით.

სტალინმა სექციის სხდომაზე ისიც კი განაცხადა, რომ მისთვის არაერთარი ინტერესი არ ჰქონდა ამიერკავკასიის ფედერაციის, თუნდაც საბჭოთა კავშირის შენარსუნებას, დაე თვით რუსეთის ფედერაციაც დაშლილიყო, თუკი არ შეიღახებოლდა ერების კანონიერი ინტერესები. თავის ერთ-ერთ აქტიურ ოპონენტს ჯერაინის დელეგატს, ტროცკის მხურვალე მომხრე ქ. რაკოვსკის შეეკითხა: „თქვენ მითხარით, ამხ. რაკოვსკი, რომ წინააღმდეგი ხართ გაერთიანების – მე ამას გავიგებ. თქვენ მოგწყდათ ფრაზა – კონფედერაცია – ამას მე გავიგებ. თქვენ თქვით პირდაპირ, რომ გინდათ დონბასში ხელმძღვანელობდეს არა ცენტრალური ხელისუფლება, არამედ უკრაინის მთავრობა? (ამდენი „შეკითხვით“ გულგახეთქილი ამხ. რაკოვსკი მაშინვე უარყოფს „ეს მართალი არ არის“).³⁸

ყრილობაზე ყველაზე დიდ ინტერესს იწყევს ლ. დ. ტროცკის მიერ ქართველი „პროტესტანტების“ მიტოვება, მას ხომ ლენინის მხრიდან პერსონალურად დაევალა მახარაძე-მდივანის ჯგუფის კურირება, მათი ინტერესების დაცვა?

ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ პლენარულ სხდომებზე, სადაც ღიად იხილებოდა ეროვნული საკითხის პროგრამული დებულებები, ტროცკი სიტყვით არ გამოხსულა, სამაგიეროდ ის ჩაება დისკუსიაში სპეციალური სექციის სხდომაზე. რომელიც ეროვნულ საკითხს იხილავდა და სადაც გამომსვლელები უფრო გულახდილები იყვნენ, ვიდრე ღია სხდომებზე. მაგრამ, აქაც ის უფრო სტალინთან ცდილობს თანხმობის

მიღწევას (ის დაეთანხმა სტალინის აზრს, რომ საჭირო იყო უფრო სწრაფი ტემპი ეროვნული საჯარისო ფორმირებების ჩამოყალიბების დროს. ეს საქმე 1923 წელსაც კი ფაქტობრივად ქალაქებზე არსებული რჩებოდა).

ხოლო ე. ი. ლენინის გახმაურებული ბარათის შესახებ, რომლის დიდი იმედი პქონდათ „ნაციონალ-უკლონისტებს“, განაცხადა შემდეგ: „ე. ი. ლენინმა წერილი გამომიგზავნა 5 მარტს, რათა ამ წერილზე დაყრდნობით მე პარტიულ ყრილობაზე გაემართა გარკვეული ბრძოლა გადახრის წინააღმდეგ. მე ამას ვაკეთებ“.³⁹

მაგრამ, კაცი ვერ გაიგებს აზრის ასე ფორმირების შემდეგ – ვის მხარეს იბრძოდა ტროცკი, მას ხომ ქართველი ოპოზიციონერები არ დაუცავს? რატომ არ გამოიყენა ტროცკიმ ლენინის მიერ მიცემული სტალინთან ბრძოლის ეს დიდებული შანსი? – 1922-1923 წელი ეს ის წლებია, როცა ეახლებოდა ლენინის შემდგომი რუსეთის პოლიტიკური ფუნდამენტი, როცა ძალები უნდა მოეკრიბა „მემკვიდრეს“, როცა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო ყოველი მოგება, მეტოქის ყოველი „დამარცხება“. ასეთ დროს კი ტროცკი ღუშდა და „არაფერს აკეთებდა“. ჩვენი ვარაუდით, ტროცკის ამგვარი პასიურობა ნაკარნახევი იყო სტალინის პოზიციის ძლიერებით – ჩვენ ენახეთ, რომ სტალინი ფორმალურად არაფერში არ იყო დამნაშავე, მისი პროექტები, თეზისები თუ მოხსენებები კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის დებულებებსა და გადაწყვეტილებებს სიტყვა-სიტყვით ეთანხმებოდა, ჯანმრთელობაშერყეული ლენინის ბოლო ნაწერები კი, როგორც ამას დღეს როგორც რუსი, ისე საზღვარგარეთელი მეცნიერები ერთხმად აღიარებენ, არ გამოირჩეოდნენ პრინციპული თანმიმდევრობით და ლოგიკურობით. მარტო მათზე დაყრდნობით ტროცკი სტალინთან ბრძოლას ამ ეტაპზე ვერ მოიგებდა. პირიქით შეიძლება აღმოჩენილიყო მძიმე, უხერხულ მდგომარეობაში და ამიტომაც მან გასუმება ამჯობინა. პირიქით, დათანხმდა სტალინის სამართლიან კრიტიკას საბჭოთა რუსეთის სამხედრო ხელმძღვანელების მიმართ (ტროცკი ხომ რევოლუციური სამხედრო საბჭოს თავმჯდომარე იყო), როცა სტალინმა მას ეროვნული საჯარისო ფორმირებების ჩამოყალიბების პროცესის ხელოვნურ გაჭიანურებაზე მიუთითა.

ამრიგად, ი. ბ. სტალინმა ყრილობაზე თავის პოლიტიკურ კარიერაში ერთ-ერთი უდიდეს გამარჯვება მოიპოვა –

მან დაიცვა თავისი პრინციპები საეროვნებათაშორისო ურთიერთობების დარგში, რომლებიც კომუნისტური პარტიის ფუძემდებლური პრინციპებიც გახდა, საბჭოთა მრავალუროვანი სახელმწიფოს დაშლის ერთადერთ რეალურ საფრთხედ რუსული დიდმკერობელური შოვინიზმი და ადგილობრივი ნაციონალიზმი წარმოსახა, დაიცვა პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის მკაცრად დაცვის აუცილებლობა და მთელი თავისი შემდგომი მოღვაწეობის განმავლობაში წინაშეაყენებდა არეკულობას თავის სახელმწიფო პოლიტიკაში ინტერნაციონალიზმისა და ნაციონალიზმის, ისე როგორც ამას მსოფლიო ისტორიული განვითარების თავისებურებები და საბჭოთა მრავალუროვანი სახელმწიფო ფუნდამენტური ინტერესები მოითხოვდა.

ამრიგად აშკარაა, რომ რუსეთის კომუნისტური ხელმძღვანელობამ წინაშეაყენებდა იცოდა, რომ „დამოუკიდებლობა და სუვერენიტეტი“ კომუნისტური პარტიის დიქტატის პირობებში ფიქტია იყო და რომ პროლეტარიატის მიერ ძალაუფლების შენარჩუნების აუცილებლობა, მათი აზრით, მოითხოვდა ეროვნული დამოუკიდებლობისა და სუვერენიტეტის პრინციპების უგულვებელყოფას, რადგან პროლეტარიატის „მსოფლიო კომუნისტური რესპუბლიკის“ მშენებლობის პროცესში ცალკეული ერის სუვერენიტეტი და დამოუკიდებლობა ამ ილუზორულ, მაგრამ იმეამად რწმენაში გამჯდარ იდებს უნდა შეწირილიყო.

ქართველი კომუნისტების ჯგუფი, რომლებიც ისტორიაში შავიდნენ „ნაციონალ-უკლონისტების“ სახელწოდებით, მხოლოდ მაშინ დადგებოდნენ ჭეშმარიტ ეროვნულ პოზიციაზე, თუ კი საბოლოოდ გაწყვეტდნენ ყოველგვარ კავშირს საოკუპაციო ჯარებთან, გამოვიდოდნენ რკპ (ბ) შემადგენლობიდან და ეროვნულ ძალებთან ერთად გააგრძელებდნენ ბრძოლას საქართველოს ფაქტიური დამოუკიდებლობისათვის. სხვა შემთხვევაში მათი „ბრძოლა“ „დამოუკიდებლობის ყველა ატრიბუტისათვის“, კომუნისტური დიქტატურის პირობებში, შეიძლება აღქმული იყოს როგორც ბრძოლა ძალაუფლებისათვის პარტიული ხელმძღვანელობის ცალკეულ დაჯგუფებას შორის.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე გამოიკვეთა, რომ მოსკოვის ინტერესების ერთგული დასაყრდენი საქართველოში, ორთოდოქს ქართველ კომუნისტებთან ერთად, იყვნენ საქართველოს ავტონომიური რეგიონების პარტიული ფუნქციონერები, რომლებიც ინტერნაციონალიზმის დროშის ქვეშ ენერგიულად ატარებდნენ შენიღბულ სეპარატიზმს.

SOVIET ANTINATIONALISTIC STATE POLICY WITH THE ELEMENTS OF COLONIALISM (First stage)

Russian communist government knew well that "independence and suzerainty" was a fiction under the dictate of the Communist Party. The government believed that for maintaining the power of proletariat the principles of independence and sovereignty must be denied. In the process of building "The World Communist Republic", proletariat independence and sovereignty of nations must be sacrificed to this illusory but deeply believed in those days idea.

A group of Georgian communists who are known as "National-Uklonists" could be able to take true national positions if they finally broke off relations with the army of occupation, left the RCP(B) and together with national forces continued the fight for real independence of Georgia. In other case their "fight" for all attributes of independence within the frames of communist dictatorship may be evaluated as the fight for power between separate groups of party leaders.

As soon as the government was established it was obvious that the devoted buttress of Moscow in Georgia together with orthodox communists were the regional party functionaries of the autonomies, who had been vigorously carrying out veiled separatism under the aegis of internationalism.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 19, გვ. 284-285.
2. ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 6 გვ. 403.
3. ბ. სტალინი, თხზ. ტ. 2, გვ. 393.
4. სეკპ... რეზოლუციებში, ტ. 1. გვ. 530
5. იქვე. გვ. 565.
6. Образование Союза Советских Социалистических Республик, сб. док. М., 1972, с. 103.
7. Образование Союза Советских Социалистических Республик, сб. док. М., 1972, с. 151.
8. ი. ბ. სტალინი, თხზ. ტ. 2, გვ. 6.
9. В. И Ленин, Пол.собр. соч. т.45. с.106.
10. ქართულ ისტორიოგრაფიაში არის მოსაზრება, რომ ა/კ ფედერაციის იდეა ამიერკავკასიულ კომუნისტებს ეკუთვნით. იხ.: ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923), თბ., 1999, გვ.116.
11. ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923), თბ., 1999, გვ. 166-167.
12. ამ საკითხზე დეტალურად იხ.: კ. წენგუაშვილი, საქართველოს 1921-1925 წლების ისტორიის ისტორიოგრაფი, თბ., 2005, გვ. 50-67.
13. ლ. თოიძე, საქართველოს პოლიტიკური ისტორია (1921-1923) თბ., 1999; მ. სამსონაძე, საქართველო 1921-1991 წლებში, თბ., 2000, გვ. 2; გ. ციციშვილი, სიმართლე ანტისაბჭოთა ეროვნული მოძრაობისა და 1924 წ. აჯანყების შესახებ, თბ., 2004, გვ. 25 და სხვ.
14. კ. წენგუაშვილი, ქართველი პოლიტიკატიმრის წერილები ლ.დ. ტროცკის „ანალები“, 2005 № 2. გვ. 68.
15. ნ. კირთაძე, 1924 წლის აჯანყება საქართველოში. თბ., 1996, გვ. 14.
16. Образование Союза Советских Социалистических Республик, сб. док. М., 1972, с. 42.
17. იქვე. გვ. 45.
18. იქვე. გვ. 50-51.
19. ამის შესახებ იხ.: ა. დაუშვილი, სოსო ჯუგაშვილის ამბავი, წიგნი III (ქართული საქმე), თბ., 2007.

20. Образование Союза Советских Социалистических Республик, сб. док. М., 1972, с. 238.
21. ვ. ი. ლენინი, თხზ. სრული კრებული (რუს. ენაზე), ტ.688.
22. ლ. თოიძე,დასახ. ეაშრომი, გვ.261.
23. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 13, ს. 195, ფურც. 26.
24. ვ.ი. ლენინი, თხზ. სრული კრებული (რუს. ენაზე), გვ.45, გვ. 214.
25. ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 36, 688.
26. იქვე.
27. ვ.ი. ლენინი, თხზ. ტ. 46, გვ. 757.
28. ჯინგიოზში – ტერმინი წარმოიშვა ინგლისში 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დროს, როცა გაჩნდა საფრთხე რუსეთის მხრიდან კონსტანტინოპოლის დაკავების. ამ ტერმინში მოიაზრება უკიდურესი შოვინისტური და იმპერიალისტური პოლიტიკა.
29. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, ა. 1, ს. 8, ფურც. 417.
30. იქვე, ფურც. 424-425.
31. იქვე, ფურც. 435.
32. იქვე, ფურც. 459.
33. იქვე, ფურც. 460.
34. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 13, ს. 254, ფურც. 79.
35. იქვე, ფურც. 95.
36. ი.ბ. სტალინი, თხზ. ტ. 5. გვ. 202.
37. XII Съезд РКП(б), Стенографический отчет, М., 1968, с.610.
38. ГАСПИ РФ, ф.50, оп.1. д.48, с. 67-68.
39. იქვე, ფურც. 58.
40. Архив Троцкого, т. 4, М., 1990, с. 142-143.

შინაარსი

რედაქტორის წინასიტყვა.....	3
ოთარ ჯანელიძე ორი რუსეთი (მითი და რეალობა).....	4
Otar Janelidze Two Russia (Myth and Reality)	
მიხეილ სამსონაძე საქართველოში კოლონიური მმართველობის დასაწყისი.....	19
Mikheil Samsonadze The Beginning of The Colonial Rule in Georgia	
ალექსანდრე ბენდიანიშვილი საქართველოს რუსულ მმართველობის სისტემაში ჩადებული კოლონიურ-რუსიფიკატორული კოდი.....	41
Alexander Bendianishvili Colonial-Russification Code of Russian Governing System in Georgia	
დოდო ჭუმბურიძე რუსული დასახლებები საქართველოში (XIX-XX სს.) და „გადასახლებულთა სამმართველოს ამიერკავკასიის განყოფილება“.....	72
Dodo Chumburidze Russian Settlements in Georgia(19 th -20 th centuries) and the South Caucasian Department of Exiles' Office	
ხათუნა ქოქრაშვილი რუსეთის რელიგიური პოლიტიკის ისტორიიდან საქართველოში (XIX ს-ის I ნახევარი).....	124
Khatuna Kokrashvili From the History of Russian Religious Policy to Georgia (The first part of 19 th century)	
ალექსანდრე დაუშვილი საბჭოთა ინტერნაციონალისტური სახელმწიფო პოლიტიკა კოლონიალიზმის ელემენტებით (პირველი ეტაპი).....	153
Alexander Daushvili Soviet Antinationalistic State Policy with the Elements of Colonialism (First stage)	

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179. ი. შავაშვილის გზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge